

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

NAZİF HASAN DEDE ve TA'RÎFÜ'S-SÛLÛK ADLI ESERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN:
DOÇ.DR.HÜLYA KÜÇÜK

HAZIRLAYAN:
FATİH BİLGİN
014244061002

KONYA-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
KISALTMALAR	III
I. BÖLÜM: NAZİF HASAN DEDE’NİN HAYATI VE ESERLERİ	
A.I.Yaşadığı Devir	1
A.II.Yaşadığı Devirde Tasavvuf	4
A.III.Hayatı	9
A.IV.İlmi Şahsiyeti	10
A.V. Tassavufi Kişiliği	11
A.VI.Eserleri	12
II. BÖLÜM: TA’RÎFÜ’S-SÜLÛK’TE TASAVVUF	
A.Eserin Tanıtımı	17
B.Ta’rîfî’s-Sülûk’te Ele Alınan Konular	20
B1. Zühd	20
B.II. Fakr	21
B.III.Muhabbet ve İlâhî Aşk	23
B.IV.Hz. Peygamberin Çocuk Sevgisi	27
B.V.Riyâzet ve Mücâhede	28
B.VI.Mürşid-i Kâmil	29
B.VII.Fenâ	33
B.VIII. Vahdet-i Vücûd	35
B.IX.İlim ve Marifet	43
B.X.Tasavvuf ve siyaset ilişkisi	46
EK.1:TA’RÎFÜ’S-SÜLÛK’UN METNİ	48
EK.2:TA’RÎFÜ’S-SÜLÛK METNİ’NİN LATİNİZESİ	57
SONUÇ	76
LUGATÇE	78
BİBLİYOGRAFYA	94

ÖNSÖZ

Bir çok alanda olduğu gibi tasavvuf dalında da Osmanlı ilim adamlarının ciddi katkıları olmuştur. Geçmiş kültürel mirasımızı ortaya çıkarmak ve insanların istifadesine sunmak bizim için öncelikli hedeflerimiz arasındadır. Bu sebeple bu alana yapılan en küçük katkı bile bizim için çok büyük bir değer ifade etmektedir.

Yüksek lisans tez çalışması için konu ararken, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde, XIX. Asırda yaşamış olan İstanbul'daki Beşiktaş Mevlevîhânesi postnişini Hasan Nazif Dede'nin müellifi olduğu Ta'rifü's-Sülûk adlı risalesi ile karşılaştık. Bu güne kadar mektum olan bu risaleyi gün yüzüne çıkarmak ve ilim dünyasına küçük de olsa bir katkıda bulunmak istedik.

Klasik bir tasavvuf risalesi olan ve yine içerisinde bir kısım klasik tasavvufî konuların işlendiği bu eserin ele aldığı konuların tamamını ilmî objektiflik ilkesi gereği, olduğu gibi aktarmaya çalıştık. Yine bunun yanında anlatılan rivayetleri de tasavvuf ilminin kriterlerine göre belli başlı klasik tasavvuf kaynaklarından faydalanarak inceledik ve konuların daha iyi anlaşılması için gayret sarfettik.

Çalışmamızın birinci bölümünde Nazif Hasan Dede'nin yaşadığı XIX. asrı, bu devrin siyâsî, sosyal, kültürel yönlerini, yaşadığı devirde ki tasavvufu, bu devre damgasını vurmuş olan mutasavvıfları ve ilm adamlarını, Nazif Hasan Dede'nin hayatını, çocukluğundan itibâren ilme ve tasavvufa olan ilgisini, tasavvufî kişiliğini ve de eseri olan Ta'rifü's-Sülûk adlı risalesini inceledik. İkinci bölümde ise; *Ta'rifü's-Sülûk*'te izlediği metodu, eserin genel özelliklerini, konuları işleyiş yöntemini ve bu eserde ele aldığı zühd, fakr, mürşid-i kâmil, muhabbet ve ilâhî aşk, ilim, riyâzet ve mücâhede, fenâ, vahdet-i vücûd gibi konuları çeşitli tasavvufî kaynaklar eşliğinde ele aldık. Daha sonra ekte; Ta'rifü's-Sülûk'ün metnini ve metnin latinizesini vererek çalışmamızı tamamlamış olduk.

Bu risâleyi okurken bana yardımcı olan, değerli tenkitleriyle çalışmamda bana yön veren ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocam Doç. Dr. Hülya KÜÇÜK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Fatih BİLGİN

2007 Konya

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.md.	:Adı geçen madde
as.	:Aleyhi's-selam
b.	:bin
bkz.	:Bakınız
DİA.	:TDV İslam Ansiklopedisi
Haz.	:Hazırlayan
Hız.	:Hazreti
İst.	:İstanbul
kv.	:Kerremellahu vecheh
MEB.	:Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	:Neşr eden
ö.	:Ölümü
ra.	:Radiyallahü anh
s.	:Sayfa
sav.	:Sallallahu aleyhi vesellem
trs.	:Tarihsiz
thk.	:Tahkik
v.	:Vefat tarih
vb.	:ve benzeri
vs.	:ve saire

I. BÖLÜM

NAZİF HASAN DEDE’NİN HAYATI VE ESERLERİ

A.I.Yaşadığı Devir:

Nazif Hasan Dede’nin yaşadığı devir olan XIX. Asır Osmanlı toplumunda büyük değişimlerin yaşandığı, hemen hemen her alanda büyük gelişmelerin ve çarpıcı değişimlerin olduğu bir devredir. Değişim ve batılılaşma toplumun bütün kesimlerinde gözle görülür bir şekilde kendini göstermektedir.

Nazîf Hasan Dede hayatında beş Osmanlı padişahını görmüştür. Bunlar: Üçüncü Selim (1789-1807), Dördüncü Mustafa (1807-1808), İkinci Mahmud (1808-1839), Abdulmecid (1839-1861), Abdulaziz (1861-1876).

Müellifin yaşadığı devir siyasi olaylar bakımından çok hareketli ve harareti bir devirdir. Bu dönemde Osmanlı hem dış dünya ile hem de içerideki olaylarla haddinden fazla meşgul olmuştur. III. Selim’in padişahlığında; Osmanlı-Rus savaşı (1789-1792); Osmanlı-Fransız savaşı devleti yıpratmıştır. Yine Arabistan’daki ve Mısır’daki karışıklıklar, Sırp ihtilali (1806) gibi olaylar devletin başını çok ağrıtmıştır. Osmanlı 1806’da yine Ruslarla yine savaşa girmiş, 1807 yılında Kabakçı ihtilaliyle uğraşmıştır.¹

III. Selim’den sonra (29 Mayıs 1807)’de IV. Mustafa tahta çıkmıştır. Kabakçı isyani padişahı çok uğraştırmış ve toplumdaki huzuru etkilemiştir. (28 Temmuz 1808) yılında II. Mahmut tahta geçmiştir. Onun padişahlığında da iç ve dış olaylar hızını kesmemiştir. 1809-1812 yılları arasında Türk-Rus savaşları olmuş ve bu savaşlar (28 Mayıs 1812) yılında imzalanan Bükreş anlaşmasıyla son bulmuştur. Arabistan’daki isyanlar, Tepedelenli Ali Paşa isyanı, Yunan ihtilalinin çıkması (1821) ve Osmanlı-İran arasındaki savaş (1821-1823) devleti meşgul etmiştir. Sonunda 1826 yılında Yunan ihtilali geçici olarak bastırılmıştır. Bu dönemin en önemli olaylarından biri de Yeniçeri ocağının kaldırılmasıdır.²

Bu dönemde yine Osmanlı- Rus ilişkileri gerilmiş, Ruslar 1827’de Nevarin baskını gerçekleştirmişlerdir. 1828-1829 yıllarında Osmanlı-Rus savaşları yaşanmış ve Edirne anlaşmasıyla (1829) savaş nihayet bulmuştur. Fransa 1830 yılında Cezayir’i işgal etmiş, Mısır’da ise Mehmet Ali Paşa 1831’de Osmanlı’ya karşı isyan etmiştir. 1 Temmuz 1839’da II. Mahmud ölmüş yerine Sultan Abdulmecid geçmiştir. Bu padişah imparatorluktaki yenileşme ve Tanzimat hareketini başlatmıştır. Onun tahta geçişinden dört ay sonra ilan edilen

¹Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I-VIII, İstanbul, 1994, c. V, s. 103.

² Öztuna, *a.g.e.*, V, 112..

Tanzimat'la Osmanlı radikal bir yenileşme devresine girmiştir.³ Abdülmecit 1841 yılında Mısır meselesini çözüme kavuşturmuştur. 1853 yılında Osmanlı-Rus ilişkileri yine gerilmiş, Silistre kuşatması ve Kırım savaşı meydana gelmiştir. Bu dönemin en mühim olaylarından biri de Islahat fermanını yayınlanmasıdır (1856). Tanzimat fermanından on altı yıl sonra yayınlanan bu fermanla Sultan Abdülmecit Osmanlı tarihinin en önemli ictimai hareketlerinden birini gerçekleştirmiştir.⁴ 1861 yılında Sultan Abdülmecit ölmüş, O'nun yerine Sultan Abdulaziz tahta geçmiştir.⁵

Sivil, asker olsun XIX. Yüzyıl Osmanlı aydını büyük imparatorluğu bir ucundan öbür ucuna kadar gezerek, görerek öğrenir ve erken olgunlaştı. Siviller de askerler de benzer konuları işleyip benzer şeyleri öğrenerek laik eğitimden geçerlerdi. Taşra hayatında mualim ve zabıt beraberliği XIX. Yüzyıl aydın eğitiminin ve kültürünün temelini ve çatısını oluştururdu.⁶

Bu Yüzyılda büyük şehirlerin fiziki dokusunda ve yaşam biçiminde gözle görülebilecek derecede büyük değişim vardır. Şeyhülislamıktan başka belli başlı resmi bina tanımayan İstanbul'un bir bölümü nezaretler, devlet daireleriyle donandı. İstanbul'un her yerinde kârgir okullar, karakollar gibi XIX. Yüzyılın mimari zevkine yansıtan yapılar yükseldi. XIX. Yüzyılda boğazın iki yakasında, Adalarda, Çamlıca ve Kadıköyde sayfiye hattı başladı. Büyük şehirlerde varlıklı, orta halli ve fakirlerin oturduğu semtler birbirinden ayrılmaya başladı. Beyrut, İzmir, Selanik gibi zengin liman şehirleri de İstanbul'la birlikte aynı değişim sürecine girdiler. XIX. Yüzyılda İstanbul devamlı kaldırım, su yolu inşaatı ve genişletilen caddelerle bir şantiye görünümü aldı. Başarılmasa bile İstanbul ilk defa plana göre düzenlenmek isteniyordu. Karaköy ve Eminönü köprü ile bağlandı. Şehirde iskeleler arası vapur seferleri başladı. Beyoğlu taksime doğru gelişti. XX. Yüzyılın başında ise Gümüşsuyu ve Ayaspaşa gibi semtler her dilden ve dinden zengin İstanbulluların apartman yaşamına geçtiği bölgeydi.⁷

Geleneksel Osmanlı şehrindeki mahalle henüz sınıf ve statü farkına göre biçimlenmiş bir mekan değildi. Bir paşanın konağı karşısında küçük bir evkaf katibinin aşçı boyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kâşanesinin yanı başında mahalle su yolcusunun kulübesi bulunur, bütün bu insanlar birbirleriyle her gün karşılaşır, belirli bir sosyal dayanışma, saygı ve himaye kuralları içinde yaşarlardı. XIX. Yüzyılın İstanbul'unda henüz ilmiye sınıfının

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983, c. V, s. 191.

⁴ Karal, *a.g.e.*, c. VI, s. 1-27.

⁵ Öztuna, *a.g.e.*, V, 137-208.

⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2006, s. 242-244.

⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, s.248.

önde gelen efendilerinin, büyük memur ve paşaların Fatih-Aksaray-Laleli semtinde İstanbul şivesinin (ağzının) en makbulu konuşuluyordu. Kasımpaşa sakinlerinin şivesi, Karagümrük mahallesinin gelenekleri küçümsenirdi. Yangınların silip süpürdüğü şehirde zengin konakları ahşap da olsa yangın duvarları ve geniş bahçelerle çevriliyor veya kârgir bina mimarisi genişliyordu. Gerçekte XVIII. Yüzyıldan beri Osmanlı mimarisi Avrupa'nın etkisi altındaydı. XVIII-XIX. Yüzyıl İstanbul'unun bazı kasr ve köşkleri, Nuruosmaniye Camii, Selimiye Kışlası gibi yapılar Osmanlı barok mimarisinin örnekleri diye betimlenir. Osmanlı baroko denilen mimarinin özellikleri XVIII-XIX. Yüzyıllarda sadece başkente değil, taşradaki bazı kamusal yapılarda ve ayan konaklarında bile görülür.⁸

XIX. Yüzyılda Tanzimat adamının tarihe bakışında ve bilgi edinmede belli bir senkronizasyonu kavradığı gibi, yaşadığı dünyayı bir ölçüde kendi dilinin ve dininin boyutları dışında da anlamak ve öğrenmek aşamasına ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı müzeciliği ilk adımlarını atıyordu. Ahmet Vefik Bey (Paşa) ve Safvet Paşa'nın maarif nazırlıkları zamanında, vilayetlerde eski eser toplama faaliyeti daha da hızlandı. Bir yandan da müzelerin ilk katalogları da hazırlanmaya başlanmıştı. Eski eser merakı sanıldığından daha geniş bir çevreye yayılmıştı. Ağustos 1880'de bu günkü Arkeoloji Müzesi (Müze-yi Hümayun) açıldı.⁹

Tanzimat toplumunun aydını ansiklopedisyen olma isteğindedir. Devlet adamından yazarına bu toplumun seçkinleri tiyatrodan gazeteye, mimariden filolojiye ve doğa bilimine kadar her konuya el atma ve düzenleme çabasıdır. Buraya kadar portresini çizmeye çalıştığımız Osmanlı aydını aslında devletin maaşlı kadrosunu oluşturan memurlardı. Arkalarında uzun bir siyasi düşün ve örgütlenme geleneği yoktu. Bu anlamda XIX. Yüzyılda imparatorlukta bir aydın grubu doğdu diyebiliriz. Bu aydın grubu ön planda Türk aydınlarını, bir kısmı da imparatorluktan kopan ulusların, ulusal aydın grubunun öncü grubunu oluşturmaktadır.¹⁰

Bu dönemde toplumun artan ihtiyaçlarına dayalı olarak cemiyetleşme sahasında ilk teşebbüsler başlamış ve 1851 yılında, yüksek rütbeli devlet adamlarının üye oldukları Encümen-i Daniş adlı bir kurul devlet tarafından resmen meydana getirilmiştir. Encümen-i Daniş, o güne kadar İslam dünyasında benzeri görülmemiş bir kurumdur. Şekil ve usullerle ilgili bazı benzerliklere ek olarak, hedef ve gayeleri bakımından da 1635'de Fransa'da kurulan Academie Française'e benzeyen Encümen-i Daniş Osmanlı ilmi ve mesleki cemiyetlerinin ilk

⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 248-249.

⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, s.254.

¹⁰ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 254-256.

nüvesini oluşturmıştır. Encümen-i Daniş'in kuruluşunu müteakip Osmanlı Türkiye'sinde ilmi ve mesleki cemiyetlerin birbiri ardına oluştukları gözlenir.¹¹

A.II.Yaşadığı Devirde Tasavvuf:

Nazif Hasan Dede'nin yaşadığı XIX. Asır Tasavvufî yönden çok hareketli ve renkli bir asırdır. Tarikat ve Tekkelerin faaliyetleri, Tanzimat döneminin tekke ve tarikatlar üzerindeki etkisi, Nakşibendi ve Mevlevîlerin diğer tarikatlar üzerinde kontrol görevini üstlenmesi, Osmanlı devtetinin tarikatları yakın tâkibe alması bu dönemin en belirgin ve göze çarpan özellikleridir¹².

Bu asırda da farklı ilim dallarında eser veren ve velûd sayılabilecek mutasavvıfların sayısı azınsanmayacak kadar çoktur. Yine bu dönemin farklı bir özelliği “sâmit kitap” (eser) yerine, “mütekellim kitap” (talebe) yazmayı tercih eden meşâyihin sayısı da oldukça fazladır.¹³

“XIX. Yüzyılda İstanbul ve büyük liman şehirlerinde sosyal hayat yeni bir şekil aldı. Kadınlar eğitim görüyordu. Yüksek sınıfın kadını toplum hayatına giriyordu. Gazete ve dergi okunuyordu, asıl önemlisi roman okunuyordu. Bazı tekkelere kadınlar da devam ediyordu. Eczane ve doktorun yanında eski gelenekler de sürüyordu. İstanbul halkı Beyoğlu'ndaki hekimden üfürükçüye, oradan eczaneye taşınır olmuştu. Boğazdaki mehtap sefâları, sayfiyedeki köşklerde kadınlı erkekli saz-söz meclisleri gibi yeni hayat bildiği gibi devam ediyordu. Alafrangalık laik eğitimin ve laik bürokrasinin derece derece benimsediği bir hayat tarzıydı. Eski devirde ince yaşam, ulema sınıfının büyüklerine özgüydü, şimdi ise sivil bürokrasi modern ve pahalı yaşam biçimine öncülük ediyordu. Osmanlı aydınları medreseli-mektepli diye ikiye ayrılmıştı. Yavaş yavaş mektepli ve alaylı ayırımı da başlayacaktı. Diploma ve düzenli eğitim XIX. Yüzyıl Osmanlı adamının hayatını gençlik yıllarında etkileyen ve yol ayrımını belirleyen iki kuvvetli toplumsal kurumdu. Osmanlı aydınının bu dönemde çok okuyup yazdığını söylemek güçtü. 1822-1842 arasında 250 kadar eserin basıldığı, bütün Tanzimat döneminde basılı kitabın birkaç bini geçmediği bilinmekteydi. Osmanlı aydını klasik dönemin bazı geleneklerini de atmadı. Günün mücadelesi, Avrupa edebiyatının izlenmesi, giderek Batı siyasal düşüncesine ilgi yanında, tarikatlara ilgi de vardı. Arasıra bir tekkenin havasına sığınıp bir tür tecerrüt (meditasyon) hayatın çalkantılarından uzaklaşmak, tekke şiiri ve tasavvufun tarihi ile ilgilenmek yani hayat tarzının bir parçasıydı.

¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1999, c. I, s. 345-46

¹² Hür Mahmut Yücer, “XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik araştırma Dergisi*, sa: 11,(Temmuz-Aralık) 2003, ss. 469-478: 470.

¹³ Yücer, “a.g.m”., s. 470.

Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlar da Müslümanlar kadar gayrimüslim okumuş zümrenin de bağları vardı. Bizzat Yeni Osmanlılar denen muhalif grubun Bektaşiliğe liberal bir nitelik atfedip sempati duydukları biliniyordu.¹⁴

Bu devirde yaşayan mutasavvıflardan ilk akla gelenler şunlardır:

Köstendilli Süleyman Şeyhi 1235/1820¹⁵, Abdullah ed-Dihlevî 1240/1824¹⁶, Hâlid-i Bağdâdî 1242/1827¹⁷, Ahmed b. İdris 1253/1837¹⁸, Kuşadalı İbrahim Halvetî 1262/1845¹⁹, Ahmed Kuddûsî 1265/1849²⁰, Muhammed b. Ali es-Senûsî 1276/1859, Mehmet Tevfik Bosnevî 1283/1866²¹, İmam Şâmil 1288/1871, Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi 1299/1882²², Emir Abdulkadir Cezâîrî 1300/1883²³, Muhammed Nûrî'l-Arâbî 1305/1887²⁴, Harputlu İshak Efendi 1309/1891²⁵, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî 1311/1893²⁶, Ahmed b. Şerkâvî 1316/1898²⁷, İmdâdullah Tehânevî 1318/1899²⁸

¹⁴ Ortaylı, a.g.e., s.242-243.

¹⁵ Halvetî şeyhidir. Yirmi altı tane çalışma bırakmış bir mutasavvıftır. En önemli eseri: 1.*Bahrü'l-Velâye* 2. *Tarih-i Köstendil*. Machiel Kiel, "Köstendil", *DİA*, c. XXVI, İstanbul, 1988, s. 277, 277-279.

¹⁶ Nakşibendî'ye tarikatının Hâlidîye kolunun kurucusu. Hâlid-i Bağdâdî'nin şeyhidir. İki tane risalesi vardır. *Îzâhu't-Tarîka*, *Makamât-ı Mazhariyye*. Süleyman Uludağ, "Abdullah ed-Dihlevî", *DİA*, c.I, İstanbul, 1988, s. 94, 94-95.

¹⁷ Nakşibendî'ye tarikatının Hâlidîye kolunun kurucusudur. Eserleri: 1. *Divân* (Farsça, Arapça, Kürtçe şiirlerinden oluşur) 2. *Risâle fî İsbâtî'r-Rabûta* 3. *Buğyetü'l-Vacit fî Mektûbâtî'l-Mevlânâ Hâlid*. "Hâlid-i Bağdâdî", *DİA*, c.XV, İstanbul, 1988, s.285, 283-285.

¹⁸ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, 2001, s. 406.

¹⁹ Halvetî-Şa'bânî tarikatının Kuşadavîye kolunun kurucusudur. Bilinen bir eseri yoktur. Ama müritlerinin terbiyesi amacıyla yazdığı mektuplar onun düşünce dünyasını anlamamızda en önemli kaynaklardır. Vefatından sonra bu mektuplar mensupları tarafından derlenmiştir. Bu mektuplar Milli Kütüphane ile (A. Yazmaları nr. 480, 518) Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî Efendi, Şerî'ye nr. 1173) bulunmaktadır. Nihat Azamat, "Kuşadalı İbrahim Halvetî", *DİA*, c. XXVI, İstanbul, 1988, s. 469, 468-470.

²⁰ Hâlidîye tarikatı şeyhlerindendir. Bozkırlı Memiş Efendi'nin halifesidir. Eseri: *Hidâyetü'l-Mürtâb fî Fezâilî'l-Ashâb* (Arapça bir eserdir. Sahabe hakkındaki yanlış düşünce ve değerlendirmeleri tashih etmek maksadıyla, sahâbe ile ilgili hadislerden deliller getirilerek yazılmış olup konuya ait Sunnî anlayışı ortaya kaymaktadır.) İsmail L. Çakan, "Ahmed Kuddûsî", *DİA*, c.II, İstanbul, 1988, s. 97.

²¹ Halvetî-Şa'bânî şeyhi. Belli başlı bir eseri yoktur ama irşad faaliyetine başladığı 1847 yılından 1865'e kadar müridlerine yazmış olduğu on üç mektubu ve tarihsiz beş mektubu bulunmaktadır. Tarihsiz olan beş mektubu Yaşar Nuri Öztürk tarafından sadeleştirilmiş, metinleri ile birlikte birlikte yayımlanmıştır. (İstanbul, 1981) Azamat, "Mehmed Tevfik Bosnevî", *DİA*, c. XXVIII, İstanbul, 1988, s. 538, 538-539.

²² Şazeli şeyhi. Meşhur eseri: 1.*Tıbyânü Vesâilî'l-Hekâik fî Beyâni Selâsili't-Terâik* (Dört yüzden fazla kaynak kullanarak telif ettiği üç büyük ciltten oluşan eser bir tarikatler ansiklopedisi mahiyetindedir.) 2. *Cevâhir-ü Mülûki'l-Âliyye fî Bevâhir-i Sülûki's-Şâzeliyye* (Ebu'l-Hasan eş-Şazeli'nin hayatı ve Şâzeliye tarikatının esaslarına dairdir.) 3. *Esrârü'l-Mâin fî Şerhi Esmâilî'l-Erbeîn* 4. *Rûşen-i Dilnüvâz*. Yakup Çiçek, "Harîrîzâde", *DİA*, c. XVI, s. 192, 192-193.

²³ Cezâyirli alim Muhammed b. Abdulkadir b. Mühyiddin el-Hasenî el-Cezâyirî. Eserleri: 1. *Tühfetü'z-Zâ'ir fî Meâ'siri'l-Emîr* 2. *İkdü'l-Ecyâd*. Nâsiruddîn Saîdûnî, "Cezâyirî", *DİA*, c.VII, İstanbul, 1988, s.482, 482-483.

²⁴ III. Dönem Melâmîliğin kurucusudur. Eserleri: 1. *Şerh-i Divân-ı Niyâzî* (Sohbetlerinde tutulan notlarından derlenmiştir) 2. *Letâifü't-Tahkikât fî Şerhi'l-Vâridât* (Şeyh Bedrettin'in Vâridât'ının Arapça şerhidir) 3. *Şerh-u Akâid-i Neseфиyye* adlı eserleri mevcuttur. Azamat, "Muhammed Nûrî'l-Arâbî", c.XXX, İstanbul, 1988, s. 560, 560-563.

²⁵ Aşkar, a.g. e., s. 412.

²⁶ Nakşibendî- Hâlidî şeyhlerinden alim ve mutasavvıf biridir. Eserleri: 1. *Câmiü'l-Usûl* 2. *Rûhü'l-Ârifîn* 3. *Râmûzü'l-Ehâdis* 4. *Levânîü'l-Ukûl* 5. *Câmiü'l-Menâsik alâ Ehzeni'l-Mesâlik* 6. *Necâtü'l-Gâfilîn*. İrfan Gündüz, "Gümüşhânevî", *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1988, s. 277, 276-277.

²⁷ Aşkar, a.g. e., s. 407.

XIX. asır İslam coğrafyasında Balkanlarda döryüz tekke faaliyettedir. Yine XIX. Asrın başında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesiyle Karadeniz sahillerinde tarikat ve tekkelere pek rastlanmazken, asrın ikinci yarısında itibaren özellikle Hâlidîyye'nin yaygınlaşması ile birlikte Anadolu'daki hemen hemen her bölgede bu tür faaliyetlere rastlanmıştır. Nitekim İstanbul'da 300, Anadolu'da ise 350 tekkenin faaliyette olduğunu öğreniyoruz.²⁹

Tarikat ve tekke faaliyetlerinin en yoğun olduğu merkez önceki üç asırda olduğu gibi yine İstanbul'dur. Bunu Bursa, Edirne, Kastamonu, Amasya, Kütahya, Konya, Denizli, Nazilli, Bolu, Çanakkale, Manisa ve Erzurum gibi şehirler izlemektedir. Bu dönemde bazı sebeplerle vakıfların kontrolü Evkaf nezaretine tarikat erbabının işleri de Meclis-i Meşâyih'e bağlanmıştır ve bu çift başlı idârî düzenleme tekke vakıflarına müdahaleyi artırmıştır. Ömrünü tamamlayarak yıkılan ve tarihe karışan dergahlar ve yıkılan tarikat yapılarının yenilenememesinin nedenleri arasında en önemli sebepler depremler, yangınlar ve savaşlardır.³⁰

Bu döneme dâir yapılan eleştirilerin aksine tekkeler çürümemiş tarikat kurumu da bozulmamıştır. Sadece devtlet-i aliyenin kuruluş dönemindeki belli başlı güzergâhlarda veya ıssız bölgelerde kurulan ve müştemilâtıyla külliye niteliğindeki çok fonksiyonlu merkezler; biraz şekil değiştirmiş ancak öz düşünce ve anlayış bakımından önceki asırlara göre fazla bir değişiklik olmamıştır.³¹

1811, 1836 ve 1847 tarihli düzenlemelerle ilgili padişah fermanları ile Meclis-i Meşâyih'in kuruluşuna dair 1868 tarihli karar tekkelerin bozulduğu veya seviye kaybettiği gibi düşünceleri akla getirmiş ama bu olayı daha ziyade bir tekkelerin tekâmülü ve şekil değiştirmesi olarak yorumlamak daha doğru olur.³²

Ama bu konuda Şunları da söyleyebiliriz: Her kurumda olduğu gibi tekkelerde de uygulanan “babadan oğula verâset usûlünün” zararlı olduğu kanaati yaygınlaşmış, ancak bu uygulamanın çoğu kez “mutlak” değil “mukayyed” olduğu ve belirli şartlara bağlandığı kaydedilmiştir.³³

²⁸Hindistanlı mutasavvıf. Eserleri: 1. *Ziyâü'l-Kulûb* (İmdâdüllah Cistiyye tarikatının âdâb, erkân ve ezkârına dâir bu en meşhûr eserini Farsça olarak telif etmiştir) 2. *İrşâd-ı Mürşid* 3. *Vahdetü'l-Vücud* 4. *Havâşî ber Mesnevî-i Mevlânâ-ı Rûm* adlı eserleri vardır. Nisar Ahmad Faruqi, “İmdâdüllah Tehânevî”, *DİA*, c. XXII, İstanbul, 1988, s. 222-224: 224.

²⁹Yücer, “a.g.m”, s. 470.

³⁰Yücer, “a.g.m”, s. 470.

³¹Yücer, “a.g.m”, s. 470.

³²Yücer, “a.g.m”, s. 470.

³³Yücer, “a.g.m”, s. 471.

Öte yandan çocukların ser-tarik (en yetkili halife) veya başka bir tekke şeyhi nezâretinde seyr-i sulûkünü tamamladıktan sonra meşîhate geçtiğine bakılırsa, biraz önce ifâde edilen “evlâdiyye usûlü”nün (tekke şeyliğinin babadan oğula geçmesinin) niçin mukayyed hale getirildiği daha iyi anlaşılmıştır. Az da olsa bazı şeyhlerin, Şeyhülislâmlık makâmı tarafından ehliyesiz ve kifayetsiz bulunmaları nedeniyle görevden uzaklaştırıldıkları ve vakfiye gelirlerinden mahrum bırakıldıkları görülmektedir.³⁴

1826’da, hem yeniçeriler hem de Bektaşî tarîkatı büyük bir felaket ile karşılaştı: Sultan II. Mahmud, devlet düzeninde gerçekleştirmeyi planladığı bir seri reform içerisinde, orduyu da ıslaha karar verdi ve “Muallem Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye” adıyla yeni bir ordu kurdu. Yeni ordunun ilan edilmesi, o zamanlar çoğu yeniçeriliğin getirdiği bazı ayrıcalıklardan faydalanmaktan başka işlevi olmayan esnaftan oluşan yeniçerilerin isyanına sebep oldu. Bektaşî babaları halkı bu isyana katılmaları için teşvik ediyorlardı. Muhtemelen bu sebepten dolayı bir çoğu sürgün edilmişti zaten. Sultan II. Mahmud halk desteğinden yoksun olan yeniçerileri kışlarında vurdu.³⁵

Bektaşî tekkelerine vazifelendirilen şeyhler yalnız Nakşî şeyhleri değildir. Bazı Bektaşî tekkelerine Kâdiriye ve Bedeviye gibi değişik tarîkatlara mensup meşâyihin de postnişîn oldukları görülmektedir.³⁶

Diğer yandan yasaklı yıllarda da Bektaşîlerin faaliyetlerini sürdürdükleri, yeni atanan postnişînlerin âyinlerine müdahale etmedikleri, onlarla iyi geçindikleri ve aralarında çıkan anlaşmazlıkların ise daha çok tekke emlâkinin tasarrufuna ilişkin olduğunu da görüyoruz.³⁷

Bazı Kâdirî, Rifâî ve Sa’dîler arasında Bektaşî muhiplerinin olması, Hâdîkatü’s-Süadâ’nın okutulması, on Muharrem Aşûre günü Sünbülî Âsitâne’sinde de büyük ihtifaller ile kutlanması ve buna benzer unsurlar, tarikatlar arası iletişimde köprü vazifesi görmüştür. Ancak asrın sonlarına doğru yasaklı yılların getirdiği yabancılaşma, siyasi olaylar ve kurulan cemiyetler nedeniyle bu köprüler zarar görmüş, Bektaşîliğin kapanmasıyla da diyalog ortamı yok olmuştur.³⁸

XIX. asra gelindiğinde ise ülkenin her tarafında hızla artan tekkeleri ve herhangi bir merkeze bağlı kalmadan faaliyet gösteren şeyhleri kontrol etmek ve kayıt altında tutmak

³⁴ Yücer, “a.g.m”, s. 470.

³⁵ Hülya Küçük, *Sultân Veled ve Maârif’i*, Konya, 2005, s. 33.

³⁶ Yücer, “a.g.m”, s. 474.

³⁷ Yücer, “a.g.m”, s. 474.

³⁸ Yücer, “a.g.m”, s. 475.

amacıyla, merkezde Şeyhülislâmlığa bağlı Meclis-i Meşâyih, taşrada ise Encümen-i Meşâyih ihdas edilmiş ve tekke işlerinden bu kurullar sorumlu tutulmuştur.³⁹

Osmanlı sultanlarından bazılarının da tarikatlarla ilişkisi vardı. İddialara göre Sultan II. Beyazıt, Sultan I. Selim ve Sultan Abdulaziz 1861-1876, gibi bazı Osmanlı padişahları Bektaşî idiler.⁴⁰

Bektaşî-Yeniçeri ilişkisi istisna edilecek olursa, herhangi bir tarikat veya tekkenin devlet aleyhinde bulunmadığı, ancak idarecileri hayra ve doğruya teşvik ettiği, toplumun her kesimine manevî destek ve motivasyon sağladığı görülmektedir. Bu dönemde savaşa katılan, maddi destek sağlayan ve geri hizmetlerde çalışan tarikat erbâbı da bulunmaktadır.⁴¹

XIX. Asrın ulemâ-tasavvuf münasebetleri açısından İslam Tarihi boyunca en uyumlu dönem olduğu sayılabilir. Bu asırdaki on üç şeyhülislâmdan yedisinin bir tarikat şeyhine bağlı; ikisinin ise halife düzeyinde oldukları kaydedilmiştir.⁴²

Yine bu dönemde medrese ve kütüphane kuran ve kurulmasına yardımcı olan şeyhler ile bulunduğu bölgede bir eğitim geleneği oluşturan tarikat erbâbı da bulunmaktadır. Ayrıca tarikat mensubu ilim adamları ile ilmiye mesleğinde yükselerek müderrislik, kadılık, müftülük gibi resmî görevler yapan meşâyih de bulunmaktadır.⁴³

XIX. asır meşâyihinin, az sayıdaki ümmî şeyhler istisnâ edilirse hemen hemen hepsinin medrese eğitimi aldığı ve hatta bir kısmının ilmiye pâyesinin zirvesi olarak kabul edilen Rumeli Kazaskerliğine kadar yükseldiği görülür. Yine bir genelleme yapılırsa bu dönemde eser veren tarikat erbâbının daha çok Nakşîbendiye, Halvetiye ve Mevlevîye'ye mensup oldukları söylenebilir.⁴⁴

XIX. asırdaki hemen hemen her tarikat müntesibi edebiyat ve şiirle uğraşmış ve hatta bunlardan bir kısmı divân oluşturmuştur. Özellikle Mevlevîler, önceki asırda olduğu gibi bu asırda da şiir ve mûsikide temâyüz etmiştir.⁴⁵

Özetle bu dönemde tarikat ve tekkeler sözlü-yazılı kültür tarihimizin en önemli unsuru olmuşlar, tasavvuf erbâbı da eğitim-öğretim, bilim ve sanatta zirveyi teşkil etmiş ve tarikatlar devlet adamından halka kadar hemen hemen her kesimin ruhuna tesir ederek toplumu yoğurmuş ve kaynaştırmıştır.⁴⁶

³⁹ İrfan Gündüz, “Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Meydana Gelen Bazı Tasavvufî Gelişmeler”, *İlam Araştırma Dergisi*, c. II, sa. I, (Ocak-Haziran 1997), ss.3-15: 10.

⁴⁰ Küçük, *a.g.e.*, s. 32.

⁴¹ Yücer, “*a.g.m*”, s. 477.

⁴² Yücer, “*a.g.m*”, s. 477.

⁴³ Yücer, “*a.g.m*”, s. 477.

⁴⁴ Yücer, “*a.g.m*”, s. 477.

⁴⁵ Yücer, “*a.g.m*”, s. 478.

⁴⁶ Yücer, “*a.g.m*”, s. 478.

Tanzimat bürokrasisi her vesileyle tarikatların nüfuzunu olumlu ve olumsuz tedbirlerle sınırlamak amacındaydı. Tarikatların içinde Babiâli'nin veya sarayın yakın bulup zamana ve zemine göre onurlandırdıkları oluyordu. Aslında medrese mensupları da, tarikat ehli de birinci büyük savaşa kadar toplumsal hayattaki ağırlıklarını ve bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Osmanlı modernleşmesi medreseyi ve tekkeyi tüm gayretine rağmen hükümetin tam kontrülü altına alamamış, hayat alanlarını daraltmayı tercih etmiştir.⁴⁷

A.III.Hayatı:

Şeyh Nazîf Hasan Efendi meşhur âlim Şeyh Nazîf Mevlevî'dir. Mora Yenişehirinin Oğanlı kasabasındandır. Muhaddisinden Hacı Halil Efendi'nin oğludur. Dedesi Mahmûd Efendi'dir. 1208/1793-94 tarihinde dünya'ya gelmiştir.⁴⁸

Aslında müellifimizin ismi; bilgi bulabildiğimiz kaynaklarda üç farklı şekilde verilmiştir. Kimi yerde Nazif Hasan Efendi,⁴⁹ kimi yerde Nazif Hüsnü Efendi, kimi yerde de Nazif Ahsan Efendi olarak zikredilmiştir.⁵⁰ Biz de esas olarak müllifin yazmış olduğu eser olan *Ta'rifü's-Sülûk* adlı eserinde geçen ismi olan Nazif Hasan Dede'yi aldık.

Bursalı Mehmet Tahir Nazîf Hasan Dede'nin ölüm tarihi'ni 1277/1882 olarak verir ve kabrinin Bahâriye Mevlevîhânesinde olduğunu belirtir.⁵¹

Şeyh Nazîf Efendi merhûmun Hüseyin Fahreddîn isminde bir oğlu ve Avnî Bey nâmında bir dâmâdı vardır. Babası vefat ettiğinde Hüseyin Fahreddîn Efendi yedi- sekiz yaşlarındadır. Altı sene sonra 1283/1866-67 tarihinde Sultan Azîz pâdişahken mevlevîhânenin olduğu yerde bir saray yapılmaya başlanmıştır. Mevlevîhânenin Maçka'ya nakli kararlaştırılmış, Maçka'da Mevlevîhâne inşaatı 1286/1869-70 senesinde tamamlanmış, bu nakil esnâsında Beşiktaş mevlevîhânesinde gömülü olan büyük velîlerin kabirlerine dokunulmamıştır. Bu kabirlerin üzerine saray inşaa edilerek türbe mahalli sandukalarıyla birlikte muhafaza edilmiştir. Yalnız Şeyh Nazîf Efendi'nin naâşı Maçka'ya nakledilerek oraya gömülmüştür. Beş sene sonra bugün hâla mevcut olan Maçka Mevlevîhânesinin olduğu mahallede silah deposunun inşâsı kararlaştırılınca, buradan da Mevlevîhânenin nakli lazım gelmiş ve Eyyüp'te Bahâriye'deki Mevlevîhânesi inşâ olunmuş, çaresiz Şeyh Nazîf Efendi'nin naâş'ı ikinci defa kabirinden çıkarılıp Bahâriye'ye nakl edilmiştir. Fakat Mevlevîhâne mahalline inşâ olunan Ortaköy sarayında Sultân Abdulazîz ve halîfeleri rahat edememişler, orası dillere destan olan

⁴⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 136-137.

⁴⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (sad. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), İstanbul, 1975, c. I, s. 169

⁴⁹ Edirneli Hayri Efendi, *Şerh-i Ta'rifü's-Sülûk*, İstanbul, 1276, s. 3

⁵⁰ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul, 2006, c. V, s. 189.

⁵¹ Bursalı, a.g.e., c.I, s. 169

zînet ve ihtişâmına rağmen kimsesiz hale gelmiştir. Daha sonra Meşrûtiyyeti müteâkip mebûsân-ı a'yân dâiresi olarak dizayn edilmiş daha sonra çıkan büyük bir yangınla o muhteşem saray yanmıştır.⁵²

İLMİ HAYATI VE ESERLERİ

A.IV.İlmi Şahsiyeti:

Vassaf'ın ifâdesiyle, gâyet zeki ve gayretli olan Nazif Hasan Efendi çocukluğundan itibâren ilim tahsiline başlamış, çeşitli ilim dallarında kendini çok iyi yetiştirmiş ve Yenişehir'de Horasânî Azîz Efendi Medresesinde müderris olmuştur.⁵³

Nazif Hasan Dede ilme önem veren bir ilim âşığıdır. Altmış bir yaşına kadar ilim öğrenmekle meşgul olmuş, Tasavvufa gönül veren sâlikin de ilme gereği gibi değer vermesini istemiş, sâlikin sadece bâtınî terbiye almasının yeterli olmadığını, zâhirî terbiyeyi de alması gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu şekilde hem zâhirî hemde bâtınî terbiye alınarak noksanlıkların tamamlanabileceğini savunmuştur. O'na göre en güzel şey insanların hiçbir ilmi ayırmadan kendilerine yarayacak her türlü şeyi öğrenmeleridir.⁵⁴

Nazif Hasan Dede faydasız ve mâlayâ'ni şeylerden uzak durulması gerektiğine ve uzak durulmadığı takdirde bunların insanı fesâda götüreceğine inanan, insanın sadece sözlerinde, sohbetlerinde değil, bütün hal ve hareketlerinde bu faydasız işleri bırakması gerektiğini savunan bir tebliğcidir.⁵⁵

. O'na göre her şeyin lâzım olduğu bir mahal vardır. Sâlik başına gelen kötü şeyleri izâle edebilmek için bu hileli şeyleri de öğrenmeli bu sâyede iki âlemdeki saadetini sağlamalıdır.⁵⁶

Nazif Hasan Dede bir şey hakkında bilgili olmanın câhil olmaktan öncelikli ve daha iyi olduğunu özellikle vurgulayarak ilme büyük değer atfetmiştir.⁵⁷

Müellif dil bilmenin de önemli olduğunu savunmuştur.⁵⁸

Özetle söylemek gerekirse Nazif Hasan Dede bilgidен ve ilimden aslâ vazgeçilmemesi ni savunan ve bu bilginin de yerinde ve zamanında kullanılması gerektiğini belirten bir ilim âşığıdır.⁵⁹

⁵²Vassâf, *a.g.e.*, c. V, s. 192-193; M. Baha Tanman, "Beşiktaş Mevlevîhânesi", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1992, s. 554.

⁵³Vassâf, *a.g.e.c.* V s. 189.

⁵⁴Nazîf Hasan Dede, (v.1276/1862), *Ta'rîfî's-Sülûk*, İstanbul, 1275,10/b.

⁵⁵Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 10/b.

⁵⁶Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 17/a.

⁵⁷Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 18/a.

⁵⁸Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 18/b.

⁵⁹Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 18/b.

Âlim, şâir, nazîf, gâyet nâzik bir şahsiyettir. Aynı zamanda müzik ve edebiyatla'da ilgilenmiş ve bu alanlarda'da kendini isbat etmiş bir Mevlevî âlimidir.⁶⁰

Mevlevî tarikatının âriflerinden Nazif Hasan Dede mûsîkî ilminde ihtisas sahibi olmanın yanında neyzenlikte'de zamanın üstadı olarak değerlendirilmiştir.⁶¹

A. V. Tasavvufi Kişiliği:

Küçük yaşında Mevlevîliğe karşı ilgi duymuş ve mevlevîliğe intisap etmiştir. Hicâz'a gidip geldikten sonra medresenin yanında bir Mevlevîhâne inşâsına muvaffak olarak 1269/1852-53 senesinde Muhammed Saîd Hemdem Çelebi'den sonra Beşiktaş mevlevîhânesine şeyh olmuştur.⁶²

Bahariye Mevlevîhânesi, Rintlikle, Alevîlikle meşhurdur. Gölpınarlıya göre Şeyh Nazîf bir Bektâşî'den daha aşırı bir Alevî olduğu gibi, oğlu Hüseyin Fahrettin Dede de aynı meşrepte idi ve Alevîlikte ikisi en ileri Mevlevîlerdendi.⁶³ Nazîf Dede, ehl-i beyt yanlısı şiir ve düşüncelerinden dolayı Abdülbâki Gölpınarlı tarafından tamamen alevî meşrep biri olarak gösterilmiştir.⁶⁴

Aslında tasavvuf tarihine bir bütün olarak bakıldığında, sûfîlerin genellikle, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'yi ve ona atfedilen rivayetleri belli düşünce ve uygulamalarında dayanak olarak benimsedikleri görülür. Onlar, diğer râşid halifeleri ve ashabın önde gelenlerini saygıyla anmalarına ve yer yer belli konularda örnek göstermelerine rağmen Hz. Ali'ye ve Ali evladına farklı bir konum tayin etmişlerdir. Durum kişiden kişiye ve zamanla tarikattan tarikata değişiklik arz etmişse de, genel görünüm bu minval üzeredir.⁶⁵

Tasavvuf ehli Hz. Peygambere ve dolayısıyla onun ehl-i beytine büyük sevgi beslemiş, bu sevgi, meseleleri akıldan ziyade hisleriyle yorumlayan tasavvuf ehlinin bakışlarını da büyük oranda tesiri altına almıştır.⁶⁶

Nazif Hasan Dede'nin rivâyetlerinde Hz. Ali'ye yer vermesi, ona olan sevgisini her fırsatta belirtmesi onun gerçekte bir "Ali muhibbi" olduğunu göstermektedir. Zaten müellif bu konuda kendisini savunmuş, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e olan sevgisini sık sık dile getirmesinden dolayı kendisini Râfizîlikle suçlayanlara ise İmâm-ı Şafî'nin şu sözüyle: "Eğer

⁶⁰ Vassâf, *a.g.e.c.* V s. 189.

⁶¹ Bursalı, *a.g.e.* c. I, s. 169-170.

⁶² Vassâf, *a.g.e.*, c. V, s.188

⁶³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, s. 229.

⁶⁴ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 229-232.

⁶⁵ Salih Çift, "Gazâlî Öncesi Mutasavvıfların Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e İlgili Görüşleri", *Marife bilimsel birikim dergisi*, sa. I, (bahar 2005), ss. 165-174: 165.

⁶⁶ Çift, "*a.g.m*", s. 174.

Âli Muhammed'e olan sevgi Râfizîlikse bütün insanlar ve cinler şâhid olsunki ben Râfizîyim.”⁶⁷ ve şu şiiriyle cevap vermiştir:

*Bende-i Âl-i Abâ'yım, Hayderîyim Hayderî
Ey Nazîf bu yolda kurbân eyledim cân u seri
Hâsılı ber- muktezâ-yı meşreb-i Peygamberî
İ'tikâdım böyle “nahnü kasemnâ” dan beri*⁶⁸

1270/1854 târihinde Beşiktaş Mevlevîhânesi'nin Postnişin'i olarak İstanbul'a gelerek dokuz sene kadar burada şeyhlik makamında bulunmuş ve 1287/1861-62 senesinde yetmişbir yaşında Âhirete irtihal eylemiş sonra'da kendin'den önce vefat eden Mevlevî Şeyhlerin'nin yanına gömülmüştür. (Kaddasa'llahu sırrahû)⁶⁹

Hazret-i Mevlânâ'dan i'tibâren silsile-i tarîkleri şöyledir:

Hız. Mevlânâ 672/1273, Husâmeddin Çelebi 682/1283, Sultan Veled 713/1312, Ulu Ârif Çelebi 721/1320, Muzaffer Çelebi 743/1342, Cemâleddin Çelebi 917/1509, Abdulkâdir Çelebi, Ahmed Efendi, Sultân-ı Dîvânî Muhammed Efendi 968/1560, Mustafa Efendi, Hızır Şâh Efendi 927 /1526, Muhyî Efendi, Müstebân Çelebi, Muhammed Efendi, Mustafa Efendi, Ârif Efendi 1051/1642, Âdem Dede Efendi 1061/1653, Abdülhalîm Çelebi 1087/1679, Müstebân Çelebi, Ârif Çelebi, Ebûbekir Çelebi 1046/1638, Hasan Emîr Dede, Süleymân Efendi 1076/1666, Muhammed Saîd Hemdem Çelebi 1273/1858, Şeyh Nazîf-i Mevlevî 1276/1862⁷⁰

A. VI.Eserleri:

Nazîf Hasan Dede'nin içerisinde çeşitli dînî ve tasavvufî konuları anlattığı, zamanındaki bir takım meselelere çözüm getirmesi amacıyla ele aldığı ve Mevlevî tarikatı silsilesini beyân eden ve konumuz olan matbu *Ta'rîfî's-Sülûk* adlı bir eseri ile *Bahr-ı Hakîkât* isminde matbu olmayan levhaları (şiirleri) vardır. O'na ait *Bahr-ı Hakîkat* adlı risâleyi bulamadık ama şiirlerine Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliya* ve Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserlerinde karşılaştık Müellif'in mısra ve şiirlerinden örnekler verirsek

*:Azîz-i Mısr vuslatı sûzîş-i firkat nedir bilmez
Anı tenhânişîn-i külbey-i ahzan olandan sor*

⁶⁷ Edirneli Hayrî, *a.g.e.*, s.51.

⁶⁸ Vassâf, *a.g.e.*, c. V, s.188.

⁶⁹ Vassâf, *a.g.e.*, c. V, s.188; Tanman, “*a.g.m*”, s. 554.

⁷⁰ Vassaf, *a.g.e.*, c. V, s.188

*Nur-ı Hak âyine-i eşyaya olmuş münakis
Halkın istidâtı mikdari bilinmiş zat Hû*

Bir gazelinden:

*Serîr-i bezmigâh-ı fakri bir câne vermezler
Değil her câne yahu belki her cânâne vermezler
Efendi umma sen ab-ı hayatı badeden hisse
Anı insana tahsis ettiler hayvane vermezler.⁷¹*

Nazîf Hasan Dede'nin Şiirlerinden:

*Hakikat şehrine kesdirme yollardan gitmek istersen
Tarîk-i aşka gel bâb-ı Nazîf-i Mevlevî'den gir⁷²*

*Biz mâsivâyı hiçe sayan Mevlevîleriz
Yâr ile cânı cânâ katan Mevlevîleriz⁷³*

*Zevk-i kudûm ü nây ve safâ-yı semâ'la
Tîr-i niyâzı arşa atan Mevlevîleriz⁷⁴*

*Deryâ-yı zâtı mevc-i sıfâtıyla bir görüp
Mecrâ-yı kesreti kapatan Mevlevîleriz⁷⁵*

*Mevc-i suverde za'fla çün bir agâh olup
Ma'nada havz-ı feyze batan Mevlevîleriz⁷⁶*

*Devrân-ı lütf-ı Hazret-i Monlâ'da ey Nazîf
Kevn ü mekânı hiçe satan Mevlevîleriz⁷⁷*

⁷¹ “Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Mefâ'ilün” Bursalı, *a.g.e.*, c. I, s. 169-170.

⁷² “Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Mefâ'ilün, Mefâ'ilün”

⁷³ “mef'ûlü, fâ'ilâtü, mefâ'ilü, fâ'ilün”

⁷⁴ “mef'ûlü, fâ'ilâtü, mefâ'ilü, fâ'ilün”

⁷⁵ “mef'ûlü, fâ'ilâtü, mefâ'ilü, fâ'ilün”

⁷⁶ “mef'ûlü, fâ'ilâtü, mefâ'ilü, fâ'ilün”

*Zâhidâ hak içün ol şâhın ki cûd-ı ekmeli
Ahmed-i muhtâr a vahy itdi Kitâb-ı Münzel'i
Mevlevîyim Ahmedîyim Hayderîyim ben belî
Bana bestir bir Hüdâ ve bir Nebî ve bir Velî⁷⁸*

لا اله الا هو الله العلي المنجلي
لا نبي الا محمد لا فتى الا علي⁷⁹

*Meclis-i rûz-i ezelde çünki ikrârım budur
Din ü îmânım budur günlümde esrârım budur
Zinde oldukça vucûdüm dilde ezkârım budur
Cân fedâ itdikde hem âhir ki güftârım budur⁸⁰*

لا اله الا هو الله العلي المنجلي
لا نبي الا محمد لا فتى الا علي

*Cûylar, taşlar, ağaçlar, kûhlar, hâmûnlar
Nuhu felek, cinnü melek, bahrî semek, nev-i beşer
Sâkinân-ı arş ü ferş ü necm ü şems ü kamer
Hep lisân ı kâl ü hâl ile bu beyti zîkr ider⁸¹*

لا اله الا هو الله العلي المنجلي
لا نبي الا محمد لا فتى الا علي

*Ma'ni-i hükm-i Rasûl ü çünki iz'ân eyledim
Dildeki cem'iyyet i vehmi perişân eyledim
Mezheb-i irfânımı âfâka i'lân eyledim
Ey Muhammed ümmeti ben böyle îmân eyledim.⁸²*

لا اله الا هو الله العلي المنجلي
لا نبي الا محمد لا فتى الا علي

⁷⁷ “mef'ûlü, fâ'ilâtü, mefâ'ilü, fâ'ilün”

⁷⁸ “Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün”

⁷⁹ “Yüce Allah'tan başka ilah, Muhammed (sav)'den başka peygamber, Ali (ra)'dan başka kahraman (genç) yoktur.”

⁸⁰ “Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün”

⁸¹ “Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün”

⁸² “Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün”

*Milletim ehl-i hakikat hâlıkım Rabbim Hudâ
Mezhebim râh-ı mahabbet şart-ı îmâmın fenâ
Kiblem ebrû-yı Muhammed'dir îmânım Murtezâ
Dîn-i İslâm âşikârâdir ne lâzım ihtifâ⁸³*

لا اله الا هو الله العلي المنجلي
لا نبي الا محمد لا فتى الا علي

*Bende-i Âl-i Abâ'yım, Hayderîyim Hayderî
Ey Nazîf bu yolda kurbân eyledim cân u seri
Hâsılı ber- muktezâ-yı meşreb-i Peygamberî
İ'tikâdım böyle "nahnü kasemnâ" dan beri⁸⁴*

لا اله الا هو الله العلي المنجلي
لا نبي الا محمد لا فتى الا علي

*Mushaf-ı sırr-ı Hudâdır sûret-i cânânımız
Fehm iden ma'nâsını oldu vâkıf-ı esrâr-ı Zât⁸⁵*

*Rûy u zülfü sûre-i Nûr u Duhân tefsîridir
La'l-ı âlinden kinayetdir Nazîf âb-ı hayât⁸⁶*

•••

*Derd-i elem-i cevri ile nây eyleyüp efgân
Esrâr-ı Hudâ söylemede âşık her ân
Ey dil olayım dîrsen eğer mazhar-ı irfân
Allah için "Allah" diyelim "Hû" diyelim Hû⁸⁷*

•••

*Duydun mu aceb nâydan esrâr-ı Ali'yi
Bildin mi Nazîf nükte-i hubb-ı ezelîyi
Ârif olayım dîrsen eğer sırr-ı hafîyi
Allah için "Allah" diyelim "Hû" diyelim Hû⁸⁸*

⁸³ "Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün"

⁸⁴ "Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün"

⁸⁵ "Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün"

⁸⁶ "Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün"

⁸⁷ "Mefûlü, mefâ'ilü, mefâ'ilü, faûlün"

⁸⁸ "Mefûlü, mefâ'ilü, mefâ'ilü, faûlün"

Müellif'in güzel bir gazeli:

*Dilâ hâlat-ı vasl-ı hem- dem-i cânân olandan sor
Tahassür âteşin pervâne- veş Sûzân olandan sor⁸⁹*

*Görüp hâl-i perîşânım ben bî-hûde ta'n itme
Bu emri bir de gel mülk-i dile sultân olandan sor⁹⁰*

*Azîz-i mısır, vuslat sûziş-ı firkat nedir bilmez
Anı tenhâ-nişîn-i külbe-i ahzân olandan sor⁹¹*

*Seher zevkın ne bilsün hutf- gân-ı pister-i gaflet
Füyûzât-ı sabâhı haste-i hicrân olandan sor⁹²*

*Reh-i vuslatda cânân diler sen cân nisâr itmek
Nazîf tîğ-ı aşka ser virüp kurbân olandan sor⁹³*

Eserde Tâhirü'l-Mevlevî'nin 1350/1951/⁹⁴ bazı beyitlerine'de yer verilmiştir. Mesela: Tâhirü'l-Mevlevîye âit şöyle bir beyti kaydetmiştir:

*Ne bilsün zek-i tîğ-i gamze-i dil-dârı gafiller
Onu pîş-i nigâh-ı yârda kurbân olandan sor⁹⁵*

⁸⁹ “Mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün”

⁹⁰ “Mefâ’îlü, mefâ’îlü, mefâ’îlü, mefâ’îlü”

⁹¹ “Mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün”

⁹² “Mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün”

⁹³ “Mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün”

⁹⁴ Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun), Divan Edebiyatı'nın en son mümessillerinden biridir. Altmıştan fazla eseri vardır. En önemlileri; *Şerh-i Mesnevî*, *Mir'ât-ı Hz. Mevlânâ*, *Edebiyat Lugatı*, Detaylı bilgi için bkz. Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul, 1971, s. 7-13. Tâhirü'l-Mevlevî, 1951'de İstanbul'da ölmüştür. Mezarı Yenikapı Mevlevîhâne bahçesi bitişiğindeki Hâmûşân mezarlığındadır. Detaylı bilgi için bkz. M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur adamlar*, İstanbul, 2002. s. 77.

⁹⁵ “Mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün, mefâ’îlün” Vassâf, *a.g.e.*, c. V, s. 190-192.

II. BÖLÜM

TA'RÎFÜ'S-SÜLÛK'TE TASAVVUF

A.Eserin Tanıtımı

a) Eserin Yazılış Sebebi

Bu risâle bazı Mevlevî müridlerinin tasavvufa dair bir kısım meseleleri çözmesi için Nazîf Hasan Dede'den bir eser kaleme almasını istemeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Nazîf Hasan Dede'nin ta'biriyle:

Ehl-i derde bu dahî olsun nazîfen bir eser

*Himmet-i pîr ile tekmîl oldu Ta'rîfû's-Sülûk*⁹⁶

Bu eser tasavvuf ehlinin bazı sorularına cevap olması için ve bir takım müşküllerinin çözülmesi için kaleme alınmış bir risâledir.

b) Eserin Yazma ve Basma Nüshaları

a. Elyazmalar:

1. Süleymâniye Kütüphanesi (Yazma bağışlar), demirbaş numarası 003138\3, tasnif numarası 297. 75, 51 sayfa, yazma eser.
2. Süleymâniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Efendi), demirbaş numarası 002357, tasnif numarası 297. 7, 179 varak, 196×130, 160×70 mm, talik eser.
3. Süleymâniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Efendi), demirbaş numarası 002648, tasnif numarası 297. 7, 23 varak, 214×132, 150×78 mm, nesih eser, 1275, İstanbul.
4. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, demirbaş numarası 021533, tasnif numarası 000, 18 varak, yazma eser.
5. Nûru Osmaniye Kütüphanesi, demirbaş numarası 002345, tasnif numarası 297. 7, 51 sayfa, yazma eser.

b. Matbular:

1. Süleymâniye Kütüphanesi (Ayasofya), demirbaş numarası 001799, tasnif numarası 297. 7, 51 sayfa, matbu eser, 1276, İstanbul.
2. Süleymâniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Efendi), demirbaş numarası 002565, tasnif numarası 297. 7, 51 sayfa, matbu eser, Edirneli Hayri Efendi'nin Şerhi, 1276, İstanbul.
3. Süleymâniye Kütüphanesi (İzmirli İ. Hakkı), demirbaş numarası 001233, tasnif numarası 297. 7, 51 sayfa, matbu eser, Edirneli Hayri'nin çevirisi, 1276, İstanbul.
4. Süleymâniye Kütüphanesi (Hamidiye), demirbaş numarası 000642, tasnif numarası 297. 7, 58 sayfa, matbu eser, Edirneli Hayri'nin şerhi 1276, İstanbul.

⁹⁶ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 19/a.

5. Süleymâniye Kütüphanesi (Düğümlü baba), demirbaş numarası 00255, tasnif numarası 297. 7, 51 sayfa, matbu eser, 1277, İstanbul, mukavva cilt.

6. Süleymâniye Kütüphanesi (M. Arif, M. Murad), demirbaş numarası 000018, tasnif numarası 297. 7, 49+2 sayfa, matbu eser, 1277, İstanbul, meşin cilt.

7. Süleymâniye Kütüphanesi (Tahir Ağa Tekke), demirbaş numarası 00414, tasnif numarası 297. 7, 58 sayfa, 1277, İstanbul İstihkam Alayları Litoğrafyası Matbaası, mukavva cilt.

8. Süleymâniye Kütüphanesi (M. Arif, M. Murad), demirbaş numarası 00017, tasnif numarası 297. 7, 49+2 sayfa, matbu eser, mukavva cilt, 1277, İstanbul.

9. Süleymâniye Kütüphanesi (Zühdi Bey), demirbaş numarası 000471, tasnif numarası 297. 7, 51 sayfa, matbu eser, 1276, İstanbul Matbaa-i Âmire, mukavva cilt.

10. Koca Ragıp Paşa Kütüphanesi, demirbaş numarası 001492, tasnif numarası 000, 51 sayfa, matbu eser, 1276, İstanbul.

11. Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Şeyhi), demirbaş numarası 000841, tasnif numarası 297. 3, 51 sayfa, matbu eser, 1276, İstanbul.

12. Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Şeyhi), demirbaş numarası 000842, tasnif numarası 297. 3, 58 sayfa, matbu eser, Edirneli Hayri şerhi, 1276, İstanbul.

Bizim incelediğimiz nüshalar: Kayseri Râşid Efendi kütüphanesinde 021533 demirbaş ve 297.7 tasnif numarası ile kayıtlı olan 18 varaklık *Ta'rifî's-Sülûk* adlı asıl nüsha ve Konya Yusufâğa kütüphanesinde bu eserin şerhi olan Edirneli Hayrî'ye âit 9611 demirbaş ve 297.7 tasnif numarası ile kayıtlı 58 sayfalık *Şerh-i Ta'rifî's-Sülûk* adlı Türkçe nüshalardır. Müellif'in ismi buradaki kayıtlarda Nazif Hüsnü Dede olarak geçmektedir. Eser'in aslı yazma olup, şerhi İstanbul askerî matbaasında fersûde ciltle basılmıştır. Yusufâğa kütüphanesine 12.02.1962 tarihinde Abidin, Rıfat, Ziya, Ahmedî Ziya adlarıyla vârisleri oldukları kayda geçen dört zât tarafından hediye edilmiştir.

c) Eserin Kaynakları

Eserde bir konu anlatılırken delil olarak getirilen Kur'an-ı Kerîm ayetleri, Peygamberimiz (s.a.v) Hadîs-i şerîfleri, Hz. Ali (ra)'nin sözleri ve *Mesnevî-i Şerîf*'den alınan Mevlânâ hazretlerinin sözlerine sık sık yer verilmiş, eğer mesele anlatımında bunların hepsi delil olarak getirilmiş ve bu hiyerarşik sıra takip edilmiştir. Bazen de müellif anlattığı bir meseleye sadece yukarıda zikrettiğimiz kaynaklardan birini delil olarak getirmiştir.

d) Eserin Uslûbu

Eser nazım ve nesrin karışık olduğu yani nazım ve nesirlerle yazılmış klasik bir tasavvufî risâledir. Nazîf Hasan Dede, yazmış olduğu on sekiz sayfalık bu risâlesinde özellikle tasavvufî konular olmak üzere, çeşitli dîni konulara değinmiş ve bunları kendi uslûbuna göre anlatmaya çalışmıştır. Risâlesindeki konuları sistematik bir şekilde sıralamamış ve konuları önemine göre düzenlememiştir. Kendisine has bir metodla konulara yaklaşmış, üzerinde durduğu hususlara ve olaylara kısa kısa değinmiş ve bu hususları Kur'an-ı Kerîm'den âyetlerle, Peygamberimiz (s.a.v)'in Hadîs-i şerîfleriyle, Hz. Ali (ra)'ın sözleriyle, Mevlânâ hazretlerinin *Mesnevî*'sinden aldığı sözler ve beyitlerle desteklemiştir.

Müellif eserinde klasik tasavvufî konulara değinmiş, bu konuları anlatırken de yer yer kısa hikaye ve hâdiselerden bahsetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)'den, Hz. Mûsa (as)'dan, Hz. Yusuf (as)'dan, Firavun'dan, Şeytan'dan, meşhur mutasavvıflardan olan Hallâc-ı Mansûr 309/907 ve Muhyiddîn-i Ârâbî' 638/1240' den kıssalar ve olaylar anlatmış ve bu anlatıkları ile konuyu özetleyerek anlattığı konunun sonunu bağlamıştır.

Nazîf Hasan Dedenin risâlesi şiirle başlamış, risâlenin muhtelif bölümlerinde şiirlere yer verilmiş ve yine risâlesi biterken de şiirle bitmiştir. Eserin her yerinde hemen hemen her sahîfesinde şiirler bulunmaktadır. Bu yönüyle eser müellifin şâirlik yönünün de kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Müellifin meselelere delil olarak getirdiği Hadîs-i şerîfler çoğunlukla meşhur tasavvufî kaynaklarda kullanılan, başka bir ta'birle mutasavvıflar arasında çok yaygın ve meşhur olan Hadîs-i şerîflerden oluşmuştur. Bu yüzden mu'teber hadis kitaplarında müellifin risâlesinde kullandığı rivayetlerden çok azına rastlanılmaktadır. Hatta bir kısım rivayetlerin kaynaklarını tüm aramalarımıza rağmen bulamadık.

Müellifin sahabe kuşağından sadece Hz. Ali (ra) 'yi zikretmesi, Âyet-i kerîme ve Hadîs-i şerîflerden sonra en önemli kaynak olarak Hz. Ali (ra)'yi göstermesi ayrıca işâret edilmesi gereken hususlardan birisidir. Muhtemeldir ki araştırıldığında aynı konularda başka sahabîlere âit çok sayıda rivâyete tasavvuf kaynaklarında rastlamak mümkündür. Ancak müellifimizin sadece Hz. Ali (ra)'den nakilde bulunmuştur. Bu da onun Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e ne kadar büyük bir sevgi beslediğini göstermektedir.

Abdülbaki Gölpınarlı eser hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: Şeyh Nazîf'in eserindeki bütün izahlar umûmidir. Ancak ehl-i beyt ve bilhassa Ali sevgisi bu risâlede ön plandadır.⁹⁷

⁹⁷ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 195.

B.Ta'rîfû's-Sülûk'te Ele Alınan Konular

B.I.Zühhd

Zühhd; Soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmemek anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf'ta; Âhirete yönelmek için dünyadan el-etek çekmek, Hakk'a yönelmek için dünyadan da ahiretten de el-etek çekmek, elde mevcut olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemektir.⁹⁸

Tasavvufta dünyaya ve Allah'ın dışındaki şeylere (mâsivâyâ) gönü bağlamamak önemli bir esas olarak görülmüş, geçici, aldatıcı dünya hayatı'nın âhiret hayatına kıyasla çok değersiz olduğu vurgulanmış ve zühhd ahyatı tavsiye edilmiştir. Zühhd, herhangi bir şeye duyulan isteği tamamen düşürmek, ona karşı aslâ istek duymaz hâle gelmektir. Sûfiyye dilinde zühhd: Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak, onlara hiç değer vermemek; varlıklarına sevinmemek, yokluklarına üzülmemektir.⁹⁹

Bu cihân uyku ve hayal mesâbesindedir. Bu konuda Câbir b. Abdillâh hazretleri (ra)dan gelen rivâyet şöyledir: “Bir gün Rasûlüllah hazretleri ile beraberdim. O esnada beyaz yüzlü ve güzel saçlı, üzerinde beyaz kaftanı olan bir kimse geldi ve “selâm senin üzerine olsun Allah'ın Rasûlü” dedi. Nebîyy-i mükerrrem hazretleri (s.a.v) onun selâmına selâm ile karşılık verdikten sonra, adam Hz. Peygamber'e “ey Allah'ın Rasûlü! Dünya nedir?” diye sordu. Rasûlüllah (s.a.v) “Uyuyanın uykusu gibidir” diye cevapladı. Bunun üzerine o kimse, Peygamber hazretlerine dedi ki “ey Allah'ın Rasûlü dünya ile ahiretin arası ne kadardır?” Allah Rasûlü cevapladı: “Göz açıp kapayıncaya kadardır.” O adam, bu cevaptan sonra, Hz. Peygamber (as)'nin huzurlarından ayrıldı. Hz. Peygamber sonra ashâbına yönelerek: “Bu kimse Cebrâil'dir. Sizi dünyada zâhit kılmak ve ahirete rağbet ettirmek için gelmiştir” dedi..¹⁰⁰

Yine o kimse yukarıda geçen hadiste belirtildiği gibi “Ey Allah'ın Rasûlü” dünya ile ahiret arası ne kadardır?” diye kendisine sorulmuş Rasûlüllah da: “Göz açıp kapayıncaya kadardır” buyurmuşlardır. Bu durum dünyanın hızla geçici olduğuna, kıyametin ise son derece yaklaşmış olduğuna delâlet eder. Nitekim Allah-u Teâla şöyle buyurur: “Kıyametin kopması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.”¹⁰¹ Peygamber (s.a.v)'den sorusunun cevabını alan adam cevaptan sonra Hz. Peygamber'in huzurundan ayrıldı. Hz. Peygamber sonra ashâbına yönelerek: “Bu kimse Cebrâil'dir. Sizi dünyada zâhid kılmak ve ahirete rağbet ettirmek için gelmiştir” ded. Böylece dünyanın hızlı bir şekilde geçip gittiğini, bir uyku ve hayalden ibaret olduğunu belirtti.

⁹⁸ Uludağ, a.g.e., s.593.

⁹⁹ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul, 1992, s.275.

¹⁰⁰ Münâvî, (1031/1621) *Feyzü'l-Kadîr*, I-VI, Beyrut, trs, c. V, s. 56.

¹⁰¹ Nahl 16/77.

Dünyaya meyletmek ve istemek, dolayısıyla ahiretten gafil olmak, cehalet ve ahmaklıktan başka bir şey değildir.¹⁰²

Müellifimiz Nazif Hasan Dede dünya ve Allah dışındaki şeylere duyulan aşırı sevgiyi insanı helâka götüren bir sebep olarak zikretmiştir. Dünya sevgisinin ve mâsivânın gönlü meşgul etmemesi gerekir. Zenginlik sülûke mâni değildir. Allah dostlarına dünya ve âhiretin haram olarak buyurulması onların murâdının ancak Cemâlüllah olmasıdır. Bu anlamda ilahî sevginin dışındakilere gönülde yer verilmemesi gerektiği belirtilmiş ve Harun Reşid'in şu kıssası anlatılmıştır: Harun Reşid'in kırk tane câriyesi varmış. Bir gün her birisi için türlü kumaşlar ile dolu kırk bohça yaptırmış ve câriyelerini çağırttırmış. Her birisine hangi bohçayı isterseniz elinizi o bohçanın üzerine koyun o bohça onun olsun demiş. Câriyelerden her biri bir bohçanın üzerine elini koymuş yalnız içlerinden bir tanesi hiçbir bohçaya iltifat etmemiş, elini Harun Reşid'in dizine koymuş. Bunun üzerine Harun Reşid niçin böyle yaptın diye sormuş? O da: Ben sizi istiyorum, başka bir isteğim yoktur demiş. Harun Reşid câriyenin bu cevabından çok hoşnut olmuş ve onu özel haremine almış, kendisine en yakın câriyesi yapmış, kendisine bir çok ihsanda bulunmuştur. Câriye bu davranışı sebebiyle padişahın haremde hem o bohçalar gibi nice bohçalara sahip olmuş hem de padişahın en yakını olmuştur. Sâlik de dünya ve ukbâyı terk ederek “لا مقصود الا انت” (Senden başka maksadım yoktur.) diyerek çalışıp yüce makamlara ulaşmak zorundadır.¹⁰³

Dünya hayatına aldanan ve dünya malıyla kibirlenenler, dünyada ben azîzizm, ben şerefliyim, ben zenginim diyenlere riyâ göstererek göteriş yapanlarla Allah-u Teâla alay etmiş ve şöyle buyurmuştur: ¹⁰⁴“الله يستهزؤ بهم و يمدهم فى طغيانهم يعمهون” (Allah onlarla alay ediyor ve azgınlık içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına (şimdilik) müsaade ediyor.) Bu âyet-i celile üzre kıyâmet gününde Allah-u Teâla onları alaya alarak ey azîz ve kerîm olanlar! Tadın azabı diyecektir.¹⁰⁵ Her insan huzûr-u ilâhî de hekettiği karşılığı alacaktır.¹⁰⁶

B.II.Fakr

Fakr; Hâcet, ihtiyaç,¹⁰⁷ yoksulluk, dervişlik, sâlikin hiçbir şeye mâlik ve sâhip olmadığına şuûrunda olması, her şeyin gerçek mâlik ve sâhibinin Allah olduğunu idrak etmesi anlamlarına gelir.¹⁰⁸

¹⁰² İsmâil Ankaravî, (1041/1631), *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı (Şerh-i Ahâdis-i Erba'in)*, (Haz. Semih Ceyhan), İstanbul, 2001, s. 123-125.

¹⁰³ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s.13/b-14/a.

¹⁰⁴ Bakara 2/15.

¹⁰⁵ Al-i İmran 3/54.

¹⁰⁶ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s.14/b.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, (711/1310), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1990, I-XV, c. V, s. 60.

¹⁰⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1999, s. 184.

Kelâbâzî 385/995, fakr konusundaki sûfîlerin görüşlerini şu şekilde sıralamaktadır:

Ebû Muhammed Cerîrî: “Fakr, mevcut olanı kaybetmemek için mevcut olmayanı talep etmemektir.” demiştir. Bu söz, farzları yerine getirmekten, âciz kalma korkusu bulunmadıkça rızık talebinde bulunmamak ma’nâsına gelir. Yine bu konuda İbn Cellâ: “İhtiyaçları bile olsa başkalarını kendilerine tercih ederler”¹⁰⁹ âyetinde işâret edildiği üzere fakr, bir şeye sâhip olmamandır, sâhip olduğun zaman da bu şeyin senin olmamasıdır” demiştir. (Fakr, hiçbir şeye mâlik olmaman, mâlik olunca da başkalarına faydalı olmak için mâlik olmandır, daha doğrusu mâlik olmamandır.” Diğer bir mutasavvıf olan Ebû Muhammed Rûveyy b. Muhammed de; “Fakr, varolan her şeyi yok etmek ve yok olan tüm şeyleri terk etmektir, (elde olanı başkasına vermek, olmayanı talep etmemektir) demiştir.¹¹⁰

İsmali Ankaravî 1041/1631, bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber’den “fakirlik insanlara göre bir kusurdur ama kıyamet gününde Allah’a göre bir ziynettir” hadisini aktardıktan sonra şunları ifâde etmektedir: “Fakr kelimesi yokluğa delalet eder ve fakir ise bir şeyi olmayan kimsedir.¹¹¹ Bu hadisin anlamı şudur: “Fakirlik insanlara göre bir ayıp ve kusurdur ama kıyamet gününde Allah’a göre canin ziyneti ve akan ruhun güzelliğidir.” Miskinler ve fakirler kıyamet gününde Allah dostlarıdır. Bu kimselerin mahabbetleri gönüllerin ışığı, cennetlerin anahtarıdır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz:”Her şeyin bir anahtarı vardır. Cennetin anahtarı ise fakirleri ve düşkünleri sevmektir. Zira onlar kıyamet gününde Allah ile bir aradadırlar” buyurmuştur.¹¹²

Ruhlar âleminde peygamberler, velîler, fakirler ve sâlihler ile tanışık olanlar, bu âleme geldiklerinde hem peygamberler ve velîlere tabi olurlar, hem de fakirler ve sâlihler ile sohbede bulundular. Ezel âleminde fakirler ve sâlihlerle ülfet ve ünsiyet kurmadılar. Aksine kendileri gibi kimselere ilgi duyup sevgi beslediler. Fakirlerle sohbede bulunmaktan kaçınıp, dünya ehliyle dostluk yaptılar.¹¹³

Müellifimize göre fakirlik; insanoğlunun dünyaya sahip olduğu halde kendini her hangi bir şeye mâlik görmemesidir. Peygamberimiz (s.a.v) ¹¹⁴“الفقر فخرى” (Fakirlik benim övgümdür.) hadîsiyle kastedilen fakr-ı zâhîrî değil fakr-ı ma’nevî olduğunu belirtmiştir. Manevî fakirlik’ten kastedilen şeyse; kalbde mâsivâdan bir şeyin bulunmaması, ilâhî nûr’un

¹⁰⁹ Haşr 59/9.

¹¹⁰ Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak Buhârî, (385/995), *et-Ta’arruf li Mezheb-i Ehli’t-Tasavvuf*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1992, s. 145.

¹¹¹ İsmail Ankaravî, *Minhâcü’l-fukarâ* (Nşr. Saadettin Ekinci), İstanbul, 1996, s. 32.

¹¹² Ankaravî, *a.g.e.*, s.32.

¹¹³ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 101-102.

¹¹⁴ Hadis için bkz. Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el- Cerrâhî, (1126/1778), *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîü’l-İlbas*, I-II, Beyrut, 1988, c. II, s. 828.

kalbi istilâ etmesiyle kulun kalbinde Allah sevgisi ve muhabbeti dışında bir şeyin kalmamasıdır. Kulun kalbinde bu fakirlik hâli tam anlamıyla gerçekleşmediği zaman Rasûlullah'ın: “Fakirlik Allahtandır.” ile “Fakirlik dünya ve âhirette yüz karalıdır.” Sözlerindeki sırlara müttalî olamaz ve tam anlamıyla fakirliği anlayamaz. Anlayamayınca da fakirlik sırrına eremez ve amacına ulaşamaz.¹¹⁵

Nitekim rızâ makâmını bulamayan ve Rasûlullah'ın: “fakirlik küfre yakın olayazdı.” Sözündeki hakîkati anlayamayan bazı insanların fakirlikten usanarak nedir benim çektiğim diye ağlayıp sızlamaları onların Allah'a itirazıdır. Bunları birbirinden ayırt etmek insan için gereklidir. İnsan ma'nevi fakirliği iyi anlamalı, zâhiri fakirlikten ayırmalı ve başına gelen musîbetlere sabretmelidir.¹¹⁶

B.III. Muhabbet ve İlahi Aşk

Muhabbet; sevgi, anlamına gelir. Allah'ın kulunu, kulun Allah'ı sevmesi demektir.¹¹⁷ Aşk; aşırı sevgi, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması demektir. Sûfîler'e göre aşk; sevginin en son mertebesi ve en mükemmel şeklidir.¹¹⁸

Aşk kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de zikredilmemiştir. İbnü'l-Arabî'nin beyanına göre ise kinâye yoluyla ifâde edilmiştir.¹¹⁹ Bu sebeple olacak, ilk zâhitler bu kelimeyi kullanmayıp daha çok mahabbet kelimesini kullanmışlardır. Aşk kelimesini bir tasavvuf ıstılahı olarak ilk önce Ebû Hüseyin Nûrî kullanmıştır. O, mühib (seven) kelimesiyle sevdiğine kavuşan kişiyi, âşık kelimesiyle de henüz sevgiliye kavuşamamış kişiyi kastetmektedir.¹²⁰

Tasavvuf erbâbı'nın büründüğü bir takım his ve heyecan halleri mevcuttur. Dînî hayatın bir bilgi yönü, birde his ve heyecan yönü vardır. İşte ilâhî aşk mutasavvıfların bu his ve heyecanları'nın en coşkulu şekilde yaşadığı hallerdendir.

Sûfîler, asıl gâyelerinin Hz. Peygamber (as)'e benzemek daha doğru bir ifâde ile ona uymak olduğunu vurgularlar. Peygamberimiz de “Muhammed Rabbine âşık oldu” dedirtecek kadar Allah aşkını açığa vururdu.”¹²¹

Sûfîlere göre kâinâtın ilk yaratılışında aşk (ışk) ve mahabbet vardır. Aşk, sarmaşık manasına gelen “ışk” kelimesinden alınmıştır. Sarmaşık, sarıldığı yeri nasıl kaplarsa, aşk da

¹¹⁵ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 5/a-5/b

¹¹⁶ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 5/a-5/b.

¹¹⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 341.

¹¹⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. .

¹¹⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1997, s. 205.

¹²⁰ Kara, *a.g.e.*, s.171.

¹²¹ Küçük, *a.g.e.*, s. 35.

girdiği kalbi, hatta insanın vücüdünü öyle kaplar.¹²² Kur'an-ı Kerîm'de "Allah'ın insanı, insanın da Allah'ı sevmesinden bahseder. Esasen O bizi sevmeseydi biz O'nu sevemezdik. Allah hem seven hem de sevilendir. "Ey müminler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah öyle bir toplum getirecek ki O, onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda mücâdele ederler, hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah'ın bir lutfudur onu dilediğine verir."¹²³ "Müminler en çok Allah'ı severler."¹²⁴ Bu ayetler ilâhî aşkın coşkunu ve taşkınlığına işâret etmektedir. Şu ayet ise Allah aşkının yolunu göstermektedir: "De ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin."¹²⁵

Bazı sûfîler, kul için âşık kelimesini kullanmayı uygun bulundukları halde, Allah'ın kula âşık olması anlamına Allah için âşık kelimesini kullanmayı uygun bulmamışlardır. Bazı sûfîler ise kul için de âşık kelimesini kullanmazlar. Çünkü aşk bir şeyi idrak etmekle kemale ulaşır. Halbuki Allah'ın zatı idrak edilemez. Bu düşüncelere rağmen değil kulun âşık olması, Allah'ın âşık olması bile daha sonra sûfîler tarafından işlenmiştir.¹²⁶

Allah ile kul arasındaki aşk ve sevgiyi konu edinen şu hadis tasavvufun dayandığı temellerden biridir: "kul nâfile ibâdetlerle bana yaklaşır. O kadar çok yaklaşır ki artık ben onu severim, onu sevince de gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, konuşan dili olurum. Artık o benimle görür, işitir, tadar ve konuşur. Benden bir şey isterse onu mutlak yerine getiririm. Bana sığmırsa kendisini korurum."¹²⁷

Sûfîlerin aşk ve mahabbet anlayışları insana bakışlarını da tesir etmiştir. İnsani ilişkilere bu aşk açısından bakmışlar, insana da âşık olmuşlardır. Bu aşk sevgi ve bütünlüğü getirmiştir. Aşk menfilikleri eritmiş, nefsî ihtiras ve kötülükleri devre dışı bırakarak gönüllerde yaşayan kopmaz bir bağ olmuştur. Aşk gelince eksiklikler bitmiştir.¹²⁸

Ebû Zur'a Tâhir b. Ebu'l-Fadl'ın el-İrbâd b. Sâriye'den rivâyet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle duâ ederdi: "Yâ Rabbi, sana olan sevgimi, kendime, gözüme, kulağıma, âileme, malıma ve soğuk suya olan sevgimden daha ziyâde kıl! Bu hadiste Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'tan sanki katıksız bir sevgi istemiştir. Katıksız sevgi ise; Allah Teâlâ'yı yürekten sevmektir. Kul, bazen hâlinin şartlarını, ilmin hükmü ile yerine getiren bir durumda olabilir. Tabii fıtratı ise o anda ilminin zıddını ister. Fıtratı istemediği halde

¹²² Eraydın, *a.g.e.*, s. 203.

¹²³ Maide 5/54.

¹²⁴ Bakara 2/165.

¹²⁵ Al-i İmran 3/31.

¹²⁶ Kara, *a.g.e.*, s.172.

¹²⁷ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (256/870), *es-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, 1992, Rekâik, 38.

¹²⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1999, s. 176.

kendisinin rızâ hâlinde olması gibi. Bu durumda kul, fitrî isteklerine karşı gelerek ilmin gerektirdiğini yapar. Allah ve Rasûlünü îman hükmü ile severken, çoluk çocuğunu da fıtratının hükmü ile sevebilir.

Avârifte Enes b. Mâlik (ra)’dan rivayet edeilen bir hadîs-i şerifte Resulüllah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Üç şey kendisinde bulunan kimse imanın lezzetini tadar. Allah ve Resûlü, kendisine her şeyden en sevgili olması; sevdiğini yalnız Allah için sevmek, Allah Teâle kendisini küfürden kurtarmışken, ateşten atılmaktan korkar gibi küfre dönmekten kaçınmak.”¹²⁹

Muhabbetin değişik tezâhürleri vardır. İnsandaki muhabbet sâikleri çok çeşitlidir. Ruhun muhabbeti, kalbin muhabbeti, nefsin muhabbeti, aklın mahabbeti, gibi. Rasûlüllah (s.a.v)’ın hadis-i şerifte, âile, mal ve soğuk suyu zikretmesinin manası, Allah’a muhabbet ile diğer şeylere kayan muhabbet damarlarını tıkamak ve böylece Allah’a olan muhabbeti hâkim kılmak, demektir. Böylece kul, Allah’ı, kalbi, rûhu ve yüreği ile sever de Allah sevgisi fıtratında ve tabiatında da soğuk su sevgisinden daha üstün hâle gelir. Bu, havassa âit safa bir sevgidir. Havass bununla ve bu sevginin nûriyle, fitrî ve cibillî vasıfların arasına dalabilir. Bu vasıflar ona zarar vermez. Böylece sevgi kurb makamlarına varan ve orada yerleşen rûhun müşâhedeleriyle zât sevgisine dönüşür.¹³⁰

Tasavvufi terbiyede sevilecek olan tek varlık Allah’tır. Gönüllerde O’nun aşkıdan başka bir aşk barınmamalıdır. Bu konu tasavvuf kitaplarında gayret (kıskanma) ıstılahi ile açıklanır. Bunun aksi de söz konusudur. Yani derviş, en çok seven kişinin kendisi olmasını ister, sevgilisinin başkaları tarafından sevilmesini istemez. “Ne zaman rahata kavuşacaksın?” şeklindeki bir soruya Şiblî şu karşılığı vermiştir: “O’nu benden başkasının hatırlanmadığını ve zikretmediğini gördüğüm zaman.”¹³¹

Tasavvufî eğitimin nefis mertebelerini katetmek suretiyle tamamlanmasına “nefsânî yol” veya “riyâzet ve mücâhede yolu” denir. Diğer bir yolu da “ruhânî yol” veya “aşk ve cezbe yolu” dur. Bu şekilde Hakk’a vasıl olanlar diğer yolda olduğu gibi uzun ve yorucu riyâzet ve mücâdelelerde bulunmadan, kalplerinde yanan Allah aşkı ve ruhlarındaki saflık

¹²⁹ Buhari, İman, 14; Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, (261/875), *es-Sahih*, I-VI, İstanbul 1992, İman, 67; Tirmizî, Muhammed b. İsa, (279/892), *es-Sünen*, I-V, Beyrut, trs, İman, 10; Neseî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, (303/914), *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1992, İman, 2/4; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el- Kazvinî, (275/889), *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1975, Fiten, 23

¹³⁰ Sühreverdî (v. 632/1240), Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer, *Avârifü’l-Meârif*, (Haz. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz), İstanbul, 1989, s. 626-627.

¹³¹ Kara, *a.g.e.*, s. 177.

sebebiyle, Allah'ın lutf-u ilâhîsi neticesinde vusûl metebesine nâil olurlar. Onlar, Allah'ın kendine cezp ettiği “meczûb-i ilâhî” derler.¹³²

Tasavvufî düşüncede âlemin yaratılmasına sebep muhabbetir. Allah bilinmeyene muhabbet etmiş ve bilinmesi için halkı yaratmış, halk tarafından bilinmiş, sevilmiş ve yaratıklarını da sevmiştir. Mevlânâ'ya göre bu muhabbetin en yüce zirvesi Hz.Peygamber'de görülmüştür. Ona göre Hz. Peygamber aşktı ve aşkta tekti.¹³³

Nazîf Hasan Dede'ye göre içinde aşk olmayan hiçbir şey yoktur. Hareket eden şeylerin hepsinde bir nebze aşk vardır. Aşka ibtilâ olan mûris dert ve belâyâ düçar olur ve mahbûbuna ulaşmak için dünyayı, mâsivâyı ve dünya ehlini bir kenara bırakarak kendisini Allah aşkına hasreder. Âlemi ve Adem'i meşgul eden ve her şahıs üzerinde etkili olan ve her husûsatı hareketlendiren ve renklendiren şey aşktır. Müellifin kast ettiği aşk ilahî aşktır.¹³⁴

Hallâc-ı Mansûr'un şehit edilme sebebi de ilahî aşktır. O “انا الحق” dediği için şehit edilmiştir. Ama Mansûr'un “انا الحق” demesiyle Firavun'un “انا الحق” demesi bir değildir. Zira Allah dostları kendisini veya bütün dünyayı fânî görüp bâki olanın sadece Allah-u Teâla olduğunu bilir. Ama Firavun kendisine rubûbiyet vasfı vererek bunu nefesine muhsus kılmış ve varlık davasına düşmüş biridir..¹³⁵

Hallâc-ı Mansûr'a verilen güç sebebiyle Mansûr bütün küffarı îmana getirmenin mümkün olduğu müşâhadesine kapılmış ve şöyle düşünmüştür: Ben Hz. Peygamber (s.a.v) in ümmeti ve onun yüce risâletinin bir zerresi olmama rağmen bende bu kuvvet var. Niçin Peygamberimiz (s.a.v) efendimiz hazretleri bütün âlemleri îmana getirmedir. Mansûr'un bu düşüncesi üzerine Peygamber efendimiz hazretleri zuhûr etmiş ve ya Mansûr! Sen hikmet-i ilâhiyeyi mi sorguluyorsun? diye Mansûr'u azarlamıştır.¹³⁶

Yine Muhyiddîn-i Arabî bir gün sahrâda yolculuk yaparen bir çok ruhun toplandığını görmüş ve yanlarına giderek bu toplantı neyin nesidir diye sormuştur. Kendisine verilen cevap: Mansûr'un yapmış olduğu hata sebebiyle cümle ruhlar ve peygamberler ve Allah dostlarının ruhları Peygamberimiz (s.a.v) ruhundan onun affı için niyaza geldiler demiştir. İşte ilahî aşk Mansûr'u ve onun gibi Allah dostlarını zâhirde bazen bu şekilde hatâ etmelerine sebep olabilmektedir.¹³⁷

¹³² Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 140.

¹³³ Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, 1999, s. 269.

¹³⁴ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 11/b.

¹³⁵ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 11/b.

¹³⁶ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 12/a.

¹³⁷ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 12/a-12/b.

B.IV. Hz. Peygamberin çocuk sevgisi

Her konuda i'tidalî esas alan Hz. Peygamber, küçüğü korurken, onlara merhameti emrederken, büyükleri ihmal etmemiştir. Bilakis büyüklere saygıyı küçüklere sevgi ile birlikte zikrederek bunların birbirinden ayrılmaz olduğunu gözler önüne sermiştir. Onun konuyla ilgili bir sözü şöyledir: “Küçüklerimize merhamet etmeyen ve büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.” Küçükler sevgiye, yaşlılar da saygıya, her iki kesim de ilgiye ve bakıma muhtaçtır. İşte bu sözüyle Hz. Peygamber, bu iki toplum kesimine karşı gençlere ve yetişkinlere önemli sorumluluk ve görev yüklemiştir. Bu iki hususa, yani küçüklere sevgi, büyüklere saygı hususuna birlikte riayet etmeyen kimselere ağır ithamda bulunmuştur.¹³⁸

Çocuklara derin bir sevgi ve şefkat besleyen Hz. Peygamber, onları ciddiye alıp seviyelerine inmeyi ve problemlerini dinleyerek yönlendirmeyi öğütlemiştir. O, çocukları kucağına alır, öper ve okşardı. Bir defasında Hz. Peygamber torunu Hasan'ı öperken yanında oturan Akra' b. Hâbis onu görür ve “Siz çocukları öper misiniz? Benim on çocuğum var, hiçbirini öpmedim” der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” der. “Yine siz çocukları öper misiniz? Biz öpmeyiz diyen bir kişiye “Allah senin kalbinden merhameti kaldırıdıysa ben ne yapabilirim” buyurur. Çocukları hoş tutmuş ve onların isteklerini yerine getirmeye önem vermiştir. Namaz kılarken ve hutbe okurken bile bu tutumunu değiştirmemiştir. Kaynaklar, torunu kucağında iken namaza geldiğini, çocuğu bırakıp namaza durduğunu, secde de iken çocuğun sırtına binmesi üzerine de secdeyi uzattığını; kızları Zeyneb'in kızı Ümâme'yi namazda omzuna aldığını nakleder.¹³⁹

Müellif bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu hadisini zikretmiştir: “ **من لم يرحم من صغیرنا و يعرف حق کبیرنا فليس منا**”¹⁴⁰ (Küçüklerimize merhamet etmeyen ve büyüklerimize saygı duymayan bizden değildir.) Buna göre her zaman büyüklerin küçükler üzerine merhamet etmesi, küçüklerin de büyüklere karşı saygı ve ta'zîm etmesi ve saygıda kusur etmemesi gerekir. Eğer büyükler sahip oldukları tecrübe ve güç ile küçükleri korurlarsa ve küçükler de büyüklerin makamlarına ve konumlarına saygı duyarlarsa o zaman terakki ve mutluluk hasıl olmuş olur. Aksi halde toplumun saadet ve huzuruna hâlel gelmiş olur.¹⁴¹

¹³⁸ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2005, s. 343.

¹³⁹ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 334.

¹⁴⁰ Tirmizi, Muhammed b. İsa, (279/892), *es-Sünen*, I-V, Beyrut, trs, Birr, 15; Ebû Davûd, (275/888), *es-Sünen*, I-IV, Beyrut, trs, Edeb, 66.

¹⁴¹ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 19/a.

B.V.Riyâzet ve Mücâhede

Riyâzet; eğitime, terbiye ve ıslah etme, boyun eğdirme, çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyler yapmaya kendini alıştırmadır. Riyâzet sâlikin canının istediği şeyi yapmaması, nefsiyle zıtlaşması, nefsinin arzuladığı şeyi yapmaması, arzu etmediği şeyi yapması, kısacası nefis ile cenk etmesidir. Riyâzet sayesinde sâlik nefisine hakim olur, aşağı arzularını dizginler, kendisini disiplin altına sokar.¹⁴²

Mücâhede; savaşmak, mücadele etmek anlamındadır. a) Şeriatçe istenen fakat nefse zor gelen şeyleri nefis-i emmareye yükleyerek, onunla savaşmak b) Nefsi ezmek, etkisiz hale getirmek, hatta ölmeden evvel öldürmek, çile çekmektir. Mücâhedenin üç gayesi vardır: a) Takva sahibi olmak için yapılır. Bu mücâhede şeriatın emirlerine tam olarak riayet etmek ve kalbi temiz tutmak için nefsi disiplin altına alma esasına dayanır. Buna verâ' adı da verilir. b) İstikâmet üzere olmak için yapılır. Fatihâ'da: "Sırât-ı Müstakîm'e ilet bizi" ifadesi bu hususu ifade eder. c) Keşf ve ilham sahibi olmak için yapılır. İslam bu maksatla nefsi mücâhede yapmaya teşvik etmez.¹⁴³

Tasavvufta insanı dînin kerih gördüğü, yapılmasını tavsiye etmediği ve yapıldığında Allah'ın rızasına uygun düşmeyen fiil ve davranışlara sürükleyen duygu, düşünce, zevk, emel, gâye, v.s. kaynağına genellikle "nefis" ismi verilmiş ve onunla ömür boyu mücâdele içerisinde bulunmak gerektiği belirtilmiştir. Nefis Rabb'e giden yolda insanın sürekli karşısına çıkar ve onu engellemeye çalışır. Ancak burada bahsedilen nefis, her türlü kötülüğü emredici anlamındaki nefis-i emâredir ve nefislerin büyük bir kısmını da bu mertebedeki nefisler oluşturur.¹⁴⁴ Şeytan da insana dînin kötü gördüğü şeyi vesvese yoluyla telkin eden, nefis-i emmâre üzerinde etkili olan ve iki âlemde insanoğlu'nun saadetine engel olmaya çalışan da bir diğer düşmanıdır.

Nefsin mâhiyetinin ne olduğunu "bilgi ve idrâkine Allah'ın onu nitelemesi ile erişilebileceğini belirten Muhasibî, nefsi kötülüğü buyuran, günaha çağıran ve sürükleyen şey diye tarif eder. Nefis bundan başka kibir, riyâ, kendini başkalarından üstün görme, kendini beğenme, haset, tamah, hırs, dünyada ebedî kalma arzusu, dünyaya aşırı bir şekilde bağlanma gibi ahlâkî bir çok hastalıklarla ma'lûldür. Ancak insan nefsi "köle" den çok farklıdır. Yani bütün bu gayr-i ahlâkî niteliklerin bilincindedir. "Çünkü köle, kendisine yöneltilen bir buyruk (istek) taki iyiliği (hayrı) fark edemez. Ama nefis, kendisinden istenen buyruktaki şimdi veya uzak vadedeki iyiliği idrâk edebilir." İşte köle ile nefis arasındaki fark budur.

¹⁴² Uludağ, *a.g.e.*, s. 439.

¹⁴³ Uludağ, *a.g.e.*, s. 382.

¹⁴⁴ Gürer, *a.g.e.*, s.260.

Nefis ve şeytan her zaman dünya hayatında insanın aldanmasına ve doğru yoldan ayrılmasına sebep olmuşlardır. Müellifimiz de bu konuda şu kıssayı anlatır: Bir kişiyi şeytan sabah namazına kaldırır. O kimse kendisini kaldıran şeytana sen kimsin diye sorar. Cevabında şeytan olduğunu anlayınca o kişi şaşırarak sen böyle hayırlı iş yapar mısın? diye sorar. Şeytan da evet hayırda bulunurum ama yine insanlar bana lânet ederler diye sözü uzatır ve konuşmanın nihayetinde güneş doğup namazın vakti geçer. O kimse ne uyku uyuyabilmiş ne de namaz kılabilmiştir. İşte bu şekilde nefis ve şeytan insanı haktan saptırarak günah ve kötü olan şeyleri mübah ve iyi olarak gösterir ve insanı Allah yolundan alıkoyar. Müellife göre insanın dışında ne var ise içinde de onun bir misli vardır. İnsanın en büyük düşmanı olan nefis ona galip gelerek onu yenmek ve onu gaflet içinde bırakmak ister. Peygamberimiz bir gazâdan dönerken söyledikleri şu hadisinde¹⁴⁵ “رجعنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر” (Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz.) buyurmuşlardır. Burada Hz. Peygamber (s.a.v) büyük cihadla nefis ile mücâdeleyi kastetmiştir. Nefis nefisini riyâzetle öldürmelidir. İnsan nefisine gemi takıp, nefsinin istediği şeyeri yapmamakla nefis-i mutmainneye ulaşmalıdır.¹⁴⁶ “يا ايها النفس المطمئنة ارجعي الى ربك راضية مرضية” (Ey mutmain olmuş nefis! Sen O’ndan O’da senden razı olarak Rabbine dön.) Çünkü nefis-i emmâre mertebesinde kalırsa ve vaktini hoş geçirmek için istediği her şeyi yaparsa hakka vasıl olamaz.¹⁴⁷

İnsanoğlu nefsi sebebiyle meleklerden üstün olduğu gibi yine o nefsi sebebiyle hayvanlardan daha aşağı konuma da düşebilir. Peygamberimiz meâlen: “Allah melekleri yarattı ve onlara akli verdi; hayvanları yarattı ve onlara şehvet verdi; Âdem’i yarattı ona akli ve şehvet verdi. Kimin akli şehvetine galip gelirse o meleklerden daha yüksek; kimin şehveti de aklına galip gelirse o hayvanlardan daha aşağıdadır.”¹⁴⁸ Müellif bu hadis-i şerif’in konuyu anlatmada yeterli ve güzel bir delil olduğunu söyledikten sonra nefsin ıslah edilmeye muhtac olduğunu, o’nun ıslâhının da bir mürşid-i kâmile tam anlamıyla bağlanarak gerçekleşebileceğini belirtir.¹⁴⁹

B.VI.Mürşid-i Kâmil

İnsan sosyal ve beşerî bir varlık olması sebebiyle dünya ve hayat ile iç içedir. Fakat ondan terk etmesi, almaması gereken kısımlar vardır. Ne var ki, o, dünyadan alması ve

¹⁴⁵ Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 424.

¹⁴⁶ Fecr 89/27-78.

¹⁴⁷ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 7/a-7/b

¹⁴⁸ Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

¹⁴⁹ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 8/a.

almaması gerekenleri bilecek bir kalbe sâhip değildir. Çünkü onda nefis, tab ve hevâ vardır. İşte bunlardan kurtulup , kalp sâhibi olabilmesi için kişi, erbâb-ı kulûbün sohbetine gitmeli, hikmeti bilen, Allah'ın hükmüyle amel eden, onunla hem kendini hem de etrafını süsleyen, ilim öğreten ve nasihat veren bir şeyh edinmelidir.¹⁵⁰

Tasavvufta geçerli olan kabûle göre, her mürîdin, bir şeyhten tasavvufî edeb öğrenmesi gerekir. Üstâdı bulunmayan kimsenin kurtuluşa ermesi mümkün değildir. Bu konuda en çok söylenen söz, Beyazîd el-Bistâmî'nin: "Üstâdı olmayanın imamı şeytandır" sözüdür.¹⁵¹

Mürîd, irâde sâhibi demektir. Tasavvuf ıstılahında ise bu kelime, basit bir irâdeden daha derin bir anlam kazanmıştır. Mürîd, beşeriyet arzu ve isteklerini Hakk'ın arzunda yok edip Hakk'ın bekâsıyla bâkî olmak isteyen kimse demektir ki sonunda mürîd, "nefsinin hiçbir irâdesi kalmayan, Hakk'ın irâdesinde boğulup kaybolan kişi" olur. İşte mürîd, bu olgunluk düzeyine varmak için kâh mürşid, kâh hekîm, kâh imâm diye adlandırılan olgun bir insanın sohbetinde bulunmalıdır.¹⁵²

Kuşeyrî 465/1072, de bu konu hakkında şu rivâyeti aktarır: "Üstad Ebû Ali Dakkâk (ra)'ın şöyle dediğini işittim: Her ayrılışın başlangıcı muhalefettir. Üstad demek ister ki: Şeyhine muhâlefet eden kimse artık onun tarîkatı üzerinde devam edemez. Aynı bölgede yaşama hâli onları bir araya toplasa da aradaki alâka ve râbîta kesilir. Bir kimse bir şeyh ile sohbet eder, ona mürîd olur, sonra kalbi ile ona itiraz ederse sohbetteki ahdini bozmuş olur. Onun için de üzerine tevbe vâcib olur. Halbuki: Şeyhler, hoca ve üstadlara itiatsizliğin ve saygısızlığın tevbesi yoktur, derler. (Yani şeyh kusurlu mürîdini affedemez, behemehâl te'dip ve tecziye eder, af şeyhin otoritesini ve itibarını sarsar.)

Sühreverdî *Avârifü'l-Meârif* adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları zikreder: "Mürîdlerin şeyhleriyle beraberken uymaları gereken edep, sûfilere göre en önemli hususlardan biridir. Onlar, bu konuda Rasûlullah (s.a.v) ve ashâbına uyarlar¹⁵³. Cenâb-ı Hakk: "Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda (sözde ve işde) öne geçmeyin. Allah'tan korkun. Çünkü Allah hakkıyla işiten, (Her şeyi) bilendir." buyurur.¹⁵⁴

Şeyhinin önünde diz çöken mürîdinin de aynı şekilde şeyhine tam anlamıyla tâbi olması gerekir. Şeyhin huzurunda dâima sükût etmeli, onun izni olmadıkça gerekli ortam bulunmadıkça güzel de olsa her hangi bir söz söylememeli, onu dikkatlice dinlemelidir. Şeyh

¹⁵⁰ Güner, a.g.e, s.242.

¹⁵¹ Küçük, a.g.e, s.120.

¹⁵² Ateş, a.g.e., s. 113-114.

¹⁵³ Sühreverdî, a.g.e., s. 505

¹⁵⁴ Hucurât 49/1.

ona sorar ve kendisine konuşmak üzere bir fırsat verirse ancak, istenilen hususta konuşabilir. Şeyhinin huzurunda bulunan mürid, deniz kenarında durup Cenâb-ı Hakk tarafından kendisi için takdîr edilen rızkın sahile vurmasını bekleyen kişi gibi olmalıdır. Şeyhinin sözlerinden gelecek feyzi böylesine dikkatli bir şekilde beklemek müridin en önemli görevidir. Bu tür bekleyiş müridin irâdesini taviye ve talebinin tahakkukunu te'mîn eder. Allah'ın fazlından kendisine gelecek nasîbi artırır. Aksi halde müridin mürşidin sözü yerine, kendisini talebinden uzaklaştıracak sözlere yönelmesi ve kendi sözüne bakması, onu mürşidinden feyz dile makamından terakkisini köreltecek bir cinâyet olan nefsine pay çıkarma makamına döndürür.¹⁵⁵

Sühreverdî mürid ile mürşid arasındaki ilişkileri ayetler ve sahabeden örneklerle bu şekilde açıklamıştır¹⁵⁶

Müridin yolundan gideceği bir şeyhe ve üstaza kesin ihtiyacı vardır. Çünkü dini yolu kapalı, şeytanın yolları ise çok açıktır. Şeyhi olmayının şeytan kendi yollarına sevkeder. Bekçisiz olarak tehlikeli bölgelere giren, kendisini tehlikeye atmış olur. Kendi kendisini yönetmeye kalkan, kendi biten ağaç gibi çabucak kurur. Bir süre yeşerip yaşasa da meyve vermez.¹⁵⁷

Müellifimiz de sâlik olan kişinin her şeyden önce kendisine rehberlik edecek bir mürşid-i kâmile ihtiyacı olduğunu ve ihtiyaç sâhibi olmayan hiçbir kulun bulunmadığını belirtmiştir. İşte bu şekilde efendi hizmetkâra, hizmetkâr da efendiye hasta hekime, hekim hastaya, mürid mürşide, mürşid müride muhtaçtır. Mürid olmasa mürşid kimi irşâd edecektir. Allah-u Teâla'nın hikmeti mûcibince her şey birbirine muhtaçtır. Sadece ihtiyaç sahibi olmayan Allah-u Teâla'dır.¹⁵⁸

Şimdi sâlik yolcudur. Mürşid ise bu yolda sâlik için bir rehberdir. Nasıl ki rehbersiz yol bulunamaz ve maksûda vâsıl olunamaz ise sâlik de mürşidsiz amacına ulaşamaz ve yolunu bulamaz. Örneğin bir kişi gece vakti bir şehre gitmek isterse yollarda da yırtıcı hayvanlar ve tehlikeler olsa ve de yolunu bilmeseydi o kişi iki şeye muhtaçtır: Birincisi fener, ikincisi rehberdir. Burada kastedilen fener şerîat, zikredilen yol ise tarîkat, rehber de mürşididir. Müridin gideceği yer ise hakikat şehridir. Kişi eğer sadece feneri alıp hedeflediği yere gitmek isterse muhtemelen mümkün olmaz. Veya feneri eline alıp rehbersiz gidecek olsa yolda onu nefis ve şeytan misâli yırtıcı hayvanlardan koruyacak yoktur. Veyâhut bunun aksine rehberi olup feneri olmasa rehberini göremez. Bu yüzden de talep ettiği yere varamaz. Özetle şeriat

¹⁵⁵ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 506.

¹⁵⁶ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 505-517.

¹⁵⁷ Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed İbn Muhammed, (505/1116), *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, Kâhire, 1992., c. III, s. 97.

¹⁵⁸ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 6/a.

fenerini eline alıp ve rehberi olan mürşidinin izinden çıkmayarak, onun mürakebesi altında onun gösterdiği ve işaret ettiği yolları takip ederek hakikat şehrine sağ selamet ulaşır ve sabah olup güneş doğar.¹⁵⁹

İnsan'ın nefsini ıslah etmede ve felâha ulaşmada mürşid-i kâmile ihtiyâcı vardır. Bu anlamda mürşid-i kâmile ulaştığında ise ona tam anlamıyla ona tâbi ve teslim olmalıdır. Müellif Peygamberimiz (s.a.v)'in ¹⁶⁰”الشيخ في قومه كالنبي في امته“ hadisini bu konuya delil olarak getirmiş, dervişin mürşidine tam anlamıyla mütâbaat etmesini ve O'nu rehber kabul etmesini gerekli görmüştür.¹⁶¹

Müellife göre bir mürşide bağlanmadan önce sâlik Rasûlullah (s.a.v) ın üzerine çok salavat getirip, dünyevî şeylerden uzaklaşıp, gönlünü Hz. Peygamber (s.a.v) bağlar ve ona teveccüh eder ve devamlı onunla meşgul olursa o kimse için uyanıkken müşahade mümkün olmaz ise de uykusunda o kimseye Peygamberimiz (s.a.v) müşahade olunur ve o kimseye bir mürşid-i kâmil'i işaret eder. Müellif Peygamberimizin şu hadîsini zikreder: ¹⁶²”من رانى فى المنام فقد رانى فان الشيطان لا يتمثل بى“ (Kim beni rüyasında görürse beni görmüştür. Çünkü şeytan benim şeklime girmez.) Ve bu Hadîs-i şerîf üzre rüyasında Resûlullahı gören dervişin onun işaret ettiği mürşide ittibâ etmesi ve o mürşide bağlanarak yoluna devam etmesi gerekir. Hakîki bir mürşide bağlanamayan mürîd bu kusur ve hatayı kendisinde aramalı ve hatasını bularak onu izâle etmelidir.¹⁶³

Bir mürşid-i kâmile bağlanan mürid ona tam anlamıyla teslimiyet ile tâbi olmalı o mürşidin emrettiği şeyleri yapmalı yasakladığı şeylerden de kaçınmalıdır. Sâlik mürşidi hangi tarîkatten olursa olsun bütün tarîkat ehlini hep bir bilerek mürşidine tam anlamıyla bağlanmalıdır.¹⁶⁴

Mürîdin hiçbir sebeple ve hiçbir zaman mürşidine itiraz etmesi câiz değildir. Mürşidine itiraz eden kimseler hiçbir şekilde kurtuluşu bulamazlar. Sâlik gördüğü bütün noksanlıkları kendi noksanlıkları olarak anlamalı ve mütâbaatı tam olmalıdır. Zira kişinin eksikliğini bilmesi gibi bir güzellik olamaz. Sâlike düşen görev noksanı gördüğü zaman onu gidermesi, izâle etmesidir. Bir sâliğin her ne kadar bilgisi ve müşâhadesi açılmış ise de daha tam anlamıyla hayvâniyetten kurtulamamıştır. Müellif bunu şu örnekle açıklar: Derviş rüyasında hep bir eşek görmekteymiş. Derviş bu durumu mürşidine açıklamış ve mürşidi ona

¹⁵⁹ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 6/a-6/b.

¹⁶⁰ İbn Hıbban, (807/1405), *Mevâridü'z-Zemân ilâ Zevâid-i İbn Hıbban*, I-VIII, Suriye, 1990, c. II, s. 39.

¹⁶¹ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 8/a.

¹⁶² İbn Adî el-Cürcânî, (365/977), *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, I-VII, Beyrut, 1988, c. VII, s. 221.

¹⁶³ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 8/b.

¹⁶⁴ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 9/a.

o merkebin kulaklarını tut ve: Yâ şeyh! diye gözüünü aç şeklinde tenbihde bulunmuş. O derviş, şeyhinin tenbih ettiği üzre yaparak gözünü açtığında bakmış ki tuttuğu kendi kulaklarıymış. Şeytan dervîşi bu şekilde aldatmaktaymış. Ama sâlike düşen görev; burada çalışıp çabalayarak hayvâniyet sıfatından kurtularak insâniyeti bulmaktır. Özetle kişi bütün dikkatini mürşidinin emrettiği hususlara vermeli ve diğer şeylerle ilgilenmemelidir. Yani mürîd mürşidinin emrinden bir adım bile dışarı çıkmayarak, ondan gerek zâhirî gerekse bâtinî terbiyeyi iyi almalı ve kensini iyi yetiştirmelidir.¹⁶⁵

Arılar bile başlarında beyleri olmadan toplanmazlar ve arıların beyleri hangi tarafa giderse gitsin diğer arılar da beylerini takip ederler ve onu asla terk etmezler. Eğer arılar başlarında beyleri olmazsa bal dahi yapamazlar. Bu sâlik için güzel bir örnektir. Sâlik bu kevnî ayetten örnek almalı ve hiçbir zaman mürşidinin mütâbaatından ayrılmamalıdır.¹⁶⁶

B.VII.Fenâ

Fenâ; Yokluk, hiçlik, kulun fiilini görmemesi hâli anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁷ Fenâ-Bekâ ile ilgili en yaygın tarif Ebû Yakup Nehrecûrî'ye aittir. Muhyiddin b. Arabî ve Seyyid Şerîf Cürcânî de bu tarifi benimsemiştir. Şöyle ifâde edilebilir: Fenâ, kulun varlığını görmekten fânî olması, bekâ ise bütün hükümlerde Allah'ın varlığını müşâhede etmesi demektir.¹⁶⁸

Sûfîler bu terimlere bir çok yorum ve izah getirmişlerdi. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Kötü huy ve davranışlardan fânî, ilimle baki olmak; gafletten fânî zikirle baki olmak; Allah'ın dışında bir varlığa hürmet etmekten fânî, Allah'a ta'zimde baki olmak vs. Mahv-isbat ıstılahları da yakın mânalar taşır. Rahman süresinin 26-27. âyetlerinden alınan bu ikili terimi, ilk sûfîlerde görmemekteyiz.¹⁶⁹

Fenâ hali bir mânevî sorhoşluk ve kendinden geçme hali olduğu için cem', gaybet, sek, mahv gibi diğer bazı tasavvuf ıstılahlarıyla da benzerlikler gösterir. Fakat fenâ bu hallerin en mükemmel ve sonuncusu olarak kabul edilir.¹⁷⁰

Fenâ halini tevhidin başlangıcı, bekâ halini devamlı olarak Cenâb-ı Hakk'ın cemal ve güzelliğini müşâhede etme şeklinde tarif edenler de olmuştur.¹⁷¹

¹⁶⁵ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 9/b-10/a.

¹⁶⁶ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 13/a.

¹⁶⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s.188.

¹⁶⁸ Kara, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁶⁹ Kara, *a.g.e.*, s. 161

¹⁷⁰ Kara, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁷¹ Kar, *a.g.e.*, s. 162.

Fenâ halini yaşayan sûfî seyr-ü sulûkünü, tasavvufî terbiyesiyle ilgili yolculuğunu tamamlamış olur. Fenâ halinin devamı, kulluk vazifelerini yapmaya engel olduğundan bekâ haline, normal hale dönme esastır. Kuşeyrî, Risâle'sinde cemu'll-cem' konusunu işlerken fark-ı sâni adıyla bir başka ıstılahtan daha söz etmektedir. Bu da sûfinin fenâ halinin, farz ibâdetleri yerine getirebilecek kadar kısa sûreler için ortadan kalkması demektir. Bu bir nevi bekâdır.¹⁷²

Bir başka tabirle fenâ, kulun fiilini görememe hâlinde bulunmasıdır. Üç türlü fenâ hâli vardır:

1. Fenâ fi'l- Kusûd: kulun kendi irâde ve isteğine göre değil, Allah'ın irâde ve isteğine göre hareket etmesi, Allah'ın irâdesinde yok olmasıdır.

2. Fenâ fi's-Şuhûd: Allah'tan başka bir şey görmeme, aşkın ve vecdin tesiyiyle, her şeyi Allah'ın tecellisi olarak görme.

3. Fenâ fi'l-Vücûd: varlıkta fânî olmak, her şeyi Allah olarak görmek, Allah olarak bilmek.¹⁷³

Fenâ -Bekâ halinin bazı yönleri yazar sûfîler tarafından tenkit edilmiştir. Serrâc ve Kelâbâzî bunlardandır. Emir ile nehyi aynı gören bir fenâ hali, insanı Allah'ta fizik olarak yok oluşu fikri sürekli olarak tenkit edilmiştir.¹⁷⁴

Daha sonraki asırlarda özellikle tarîkatlar döneminde fenâ fillah'ın yanında başka ıstılahlar da ortaya çıkmıştır. Bunların en meşhur üç tanesini şöyle sıralayabiliriz:

1. Fenâ fi's-Şeyh: Mürîdin devamlı olarak şeyhini düşünmesi ve onda yok olması.

2. Fenâ fi'l-Pir: Birinci merhaleyi tamamlayan mürîde şeyhi fenâ fi'l-Pir'in usulünü öğretir. Onu pirin etkisine terk eder. Mürîd, şeyhinin yardımıyla piri düşünmeye başlar, fenâ fi'l-Pir mertebesine ulaşır.

3. Fenâ fi'r-Rasûl: Üçüncü merhalede Resûlde fânî olmak vardır. Düşüncenin bu notaya teksîfi ile mürîd Hz. Peygamber'in yolunda ve onun tasiyelerinde yok olur. Bu hal bir nevi O'nu sevmekte yok olmaktır.¹⁷⁵

Hz. Peygamber'i sevmek Allah'ı sevmenin birinci basamağıdır. Onun için fenâ fi'r-Rasûl'ün neticesi fenâ fillah'tır.¹⁷⁶

Fenâ dışındaki tasavvufî eğitim yolu olarak gösterilen etvâr-ı seba'yı ise şu şekilde açıklayabiliriz:

¹⁷² Kara, a.g.e., s. 162.

¹⁷³ Küçük, a.g.e., s. 68.

¹⁷⁴ Kara, a.g.e., s. 164.

¹⁷⁵ Kara, a.g.e., s. 165.

¹⁷⁶ Kara, a.g.e., s. 166.

Seyr-ü sülûk esnasında sâlikin nefsinde meydana gelen değişimler göz önüne alınarak, nefisle ilgili mükkemele doğru bir derecelendirme yapılmıştır. Yedi mertebeden müteşekkil olan bu derecelendirmenin her bir mertebesinde sâlikin nefsinin sâhip olduğu özellikler değişik yönleriyle izah edilmiş ve her mertebede hangi ismin zikrine devam edeceği tarîkatlarce tesbit edilmiştir. Bu mertebelerin her biri Kur'an-ı Kerîm'deki bir âyetten mülhem olarak isimlendirilmiştir. Bu mertebelerden nefs-i emmâre ve nefs-i râziyenin özellikleri şunlardır: Nefs mertebelerinin sayısı, ilk dönemlerden itibaren öngörülen makam sayısına göre değişiklik arz etmiştir. Mesela Gazalî, Atâullah İskenderî, Ragıb el-İsfahânî, Necmeddin-i Kübrâ ve Şihabüddin Sühreverdî gibi mutasavvıflar üçlü (emmâre, levvâme, mutmainne); Hâkim-i Tirmizî ve Eşrefoğlu Rûmî gibi mutasavvıflar dörtlü (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne); Osmanlı mutasavvıfları ise genellikle yedili tasnifi (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye, kâmile (sâfiye)) benimsemişlerdir.¹⁷⁷

Seyr-ü sülûk ve nefis mertebelerini katetmek ilimden öteye yaşamaya, tecrübeye ve zevke dayanmaktadır. Şartlarını bilfiil yaşamadan bu mertebeleri elde etmek mümkün değildir. onları okuyarak öğrenmek, onları elde etmek yani “kâmil insan” olmak anlamına gelmez. Kısacası tasavvufun “kâl” ilmi olmayıp hâl ilmi olmasının sırrı buradadır. Ve bu iş, başından sonuna kadar çok büyük gayret, sabır ve mücâhede ister. Ayrıca, mürşidsiz de kolay kolay başarılamaz.¹⁷⁸

Nazîf Hasan Dede'ye göre her tarîkatın kendi özelliklerine ve icâplarına göre seyr-ü sülûkte (tasavvufî eğitimde) keline göre bir yöntemi ve yolu vardır. Bazı tarîkatlar etvâr-ı seba', bazıları letâif-i hamse üzerine, bazı tarîkatlar ise fenâ yolundan giderler. Fenâ mahv, manasınadır. Nitekim, fenâ fi's-Şeyh, fenâ fi'r-Rasûl, fenâ fillah hep mahv anlamına gelmektedir. Bu yöntemleri neticesinde tasavvufî maksadına ulaşmış ve istenen asıl hedefe varılmıştır.¹⁷⁹

B. VIII. Vahdet-i Vücûd

Vahdet-i Vücûd denildiğinde ilk akla gelen Mühyiddîn ibn Arabî 638\1240, dir. Eserleri arasında en önemli olanları, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*'si ve *Fusûsu'l-Hikem*'dir. Onun eserlerinde çok karmaşık bir dil ve uslûbla sunduğu, hatta adını koymadığı 'Vahdet-i Vücûd' terimi aslında İbn Arabî tarafından kullanılmış bir tabir değildir. Onun kitaplarında, sadece, “vücûdün hepsi birdir”, “vücûdda ancak Allah vardır”, gibi cümlelere rastlamak mümkündür.

¹⁷⁷ Ramazan Muslu, “Halvetîye'de Atvâr-ı Seba' Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seba' Risalesi”, *Tasavvuf ilmi ve akademik araştırma dergisi*, sa. 18, (Ocak-Haziran 2007), ss. 43-49: 44.

¹⁷⁸ Türer, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁷⁹ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 9/b.

Bu terim ilk defa Konevî'nin eserlerinde ve kendisiyle Mısır'da görüşmüş olan İbn Seb'ın 669\1270 eserlerinde kullanmaya başlamıştır.¹⁸⁰

Vahdet-i Vücûd, varlık bakımından birliğin kabul edildiği, Allah'ın dışında hiçbir varlığın hakikatte mevcut olmadığı esasısıdır. Sûfilere göre bu anlayış “tevhid”in en son ulaşılan ve en mükemmel halidir.¹⁸¹

Vahdet-i Vücûd meselesi şu şekilde cereyan etmiştir. İbnü'l-Arabî 603\1206 yılında Kahire'ye gelip bir sûfî cemaatinin yanında ikamet ettiği sırada bir gece karanlık bir odada istirahat ederken ansızın bedeninden saçılan nurlarla her tarafın aydınlandığını gördüğünü söyler. Anlattığına göre tam bu esnada güzel yüzlü ve hoş sözlü bir kişi peyda olmuş kendisine Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu, telaşlanmamasını ve tebliğ edeceği hakikatleri dinlemesini söylemiştir. Bu zatın söyledikleri şunlardır: “Şunu iyi bil ki hayır vücûdda şer ise ademdedir. Allah, vücûduna aykırı bir vahit kıldığı insanı lütfu ile yarattı. İnsan önce O'nun isim ve sıfatlarıyla ahlaklandı. Sonra zâtını görüp bunlardan fâni oldu. Kendisiyle kendisini gördü. Böylece sayı aslına döndü. Şu halde O var ama sen yoksun. Bu ilâhî talimattaki söz İbnü'l-Arabî'nin bütün dikkatini sadece hakiki vücûdda toplamasına ve O'ndan gayrisini âdetâ görmemesine yol açmıştır. Ona göre vücûd yanında mevcûd'ün sözü bile olamaz, çünkü aslında Hakk'ın vücûdundan başka bir şey yoktur. İbnü'l-Arabî'nin kelimenin en kesin anlamında vücûdun ancak ve ancak hakikatten mutlak vücûd için kullanımının doğru ve yerinde olacağı, izâfî olanın ise bu yapısından ötürü yine kelimenin en köklü manasında bu unvanı kullanmaktan men edildiği, ancak mutlak vücûdun vücûd ismini ona ödünç vermesi halinde bunu kullanabileceği konusundaki kesin ve net görüşleri, muhaliflerinin onun mevcûdâtın ve alemin yani izâfî olanın hakikatini inkar ettiğini düşünmesine sebep olmuştur. Fakat onun asıl gâyesi, izâfî olanlarının hakikatlerinin nerede olduğunu göstermeye çalışmaktan başka bir şey değildir.¹⁸²

Bazı ilim adamları Vahdet-i Vücûd ile “Panteizm” ve “Hulûl ve İttihâd” arasını ayırmakta güçlük çekerler. Her şeyden önce Vahdet-i Vücûd, bir felsefe değil; bir “tecrûbe hâlî” dir ve İbn Arabî'den önceki sûfiler dahil bütün sûfilerde vardır.¹⁸³

Özetle söylemek gerekirse Vahdet-i Vücûd mektebi mâsivallahı Hakk'a tâbi kılmaya çalışırken Panteizm Hakk'ı mâsivallaha tâbi kılmaktadır. Panteizm, şehâdet alemini tanrılaştırarak mâverâyı inkâra ve ilhâda kadar götürmüş bir felsefedir; İbnü'l-Arabî'nin

¹⁸⁰ Küçük, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁸¹ Türer, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁸² M. Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî Mühiddin”, *DİA*, c. XX, İstanbul, 1999, ss. 493-516: 506.

¹⁸³ Küçük, *a.g.e.*, s. 159.

görüşleri ise Hakk'ı her mertebede tanıyıp, tasdik edebilme yoludur. İbnü'l-Arabî panteist değildir, nerede cem' ve nerede fark olduğunun bilincindedir.¹⁸⁴

Vahdet-i Vücûdçular, Allah-âlem münasebetini izâh ederken, mükevvenâtın ne şekilde yaratıldığı hakkında “Vahdet-i Vücûd” nazariyesine uygun tarzda açıklamalar getirmişlerdir. Onlara göre âlemin yaratılışı bir takım mertebelerden geçerek gerçekleşmiştir. Bu yaratılış mertebeleri, “hazerât-ı hamse” (beş ilahî hazret), “tenezzüllât-ı seb'a” (yedi ruhsal iniş) gibi isimler altında teferruatlı olarak izâh edilmiştir.¹⁸⁵ Hazerât-ı hamsede bu mertebeler şunlardır: Zât, Vâhidiyet, Ruhlar, Misâl, Şehâdet. Bazıları bu mertebeleri değişik bir tasnif ile yediye çıkarmışlardır. “tenezzüllât-ı seb'a” denen tasnif ise: Zât, Taayyün-i Evvel, Taayyün-i Sâni, Âlem-i Ervah, Âlem-i Mîsal, Âlem-i Şehâdet, Mertebe-i Câmi'a.¹⁸⁶

Vahdet-i Vücûd'a göre varlığın mertebeleri şunlardır:

1. La Taayyün Mertebesi: Vücûd bu mertebede her türlü sıfat ve kayıttan münzzeh ve mukaddestir. Buna şu isimler de verilmiştir: Itlak, zât-ı bahr, mertebe-i ehadiyyet, gaybı mutlak, gaybu'l gayb, zât-ı ilahiye, munkatû'l işarât, hakikatü'l hakayık, hazret-i cem', hazret-i vücûd, mechulu'n-naat, gaybı hüviyet, amay-ı mutlak.¹⁸⁷

2. Taayyün-ü Evvel (Vahidiyet) Mertebesi: Aşk, maşuk ve âşıkın henüz bir olduğu bu mertebeye “Zât'ın irâdî olarak değil, zatının gereği olarak tenezzül ve tecelli ettiği ilk olduğundan taayyün-i evvel adı verilmiştir. Hakk Teala'nın zât, sıfat ve mevcûdât'a dair icmâlî bilgisi mevcûd olduğu taayyün-i evvel, vahdet, mertebe-i hüviyet, ilm-i mutlak, şe'n-i sırf, makam-ı ednâ, menşe'ü's-sivâ, ehâdiyetü'l-cem', berzâh-ı kübrâ, kâbiliyet-i kesret gibi isimler de alır. Ve yaratılan ilk şeyin Hz. Muhammed'in nuru olması hasebiyle “hakikat-ı Muhammediyye” (ki “akl” olarak tesmiye olunur) de denir. (Adem, ruh ve ceset arasında iken ben nebiydim) hadisi de bunu gösterir mahiyette bulunmuştur. Allah'ın ilk yarattığı şey “Nur-ı Muhammedî”dir. Hebânın içinde tecellisinde O'nun ve âlemin aynı bulunur.¹⁸⁸

3. Taayyün-ü Sâni Mertebesi: Hâkikat-i Muhammediyye denilen ilk taayyün mertebesinde toplu olarak bulunan sıfatlar bu ikinci taayyün mertebesinde birbirinden temeyyüz ederler. İbnü'l Arabî bu mertebe için “vâhidiyet, hazret-i rubûbiyyet, âlem-i gayb, âlem-i ulvî, âlem-i emr, âlem-i melekût, âlem-i bâtın, âlem-i esmâ, âlem-i sâni, âlem-i vücûd, kevn-i câmi', ahadiyyetü'l-kesret, menşeü's-sivâ, menşeü'l-kesret, mebde-i sâni, vücûd-i mufâz, tecellî-i sâni, zıll-i memdûd, nefes-i rahmânî” gibi tabirler kullanır. Vücûd, ilk

¹⁸⁴ Kılıç, “a.g.m”, s. 507.

¹⁸⁵ Türer, a.g.e., s. 249.

¹⁸⁶ Küçük, a.g.e., s.161.

¹⁸⁷ Kara, a.g.e. s. 339

¹⁸⁸ Küçük, a.g.e., s. 174.

taayyünde her ne kadar isim ve sıfatlarını mücmelen biliyorsa da bu isim ve sıfatların gerektirdiği bütün küllî ve cüz'î mânâların sûretleri ancak bu ikinci taayyün mertebesinde birbirinden ayrılır.¹⁸⁹

Sûfîler nübüvveti farklı bir açıdan yorumlamışlardır. Kelime olarak “haber vermek” anlamına gelen nübüvveti Hakîm-i Tirmîzî, perdenin kaldırılması ve gaybın sırlarına vâkıf olarak Allah'ı bilme, Allah'ın nuruyla örtülü bulunan eşyanın mâhiyetine basîret gözüyle nüfûz etme şeklinde izah etmiştir. Mutasavvıflar nübüvvet meselesine daha sonraları felsefî açıdan yaklaşmışlardır. Sûfîlere göre, Hz. Muhammed'in bir hâkîkatı, bir de zâhirî varlığı söz konusudur. Fergânî'nin “Ruhu'l-A'zam” dediği şeye İbnü'l-Arabî “Hakîkat-ı Muhammediyye” ve “Nûr-ı Muhammedî” gibi isimler vermiştir. Bu nazariyeye göre Hz. Muhammed hakîkatı itibarıyla bütün peygamberlerden önce, maddî varlığı itibarıyla de onlardan sonra yaratılmıştır. O'nun hakîkatı, aslında bütün varlıklarında özünü teşkil eder. Hz. Peygamber'le diğer peygamberler ve velîler arasında ki fark, bir bakıma bütünle parçaları arasındaki farka benzer. O, diğer peygamberlerde ve velîlerde ayrı ayrı bulunan hususiyatleri kendisinde birleştirmiştir. Bu özelliğinden dolayı O, peygamberlerin mührüdür ve en üstünüdür.¹⁹⁰

Genel anlamda insan-ı kâmil Hz. Adem'dir. Fakat özel manada sadece Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Allah'ın Rasûlü (s.a.v) “Allah'ın yarattığı ilk şey benim ruhumdur.”¹⁹¹ buyurmuştur. Sûfîlere göre Allah İlk önce Hz. Peygamber'in nurunu yaratmış, daha sonra da o nurdan kâinatı yaratmıştır. Âlemin yaradılış hikmeti ve gayesi de Hz. Peygamber'in yaradılışına bağlanmıştır. Şu ayet te buna işaret ediyor: “Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹⁹²

Yine bu konuda sûfîlerin kullandığı bazı hadis-i şerîfler şöyledir:

“Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır” veya “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir” şeklinde rivayet edilen hadisler de geçen kalem ve akıl da nur-ı Muhammedî olarak anlaşılmıştır.

“Âdem toprakla su arasında (daha tam yaratılmamışken) ben peygamberidim” hadisi de bu konu ile ilgilidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, yaradılış itibarıyla peygamberlerin ilki, peygamberlikte görevlendirilmede sonuncudur.

¹⁸⁹ Kılıç, “a.g.m”, s. 503.

¹⁹⁰ Türer, a.g.e., s.217.

¹⁹¹ Hadis için bkz. Aclûnî, a.g.e., c. I, s. 265.

¹⁹² Enbiya 21/107.

“Ey Muhammed! Sen, evet sen olmasaydın, kâinatı, felekleri yaratmazdım.”¹⁹³ Hz. Peygamber’in insan-ı kâmil oluşu ilâhî tecellîlerin onda mevcut oluşu demektir. Nitekim o şöyle buyurmuştur: “Beni gören Hakk’ı görmüş olur.”¹⁹⁴

Bu hadisler’in ışığında sûfîler’in belirttikleri kanaatlere göre her insan insan-ı kâmil olabilmek ve yaradanına layık bir kul vasfını kazanabilmek için bir takım kabiliyetler taşır. Bu kabiliyetler tasavvufî terbiye esaslarına göre yönlendirilip geliştirilirse o makama ulaşmak mümkün olur.¹⁹⁵

İnsan-ı kâmil âlem-i ekber’in (Allahın) bütün kemallerini kendinde bulundurduğu için âlem-i asgar (küçük âlem)dir. Halifeliği de bundan dolayı hak etmiştir. Melekler bu hakikatı kavrayamadıkları için Âdem’e secde etmekde tereddüt etmişler ve şöyle demişlerdi: “...Biz seni ham ve tesbih ederken yeryüzünde fesat çıkaracak ve kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın...”¹⁹⁶ Sûfîlere göre bu fesat, kan ve bozgunculuklar Allah’ın celâl sıfatlarının tecellisinden başka bir şey değildir.

Bir başka tasnife göre, âlem-i ekber insandır. İnsanın dışındaki her şey âlem-i asgardir. Bütün âlemlerin de insanda tecellî etmiş olduğunu söyleyen sûfîler, ona “âlem-i Kübra”, “nüsha-i Kübra”, ve “berzah-ı câmia” adını da vermişlerdir.

4. Âlem-i Ervâh Mertebesi: Nurânî ve latîf varlıkların, yani ruhların bulunduğu âlemdir. Vücûd, Taayyün-i Sâni mertebesindeki “ilmî sûretler” e göre “ruhlar mertebesi” ne tenezzül eder. “ilmî sûretler” bu mertebede bire “basit cevher” olarak zâhir olurlar. Bu cevherler, cisim olmadıkları cihetten şekil, renk, zaman ve mekân kaydından uzaktırlar. Ama ruhlar Hakk’ın “Ben sizin rabbiniz değişimliyim?” hitâbına muhâtab olduklarına göre , yani “Ben” ve “Siz” farklılığı ortaya çıktığına göre , “varlığın Hakk’tan gayriyyeti bu mertebede ortaya çıkmaya başlamıştır, bundan sonraki mertebelerde kuvvetlenmeye başlamıştır” demek mümkündür.¹⁹⁷

5. Âlem-i Misâl Mertebesi: Âlem-i melekûtta gelen ilâhî feyz ve âlem vâsıtasıyla âlem-i ecsâma ulaşır. Hayal âlemi, berzah âlemi diyede adlandırılır.¹⁹⁸ Bu mertebe “âlem-i melekût, âlem-i berzah, âlem-i misal, misâl-i mukayyed, âlm-i hayal, âlem-i hayal-i muttasıl, âlem-i hayal-i munfasıl, âlem-i semseme, arz-ı hâkikat” isimleriyle anılır. Bu mertebe bir üst mertebedeki basit ve mücerret şeyşlerin zâhire doğru bir adım daha atarak latif ve mürekkep kevnî şeyler, mürekkep cevherler hâline gelmesidir. Bu mertebeye bu ismin verilmesinin

¹⁹³ Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 164.

¹⁹⁴ Buhari, Tabir, 1.

¹⁹⁵ Kara *a.g.e.*, s. 147-151.

¹⁹⁶ Bakara 2/30.

¹⁹⁷ Küçük, *a.g.e.*, s. 178.

¹⁹⁸ Kara, *a.g.e.* s. 339.

sebebi, yukarıdaki ervah âleminde bulunan her bir ferdin cisimler âleminde bürüneceği sûretlerinin birer mislinin bu âlemde zâhir olmasıdır. Bu merteye aynı zamanda ervah mertebesiyle beraber âlem-i melekûtu oluşturur.¹⁹⁹

6. Âlem-i Şehâdet Mertebesi: İbnü'l-Arabî'nin “ suver-i âlem, âlem-i kevn-ü fesad, âlem-i ecsâm” gibi isimlerle andığı²⁰⁰ bu merteye cisimler âlemi olup, parçalanmayı ve ayrılmayı kabul eden kesif ve karmaşık eşyadan ibârettir.²⁰¹ Bu artık gözle görülebilen eflâk, erkân ve müvelledât âlemidir.²⁰²

7. Merteye-i Câmia: Bütün mertebeleri içine alan mertebedir. Hz. Ali'nin meşhur: “Sen kendini , cürmü küçük bir şey olarak görüyorsun ama sende büyük âlem dürülmüştür.” sözünde büyük âlemi içine aldığına işâret edilen “İnsan Mertebesi” dir. İnsan âlemin rûhu, illeti ve sebebidir.²⁰³ İnsan gerek nûrânî (latîf), gerekse maddî (kesîf) bütün mertebeleri kendinde toplamaktadır. Ancak burada kastedilen, sûflerin anladığı mânâda insan-ı kâmilidir. Nasıki İsm-i A'zam Allah'ın bütün isimlerini kendinde toplamışsa , insan-ı kâmil de bütün âlemleri kendinde toplamıştır. İnsan-ı Kâmil ile Allah'ın isim ve sıfatları kâmilten zuhûr etmiş ve başta istenen ilâhî irâde tahakkuk etmiştir.²⁰⁴ Bu da en güzel şekliyle Hz. Muhammed'de (s.a.) zâhir olmuştur.²⁰⁵

İbnü'l-Arabî bu mertebeler arasında kalın duvarlar örmeyip bunlara âdetâ iç içe geçen halkalar şeklinde bakmıştır. Herhangi bir merteye ne kadar müstakil olarak ele alınırsa alınsın o bir bütüne âittir, o vücûd'un bir âzâsıdır ve ancak o bütünle alâkası içerisinde bir mânâ taşır.²⁰⁶

Bazıları bu mertebeleri “Hazerât-ı Hamse” (Beş hazret) adı altında beş olarak göstermişlerdir. Bunu yaparken, yukarıda saydığımız yedi mertebeden 2. ve 3. ile 6. ve 7. mertebeyi birer merteye olarak mütalaa etmişler ve şöyle bir sıralama yapmışlardır:

1. Ehâdiyyet, 2. Vâhidiyyet, 3. Ervah, 4. Misâl, 5. Şehâdet.

Bazıları da bu mertebeleri dörde indirip şu şekilde sıralamışlardır: 1. Lâhût, 2. Ceberût, 3. Melekût, 4. Nâsût. Bunlardan Lâhût, yukarıdaki Lâ Tayyün mertebesine; Ceberût, İlk Taayyün mertebesine; Melekût, İkinci Taayyün, Ruhlar Âlemi ve Misâl Âlemi mertebelerine; Nâsût da Şehâdet Âlemi ve İnsan-ı Kâmil mertebelerine tekabül etmektedir. Aslında yapılan bütün bu tasnifler tamamen itibaridir. Çünkü “Vücûd”un mertebelerini belli

¹⁹⁹ Kılıç, “a.g.m”, s. 503.

²⁰⁰ Kılıç, “a.g.m”, s. 503.

²⁰¹ Türer, a.g.e., s. 251.

²⁰² Kılıç, “a.g.m”, s.503 .

²⁰³ Küçük, a.g.e., s. 180.

²⁰⁴ Türer, a.g.e., s. 251.

²⁰⁵ Kara, a.g.e. s. 340.

²⁰⁶ Kılıç, “a.g.m”, s. 503.

sayı ile sınırlamak doğru değildir. Nitekim Abdülkerîm el-Cîlî de *Merâtibü'l-Vücûd* adlı risâlesinde bu mertebeleri kırka kadar çıkarmıştır.²⁰⁷

Müellif “hazerât-ı hamse” (beş ilahî hazret), “tenezzüllât-ı seb’a” (yedi ruhsal iniş) denilen vahdet-i vücud mertebelerini dörde indirip şu şekilde sıralamıştır: 1. Âlem-i Lâhût, 2. Âlem-i Ceberût, 3. Âlem-i Melekût, 4. Âlem-i Nâsût.²⁰⁸ Müellif bu mertebelerle ilgili her hangi bir açıklama yapmamış, sadece bu mertebelerin isimlerini zikretmiştir.

Müellif kainât ve varlıklar’ın zuhûra gelmesini ve insanın yaratılmasını şu şekilde özetler: Şu âlemler ve bu mükevvenât zuhûra gelmezden mukaddem Zât-ı Hak amâde idi.²⁰⁹ Hatta bazı ashâb hülâsâ-i mevcûdât aleyhi ekmelü’t-tahiyyât efendimiz hazretlerinden; **الله قبل ان يخلق الخلق** (Allah mahlûkâtı yaratmadan önce neredeydi?) diye sorduklarında peygamberimiz bu konuya şu sözleriyle açıklık getirmişlerdi;

في السماء ما فوقه هواء و ما تحته هواء²¹⁰

(O ne gökyüzün’ün üstünde ne de altında olan amâdadır) buyurmuşlardır.)²¹¹

Müellif Allah-u Teâla’nın mahlûkâtı yaratış sebebi olarak **”كنت كنزا مخفيا”**²¹² (Ben gizli bir hazîne idim...) rivâyetini delil olarak getirmiş ve mahlûkâtın yaratılış gâyesini de **”وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون”**²¹³ (Ben insanları ve cinleri bana ibâdet etsinler diye yarattım.) Âyet-i kerîmesiyle özetlemiştir.²¹⁴

اول ما خلق الله نوري و اول ما خلق الله روعي و اول ما خلق الله عقلي و اول ما خلق الله²¹⁵

(Allah’ın ilk olarak yarattığı benim nurum, benim ruhum, benim aklımdır.) hadisiyle Hakîkat-ı Muhammediyye’yi anlatmaya başlamış, nur ve ruh-ı Muhammedî, akl-ı küll, kalem-i a’lâ denilen bu dört tabirin aynı şey olduğunu ve aynı anlamda kullanıldıklarını belirtmiştir.²¹⁶

²⁰⁷ Türer, *a.g.e.*, s. 252.

²⁰⁸ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 3/a.

²⁰⁹ Amâ: Bulut, yoğun ve karanlık bulut, körlük anlamlarına gelir. Ahadiyet mertebesi. Bu mertebede ululuk(celal) perdesinde bulunan Allah’ı ondan başkası ne bilir ne tanır. Cüneydin: “Allah’ı Allah’tan başkası bilmez ve tanımaz” sözü bu mertebeyi anlatır. Amâ, Allah hariç bütün varlıkların kendisiyle yaratılmış oldukları hakır. Bütün sûretlerini kabul etmesi itibariyle âlemin cevheridir. Amâ sübût âlemidir. Zîrâ bütün varlıkların sûretleri onda sabittir. Bkz. Uludağ, *a.g.e.*, s.46.

²¹⁰ Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

²¹¹ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 2/a

²¹² Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 1011.

²¹³ Zâriyat 51/56.

²¹⁴ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 2/a.

²¹⁵ Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

²¹⁶ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 2/b.

O'na göre: Allah İlk önce Hz. Peygamber'in nurunu yaratmış, daha sonra da o nurdan kâinatı yaratmıştır. Âlemin yaradılış hikmeti ve gâyesini de Hz. Peygamber'in yaradılışına bağlanmıştır. Şu ayet te buna işaret ediyor: “Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²¹⁷

Peygamberin (s.a.v) yaradılışını ²¹⁸”لو لا ك لما خلقت الافلاك“ (Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.) Hadîs-i şerîfi ile özetlemiş, diğer mahlûkatı ve bütün ruhları Hz. Muhammedin şerefine yaratıp onlara ²¹⁹”الست بربكم“ (ben sizin rabbiniz değilmiyim?) diye sormuş, sorusuna da بلى (evet) cevabını almıştır. Daha sonra insanoğlu âlem-i şehâdete gelinceye kadar üç tane âlemi geçtiğini ve o âlemlerin de; âlem-i lâhût, âlem-i ceberût ve âlem-i melekût olarak ta'bîr olunduğunu belirterek insanoğlunun bu âlemleri geçip âdemliği buluncaya kadar ma'deniyât, nebâtât ve hayvâniyet gibi keyfiyetlere uğradıktan sonra asıl insanî özelliklerine ulaştığını belirtmiştir. ²²⁰

Allah Âdemi yarattıktan sonra o'na ilim vererek isimleri o'na öğretmiştir. وعلم ادم ²²¹”لقد خلقنا الانسان فى احسن“ Müellif ²²²”و لقد كرمنا بنى ادم“ (Biz ademoğlunu değerli yarattık.)âyetlerini ve ²²⁴”و خلق الله ادم على صورته“ hadîs-i şerîfini İnsanoğlu'nun dünyadaki en mükerrem varlık olduğu konusuna delil getirmiş, ademoğlunun yer yüzündeki en değerli varlık olduğunu belirterek insanın âlem-i aşgar görünse de aslında insanın âlem-i ekber olduğunu vurgulamıştır. İnsan âlem-i ekber ve diğer âlemler de müellife göre âlem-i aşgardır. Zira mahlûkât ona göre iki çeşittir: Birincisi, el-mahlûk lizâtihi; ikincisi ise, el-mahlûk liğayrihidir. Hatta tam anlamıyla insanlığı bulamayıp cehâlet içerisinde kalanlar dahi ²²⁵”اولئك كالانعام“ (onlar hayvanlar gibidir.) âyetinde belirtildiği gibi tam anlamıyla el-mahlûk liğayrihi nevinden kurtulamayıp el-mahlûk lizâtihi olan ve mertebe-i kemâli bulan insandır. ²²⁶

²¹⁷ Enbiya 21/107.

²¹⁸ Hadis için bkz. Aclûnî, a.g.e., c.II, s.1120; Elbânî, Muhammed Nasîrüddin, (?) *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzuat*, I-XX, Beyrut, trs, c.I, s. 450.

²¹⁹ A'raf 7/172.

²²⁰ Nazîf Hasan Dede, a.g.e., s. 2/b-3/a

²²¹ Bakara 2/31.

²²² Tin 95/4.

²²³ İsra 17/70.

²²⁴ Buhari, İsti'zân, 1.

²²⁵ Araf 7/179.

²²⁶ Nazîf Hasan Dede, a.g.e., s. 4/a-4/b.

Müellifimiz “²²⁷رفعنا بعضكم فوق بعض درجات” (Biz kimisini kimine derece olarak üstün kıldık.) ve “²²⁸هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون” (Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?) âyetlerini delil getirerek insanların hepsinin aynı derecede olmadığını belirtmiş, üstün olan insanın bilgi sahibi insan olduğunu ve bu insanın ehl-i kemâl olduğunu belirtmiştir. Yine insanoğlunun kendi kâbiliyeti nispetince kemâl-ı âdemiyyeti ve vatan-ı asliyesini aradığını belirtmiş ve bütün ruhların arayıp bulmak istediği bir şeyin olduğunu belirtmiştir. Zîra insanoğlu her kangi bir şeyden hoşlanır daha sonra ondan usanır ve sonra başka bir şeye meyleder, bağlanır onda da sabit kalmaz ve ondan da lezzet alamaz hale gelir ve başka bir şeye yönelir. Neticede insanoğlu âlemin tamamına sahip olsa bile yine bir şeylerin eksik olduğunu düşünür ve aradığını bulamadığı vehmine kapılır. Çünkü bütün ruhların arzu ettiği ve aradığı vatan-ı asliyyedir.²²⁹

Nazif Hasan Dede vahdet-i vücud hakkındaki görüşlerini bu şekilde kısaca özetlemiş, insanın ve mükevvenâtın yaradılışını kendi uslûbunca eserinde okuyucuya sunmuştur.

B.IX. İlim ve Marifet

İlim; bilmek, sâlikin kendisini bilmesidir.²³⁰ Marifet ise; bilgi, tecrübî ve amelî bilgi, sûfîlerin ruhânî halleri yaşayarak, mânevî ve ilâhî hakikatleri tadararak elde ettikleri bilgi, irfan anlamına gelmektedir.²³¹

Diğer islâmî ilimlerde olduğu gibi tasavvufta da ilmin gâyesi Allah’a giden ve gitmeyen yolları tesbit ederek, O’nun rızâsına muvâfık işler yapmaktır. Bu kısaca “ilm-i billah: Allah’ı bilmek” şeklinde ifâde edilir. başka bir ifâdeyle, tasavvufta kastedilen ilim, nefis ve hevâya gâlip gelerek, sâhibini hayırlı amellerin yollarına sülûk ettiren, halk kapısını kapayarak, en büyük kapı olan Hakk kapısını açan ilimdir.²³²

İlim konusunda Ebû Talib el-Mekkî şunları söyler:

Her kalpte, üç durum bir arada bulunur. Yakîn onlardan hiç ayrılmaz. Ancak onların zayıflamasıyla yakîn de zayıflar. Onların kuvvetlenmesiyle de kuvvetlenir. Çünkü bu üçü yakînin mekânıdır. Bunların birincisi imândır. İmân yakîn için çakmak taşı mesâbesindedir. İkincisi ilimdir. İlim, yakîn için çakmak taşı tutuşturmak için çakmağı çakmak gibidir. Üçüncüsü ise akıldır. Akıl, çakmak taşından tutuşturulup elde edilen ateş durumundadır: Bu üç sebep, bir araya geldiğinde kalpte yakîn nuru parlar ve etkisini gösterir.

²²⁷ Zuhuruf 43/32.

²²⁸ Zümer 39/ 9.

²²⁹ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 4/b-5/a.

²³⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 263.

²³¹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 347.

²³² Güreş, *a.g.e.*, s.223.

Kalp bu manevi desteklerle kuvvet bulması ve tasfiye olması konusunda bir lambaya benzer. Akıl kandil durumunda, ilim de zeytin yağı konumundadır. Bu zeytin yağı, lambanın ruhu/ışık kaynağıdır. Yani ilmin kuvvet ve desteğiyle yakîn ortaya çıkar. Lambanın fitili de imana benzer, ışığın ortaya çıkması ve devamı için o, temel bir ihtiyaçtır. Yakıtı güzel, fitili sağlam olan lambanın güzel ışık verdiği gibi, imanı güzel, ilmi düzgün, akli kuvvetli olan kalbin de yakîni o derece kuvvetli ve parlak olur. Allah-u Teâla bir âyette şöyle buyurur: “Biliniz ki bu Kur’an ancak, Allah’ın ilmiyle (bilgisi dahilinde) indirilmiştir. O’ndan başka ilâh yoktur.”²³³

Allah-u Teâla bu ayette ilmi, tevhitten önce zikretmiştir. Buna göre ilim, tevhidin evveli olmaktadır. Şu halde kalp her ne zaman Allah’a âit bilgi ve ma’rifetle genişler ve dünya sevgisinden tamamen yüz çevirirse, iman ve yükselmesi artar. Çünkü bu yükselme anında o başkalarının görmediğini görür ve ma’rifet ile genişleme durumunda, diğer insanların bilmediklerini bilir. İşte mü’in bu şekilde gelişir, olgunlaşır. Bu da, onun iman ve ma’nevî kuvvetini artırır. Sonra, iman ettiği her şeyi müşâhede eder duruma gelir. Her ne zaman kulun Allah-u Teâla’ya ve O’nun sıfalarına âit ma’rifeti melekût âlemindeki hüküm ve tecellîleriyle ilgili bilgisi azalsa, o ölçüde imanı zayıflar. Sonra, iman ettiği şeyleri, kendisini sebepler perdesi kapladığı ve sardığı için, bir perde arkasından müşâhede eder. Hayır ve taatlarda ilerlemekten âciz kalması sebebiyle, (ilâhî kelâm ve mesajı) ancak bir perde arkasından işitir. Bu da onun imanının zayıflamasına ve müşâhedesinin hakkıyla gerçekleşmeyip, hayal durumunda kalmasına sebep olur.²³⁴

Usûl alimleri ilimle ma’rifet arasında pek fark görmemişlerdir ve bunların ikisi birdir demişlerdir. Ancak şunu da ifâde etmişler: Hakk Teâla’ya âlim caizdir ama ârif denilmesi uygun değildir. Tasavvuf yolunun şeyhlerine (r.a) gelince, muamele ve hal ile beraber bulunan ilme -ki onların hallerini ifâde eden ilim budur-ma’rifet, bu ilmin alimine de ârif ismini vermişlerdir. Ma’nâdan mücerred ve muameleden halî bilgiye ilim, bunu bilene de alim adını vermişlerdir. Şu halde sûfîler sadece ifâde ve ibareler konusunda bilgi sahibi olan, ifâde ve ibarelerin ma’nâlarını kavramadan lafızlarını ezberleyen kimselere alim ismini vermektedirler. Bir şeyin ma’nâsı ve hakikatı hakkında bilgi sahibi olan zevâta da ârif demektedirler. Bundan dolayı, bu tâife akrân ve emsâli olan kişileri hafife almak istedikleri vakit onu alim ve danişmend (molla) diye çağırırmaktadırlar. Bu ise avâm için red ve inkâr konusu olarak görülmektedir. Halbuki sûfîlerin maksadı ilim tahsîl etmiş olmaları sebebiyle

²³³ Hud 34/14.

²³⁴ Ebû Talib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atiye el-Hârîsî el-Acemî, (386/996), *Kûtü’l-Kulûb*, (çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi), İstanbul, 2003, c. I, s. 465-466.

onları karalamak değildir. Bilakis maksatları muameleyi ve ameli terk ettiklerinden dolayı onları kötülemektir. Çünkü alim nefsi ile ârif ise Rabbi ile kâimdir.²³⁵

Nazîf Hasan Dedeye göre sâlik sadece bâtını terbiyeyi alıp zâhirî terbiyeyi almazsa noksan kalır ve tasavvufî eğitimini tamamlayamaz. Peygamberimiz (s.a.v) ²³⁶“ ادبى ربى ” (Beni Rabbim en güzel şekilde terbiye etti.) buyurdular. Burada kastedilen zâhir ve bâtın bütün ilimlerdir ve her şeyi buna kıyas ederiz. Kişi gerek sohbet sebebiyle olsun gerekse hal ve hareket sebebiyle olsun söylediği sözlere dikkat etmeli, çok konuşmaktan da, boş sözden de sakınmalıdır. Her bilgi bilgi olsa da bilgiden bilgiye fark vardır ve bazı bilgiler sahip olduğu kişiyi fesada ve kötü yola sevkeder.²³⁷

Mürîd gayretle çalışarak zâhirî ve bâtınî ilimleri; şer’î ilimleri, edebi ilimleri ve bunun benzeri her şeyi öğrenip bilmelidir. . Mürîd gizli ve açık bütün hileleri de bilmelidir. Çünkü mürîd kendisine zarar verecek şeylerden emin olmak, kendini kötülükten korumak ve zararlı şeyleri izâle etmek için bu bilgiyi öğrenmelidir. Şerr fenâ bir şeydir diyerek bana lazım olmaz dememeli kendini ve diğer insanları korumak için ve de kötü şeyler yapmamak şartıyla o ilmi dahî öğrenmelidir. Çünkü her şeyin lazım olduğu bir mahal vardır. Mürîdin başına kötü bir şey geldiğinde bundan korunmazsa üzülecektir ve “keşke bu zarar verici hadiseden kurtulmuş olsaydım” diye hayıflanmadan önce bu bilgiyi elde etmesi gerekir.²³⁸

Sözün özü her şeyin cehlinden ilmi evlâdır ve kişinin mümkün mertebe lisân öğrenmesi dahi onun için büyük faydadır. Peygamberim (s.a.v): **من عرف لسان قوم امن** ²³⁹ **منهم** (Kim bir kavmin dilini öğrenirse onların şerrinden emin olur.) buyurmuş müellif te şöyle bir örnek zikretmiştir: Bir Arap, bir Acem ve bir Türk otururlarken adamın biri yanlarına gelerek onlara bir akçe vermiş ve gidin üçünüz bununla bir şey alıp yiyin demiş. Arap “ıneb” alalım demiş, Acem “engûr” alalım demiş, Türk ise ikisine de razı olmayıp “üzüm” alalım demiş. Bu şekilde aralarında bir mücadele başlamış. Bu durumu gören ve bu lisanları bilen bir kişi yanlarına gelerek onların tartışmalarını durdurarak ellerindeki akçeyi alıp onunla üzüm almış ve onlara getirmiş bu durumdan üçü de hoşnut olmuşlar. Özetle her şeyi öğrenip bilmek ve lâzım olan her şeyi yerli yerince yapmak gerekir.²⁴⁰

²³⁵ Hucvirî, Ali b. Osman b. Ebû Alî Cüllâbî, (470/1069), *Keşfü'l-Mahcûb*, (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996, s. 533.

²³⁶ Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 70.

²³⁷ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 10/b.

²³⁸ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 17/a.

²³⁹ Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

²⁴⁰ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 18/a-18/b.

B.X.Tasavvuf ve Siyaset İlişkisi

Toplum sevgiyle kaynaşır, adâletle ayakta durur. Herkesi kucaklayan bir adalet uygulaması fertlerin birbiriyle kaynaşmasına vesile olur. Haksızlık ve adaletsizlik ise huzursuzluğa yol açar. Çünkü hiçbir kimse bir başkası tarafından hakkının çiğnenmesinden hoşlanmaz. Kur'an-ı Kerim'de adâlet üzerinde çok durulmuştur. Adâletten yoksun olan kişi ile adâletli kimse bir misalle mukayese edimiştir. Buna göre adâletten yoksun olan kişi dilsiz, bir şey beceremeyen ve hiçbir şeye yaramayan bir köleye benzetilmiş; böyle bir kişinin, doğru yolda yürüyerek, adâlet vasfını kazanmış bir kişi ile bir tutulamayacağı belirtilmiştir.²⁴¹ Bir hak konusunda hüküm verilirken, hakkın kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedilmesi halinde bu hükmü tanımayan insanların zâlim oldukları bildirilmiştir.²⁴² Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber insanlar arasında adâleti gerçekleştirmekle emrolunmuştur.²⁴³

Hz. Peygamber faaliyetlerinde dâima adâleti esas almıştır. İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in İslam'dan önce de anlaşmazlıklarda hakemliğine başvurulmuş birisi olduğunu kaydetmektedir. Nitekim Kâbe hakemliği meşhurdur. O, insanlar arasında fark gözetmemiştir. Peygamberliği döneminde de başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeden İlâhî emirlerin gösterdiği doğrultuda hareket etmiştir. Kaynaklarda onun adâletle ilgili çok sayıda sözü mevcuttur.²⁴⁴

Peygamberimiz hak hususunda titiz davranır, kimsenin canına ve malına zarar vermeyi ve üzerine kul hakkı geçmesini istemezdi. İstemedi zarar verdiği olursa, bir özür dilemekle halledilebilecek veya buna gerek duyulmayacak durumda bile, şayet kendisinden bir kısas talebinde bulunulursa seve seve bu isteği yerine getirirdi.²⁴⁵

Allah'ın sevdiğini bildirdiği kullar arasında bir kesim de adâletli olanlardır. Kur'an-ı Kerim'de insanların hayrına her iyi ve güzel şeyi emir veya tavsiye etmiş olan Allah çeşitli âyetlerde adâleti de tavsiye etmiştir. Bu âyetlerden bazılarında ise adâlet emredilmiştir. Bir âyette şöyle buyrulmuştur: “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”²⁴⁶ Başka bir ayette kişinin kendisi aleyhine veya lehine veya en yakını, en çok sevdiği anne ve babasının, yakın akrabasının aleyhine de olsa adâletten

²⁴¹ Nahl 16/76.

²⁴² Nur 24/48-51.

²⁴³ Şûrâ 42/15.

²⁴⁴ Raşit Küçük, *Sevgi medeniyeti*, İstanbul, 2002, s. 106-111.

²⁴⁵ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 275.

²⁴⁶ Maide 5/8.

ayrılmaması tavsiye olunmaktadır.²⁴⁷ Hak her kese hakim ve her şeye üstündür. Hz. Peygamber'in en hassas olduğu konulardan biri yine adalettir. Allah Rasûlünün insanlar arasında adâleti temin edici, emir ve talimatları, tayin ettiği hakim ve kadılara bizzat verdiği şahit oluyoruz. Allah'ın emirlerine itaat eden ve Rasûlüllahı hayatına örnek alan insanın da ilk önce kendi nefesine karşı adâletli olması gerekir. Kişi nefsini ıslaha çalışmalı ve takvaya ulaşmak için gayret etmelidir. Çirkin işlerden uzak durmalıdır. İfrat ve tefritin ortasını bulma, nefse karşı adâletin temelidir. Nefsine zulm edenin başkasına âdil davranması beklenemez. İşte adâletin dini gayesi olduğu hususunda bütün İslâm alimleri müttefiktirler.²⁴⁸

Müellif adâlete önem vermiş, adâletten ayrılmamak gerektiğini belirtmiş ve adâleti de mahâline göre kullanmak gerektiğini belirtmiştir. Peygamberimiz (s.a.v) “**السلطان ظل الله**” (İdareci yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Her mazlum ve düşkün ona sığınır.) Hadîs-i Şerîfini ²⁴⁹ delil getirmiş padişahın İslâm'a uygun ve adâletli bir şekilde halkını yönetmesi gerektiğini söylemiş, insanlara hizmet etmenin pâdişahın görevi olduğunu belirtmiştir. İnsanın hakkâniyetten ve insâniyetten ayrılmaması îcap ettiğini ve bunlara en iyi şekilde riâyet etmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵⁰

²⁴⁷ Nisa 4/135.

²⁴⁸ Küçük, *a.g.e.*, s. 106-111.

²⁴⁹ Nahl 16/90.

²⁵⁰ Nazîf Hasan Dede, *a.g.e.*, s. 18/b-19/a.

EK.1: TA‘RÎFÜ’S-SÜLÛK’UN METNİ

حجاب ایلد بلنم کلکه مراد عالی لری تغلق ایند کلر .

اول ما خلق الله نوري واول ما خلق الله روعي
 واول ما خلق الله عقلي

وَأَوَّلَ مَا قُلْتُ فِي الْقَلَمِ حَدِيثُ فَرَزْدَادِ زَوْجِ أَوَّلَ عَشْرِ خَيْرِهِ
حَقِيقَةُ مُحَمَّدٍ بِظُهُورِ بِلَادِي عَمَّا وَعِشْتُ مُحَمَّدًا أَصْلَاحَاتِ
صَوْنِهِ دَرِجِ مِرْصَادِ بِلَدِ اَلْمِیُوسَا وَمَقَامِ هَجْمِ بِلِشِ
اَلْمِیَانِ حَالِ اَلْإِطْلَاقِ وَلِئِنْ نَوُورُ رُوحِ شَمْسِی مَعْزُومِ
وَقَلَمِ اَعْلَا یُؤَنِّقُ دَوْرَ دَشْنِی وَحَدِّدُ تَعْلُقِ اَعْتِبَارِ بِلَدِ
اِسْمِ اَعْلَا غَیْرِ یُورِلَدِ بَعْدَ لَوْلَا لَمَّا

خلقت الافلاك
 حديث قدس مصادف في رجب
 مخد شرفه مجد اروح خلق ^{ضی} اولنوب المست برنم خطاب
 عز و ارادله ورق بلو جاور بدهی و منزلن تا عالم شهادت

515

کاینقدر اوج عالم بگذرد تازه عالم لا هوت عالم جیوت
عالم ملکوت قیبر اولتور انشان بوغلا دی کجوریا دینی
بوغیج دی کن معدنیات و نباتات و حیوانت دی کجیغدره
اوغزارد قد نصک رحم مادره کلور اوردان غنا صرافت
ظهور ایلدی عالم لا هوندن عالم شعادته کلیم علی المرتضی
و بالنسبه کفا فی ادب عالم شهادت غنا صر کسوه کجیغدره
کسوه لندی بوغلا دی کجیغیج قدر احوط الی و الا شهادت
ضایع ایندی کیدن شمدی مراد اولان موقوفه ای غنونا سیه
مقدور اوده الخلقه صافه الحرمه اقصاه ایجا و جدها معلول شیخ اورد
اول عالمی و اول شهادت بیوریه اوله قصه منقصه ای قصه اوله
جدر المصلح و المصلح اوله و بعث الله الامه سلمه خالاً حرم کسب
القدر و دونه المصلح بلا حول و جبر و تقاضی حرمه ظهور ایسم و ربنا اذاع
اوجا ظهور اورد قصه و کفر ایچ دیلک اوله مصطفی صغیر ایلک ایسم
وصفا قیسی حرمه عالمی بانه غنا صغیر ایلک ایسم کاکا کاکا غنا صغیر ایلک ایسم و ربنا اذاع
وصفا قیسی حرمه عالمی بانه غنا صغیر ایلک ایسم کاکا کاکا غنا صغیر ایلک ایسم و ربنا اذاع

مرحوم
مرکزی: زید

حديث شريف فذكر اولئذ قد دفع اول من يوبى بيمينه حضرت
مولانا جلالات الدين روى افنديز له روحا بقية قدسية زكية
استمداد روحه شيا رب ردا استبورسا لذلك وتعبه
شروع ومباشرته وعريف الشلوكة اسمي شمية قلندي
جناب فياض علق انما مني احسان بپورسون امين
شوعا علمه ولو مكنات مغموره كل من مقدم ذات حق عماد
ايدى حتى بعض اصحاب خلاصة موجودات عليا لكل الفيت
افنديز حضرت تلوندان اريكان الله قبل ان يتخلق الخلق ذو
سؤال ايندكولون في امي ما فوضه هوا وما حته
هوا. حديث شريف جواب اعطا سورده بدهك سار
مختفيا فاجبت ان اعرف عقلت الخلق لا عرف وتجبده الهم
يا نعم فرفوف حديث قدسي وما خلقت
لبحر ولا لاشرا لا ليعبدون ابت جليله سنك اني عرفو

مع شرح مواهب العجود
مع نايمة شريف

يا ايهم الله اولوب شهر علم
 نقطه سى اول شهر ايجون باب اسلام
 اولدى رزمز احمد له على نكته سبع المائدين
 سباس ومنت وشكرونتا بدلكه اخداوند تعالى
 رفق رستكردم كن ديككه عددمد تاثير قلدى عويلا
 كنجي حى ملى وجوده بيودن ادم تعليم سما
 صلوة باسلام نصرونى عند اول روح رسول اهدم
 بردن بعضم بالانترصوق فتمت علي برساله طلبة اينك كن
 فهدى منونك تعجبك لئلا دعاوى وكنا نالما عانى ايسده
 المسائل فلانهر واما بقية ذلك فحدث اية
 كبري سى وشفاء شريفك ابتداء سنه واقع
 شعب عنك فكنه اجمع الله اليه من نار يوم القمة

حدیث

و ترفیض و لئان عادل و اول مشاهد و فی یو عالم شعاد تده
 سیر و مشاهد ایدن ادمه عالم ناسوت نسیمه و لنور
 و یو عالم شهادت عالم امکان در یو عالم نقد عرفان
 و کالندار که اول نور اید عالم اخرین اول قدر درجه کسب
 اول نه جقدر الشاقون الشاقون
 اولنک المیزبون ابتکرمیستند وارد اولان اولنکه
 الشاقون یو عالم شهادت سبقت ایدن ارواح اولوب
 اکتبی الشاقون عالم اخرین دخی سبقت ایدن اولدم اگر
 اولنک الشاقون اولور یو عالم سبقت ایدن نور تلافی
 صحنه یقین و نه کاب و نه سوز اولور زیرا
 مشاهد شریف الدنیا مرده الاخره حدیث شریفی ایلده و من
 کان فی ذلک اعی نفوی الاخره اعی نظم جلیلی یو معنی و معنی که در
 کرم امور دنیا ایچون سیر و نور توکل کوج ایدده

اختر ایچون جبر یو قدر تحصیل بطون ایدن سوز ایددر
 و حضرت پیر ایددر مشق شریفین (ابن دکره دنیا جبری انی
 کافران در کار عیبا جبری انی) یوردن لری یو کاشا رتدر
 زیرا الذین یذکرون الله قیاما و قعودا و علی جنوبهم
 اینجلیلیک مفا میا و زره ذکر و توجه ایلده امر اولمشدر
 هر نقد و ان من شیء الا یسبح بحمده
 و لکن لا تفقهون تسبیحهم نص شریفی منطوقی اوزره جمله
 اشیا لسان حال ایلده ذاکرا ایدده جناب حق حضرت ایدی
 خطبه اید و علم ادم الاسماء کلها مدلول شریفیندن
 عقیسا و لدی و رجله ادم یله رکن ذاکر در زیل ذات
 الهی ایدی لقد خلقنا الانسان فی احسن
 تقویم ایدریمسی
 خلق الله ادم علی صورته و خلق الله ادم علی صورة الرحمن
 سید شریف

حدیث شریفی ایلده و علم الانسان ما لم یعلم
 شریفی ایلده مظهر اعزاز و لقد کرمنا بنی ادم
 انشرفیله نائل امتیاز قلیدر کرمه ظاهر ادم عالم
 اصغر کور نور ایدده حقیقتند ادم عالم اکبر ساغر عالم
 عالم اصغر در زیرا مخلوقات ایدی یو قدر بری مخلوق
 لذاته اکتجسی مخلوق لغیره در حتی کال دیشی بولیدر
 جهان اولن فلا در دخی مخلوق لغیره نوعدن نور یله میسب مخلوق
 لذاته اولان نوع انجن مرتبه کالی بولان ادم در همه جمیع عیب
 ادم بر قلمده اولیوب و رفعتا بعضکم فوق
 بعضه رجاستا یتکریمسی و هل یستوی الذین
 یعلمون والذین لا یعلمون نص شریفی ایلده کمال عند الله تعالی
 و امتیاز بنده دالقیع سر قدم ادم در ایدده م معص
 عن کال ایددر مراد اهل کالدر و بنی ادمدن نائل کال ایلانلو

دخی حسب القابله ینه کال ایدمتی و وطن اصلیتی ایدمقددر
 وقت اولنست جمیع ارواح کال را دیتی وارد زیرا
 اولابر شیه حجت ایدر نیز وقت ایدن اوصا نوب
 دیکر بنده میل و ایدن دخی صرف نظر اید و بیشتر سندیل
 ایدر الحاصل برستی ایلده لذت باب وقایع اوله مسی اصل
 ارا دیتی یورده یقین در ایدر اوله ارزوا و اشتیاقی وطن
 اصلیه در حیا الوطن من الایمان
 حدیث شریفی ایلده حضرت پیر ایدمزدک
 هر کسی کور ما نذا اصل خویش بارجویدر و زکار
 وصل خویش یوردن مراد یو وطن اصلیدر
 ایدر کل مراتب ایدن ذات فقر تا یی بولدر
 الفقر شریف حدیث شریفینک ما لنی ایدر دخی عالم صلی الله
 تعالی علیه وسلم ایددر حضرت تدرینک الفقر فی یوردن لری
 سید شریف

فقطا هر اولوب بکد قلبی سعادتمندیه ماسودان هیچ نیت
اولیه رفقا نورالهیست استیلا سبیل با کتب و محبت بکد
مستند بوداده حتی فقرنا هر یک کج
مستند بوداده الله اوله فقر سواد الوجوه المذاریق
مستند بوداده سر برینه اطلاع اوله ماز و کاد الفقر
ان بکون کفر حدیث مشرفی مقام رضای بولیا نلر ندریم
حکیم کد به ریک بر طافنا سزا کلام مللوا العباد ذبا لله تعالی
اعراضه مصر و قدیم بورا لینی فرق و تمیز انک ادم اولاد
لازمدر • بلکه در انجی مقصد کلشن • ادم در ادم
ادم بلشن • پس بولری بک و تعریفنا و نشان عالمه
بوتالم شهادتده سیر و منشا هده انک شو و جمیل اولور
اولا سالک اولان کس ایچون بر مشدی لازمدر زواید
حاله روحا نیت رسول اللهدن و روحا نیت اهل الکهدن

مقی

فیض اخذ اولتسی صعبدر ^{مستند} و حاکم نیت لطیفدر
نیت لطیف نیت شئی اخذ اید مزینا علیه عنا صرده
لطف کسب نیتش بر ذانه محتاجدر احتیاج سزینی بلایه
بعضنا من الله تعالی سنی کسبه محتاج ایتمسون دیور بریم
دعا ایدر لرحا لیکو عالمه احتیاج سزیم هر شئی اولان
اندری خدمتکاره خدمتکارا فندیه خسته حکیمه
حکیم خسته مرید مرشد مرشد مرید محتاجدر
اکرم پیدا و لمسه مرشد کجی ارشاد ایدر جک لکاحاصل ذات
الهی کالکندن هر شئی بر برینه محتاج خلق ایتمشدر
و هیچ بر شئی عیب بر ادم لاما مشد ^{مستند} سالی بولری اولوب
مرشد هر در رهبر سز بول بولوب کوی مقصوده واصل
اولماز مثلاً رکشی لیدر رشه کتک مراد ایدر بول
پس و بولرد بر حیوانات اولس البت ایکنی محتاج اولور

بری فتنارایکینسی رهبر در فتنار شریعت بولعزیزت
رهبر مرشد ^{کدر} کجی محل شهر حقیقتدر اکوفظ فتنار
الینه الوی طورس مطلق اولان محله کتک همکجی اولان
یا خود فتنار کلوب رهبر سز کج اولسه
اندرین وادی مروفا من دلیل
سوره ^{بسم} اوزره بولع نفس و شیطان منملوا حیوانات مضنون
خونذیان مقرر در یا خود رهبر کلوب فتنار ^{بسم}
اولا رهبری کوره مرکز دیوای ولسون برجاه هلاک و دوش
بنده محل مطلوب و ازماء الحاصل شریعت فتنار بنی الینه
الوب و رهبر اولان مرشد کتک ایزندن جتیبویانک دلا
نیه بولری لایزالا مد کجوب شهر حقیقت واصل اولور
و صیاح اولوب
کوشش فی طرغ اول وقت شریعتک باطنی بن حقیقت

و غین معرفت اولدنی معلومی اولور ^{بسم} برادر
شیطان کلوب صیاح نماز بنه فالدر مشر اولکسه ^{بسم}
کیمست دیوسوالا بندکن شیطانم دیش عیایب سز بولیه
خبراشلده بولنور مسن دیوسوالا اوت بولنورم اما
بنده کالکنت ایدر لردیه رک سوزی و زامش کوشش طوع
نماز رک وقت کجش اولادم نماز قلعه بلش و دیشخو او بولیش
ایشنه بولک کجی نفس و شیطان صورت حقندن کدر لک
ادم بولدن ایقوردر زرا عالم افاقه نوارا بنه انفسده
دخیبر مثل و اردا فاقه شیطان انفس نفس و نفس
غالب کلوب بنک جهاد اکبر در حقی ضاب فخر عالم صراط
تعالی علیه و سلم ^{بسم} انفسه ^{بسم} برادر خود نیت رجعتا من
ایجه دلا صغر الی الجها دلا کبر دیونفس ایدر جهاد فی سبیل
بیورد قلی مریدر نفس علیه ایدر بوجله ستم الدلائل

مریض فخر

اما نفسی یا شمله او لدور مل د بعل د کدر زبوا

لا ره بانته فی الاسلام

و نفسک مطینک فارین بها حدیث شریفی وارد او بشدر

نفسه بجای قویه اسم و کجی بشلویوب و پریمه رک

یا یتنها النفس المطننة ارجو انی ذلک راضیه مرضیه

ایستکریه بی صدق او زره نفسی مطینه ایتل و کدر

نفس اواره مرتبه سندن هر نقد مر موایسه ده مقام مطینه

به وار دقل بل بمدوح و معتبر در نفس در روی مرود

و مقبول بلین نفس سبیله ادم ملک د ن افضل اولدی

ان الله تعالى خلق الملكة و رکبهم العقل

و خلق الیها هم و رکبهم الشیون و خلق بنی ادم و رکبهم

العقل و الشیوة من غلب عقله شیوة فهو اعلی من الملكة

و من غلبت شیوة عقله فهو ادنی من الیها هم حدیث شریفی

؟

مرید حضرت انصاری

مرید حضرت عمده

میسلم

دلیل کافیدر ابدی کرا اولند بقی وجهه نفسی اصلاح

مرشد کاه مله محتاج اولد بقی مرشد کایسه نبیعت و شلین

دخی شرطدر قطب الذین دمشق رساله مکیه نام کلین

جنا بشتر کاشات علیه اکل الثقیات تا قدم زور نمریده

ایلدی الشیخ فی فومه کالنبی فاته حدیث شریفی نفسی

حضرت پرا اندر ملک مشنوی شریفی در کتبه بیکر شینی

رفته پیش چون بنی یا شدمیان قوم خویش بیورده

زور متا بعت و تسلیتی بیانددر حالیکه سالک کال

اشتیاق وار زوی درو نه طاب و خواهش کرایسه ده

چشم باطنی سی جلا مشر و لدیندن اختیار این بکی

مرشد کالانی فرق و تیز بهی اوله میه جفتدن هنوز نا لید

صحیح اولیوبدر بر مرشد کاه مطین اولان کشی ایچون مرشد

کاه مله وصول طریق شویله اوله بلور کجملک ملایوتی اولاد

انا مدينة العلم و علی بابها حدیث شریفی و زره باب

مدينة علوم حقایق اولان علی المرتضی رضی الله عنه فیه خزینة رازیه مصیقة همیم واصل ادره و طریقه
علی فیه ریه قریه عالم صلی الله تعالی علیه و سلم فیه ریه قریه قریه ریه قریه ریه قریه ریه قریه ریه قریه ریه قریه
قصر اعیان قریه اعیان قریه اعیان قریه اعیان قریه اعیان قریه اعیان قریه اعیان قریه

بارکاه رسول الله با لا سندا اما ان لفظی سنک اسم شریفکله

مسویدر ایکن عاشق دکر می ما ندر یا رسول الله

مدلولی و زره باب امامه صاریوب دفع خطا طریقه

خواس خمس ظاهریه و باطنیه فی جمع اید حقیقت همیم

نور و لسان فی صلوة و سلام و استمداد روحانیت حضرت

خیر الانام مشغول اولدق حال فیضه ده مشاهیر

مکرمه اولامان به ده اورد سبیل عالم متامه حضرت

سید الانام اوندعز مشاهیر اولتوب بر مرشد اشارت

اولتور من زانی

فی التمام فدرانی فان الشیطان لا یعمل فی حدیث شریفی

اوزره اول مرشد ربط قلب بقل و یا خود بر شیخ انزلت

ایشلر لیل و شبین تعلیمی وجهه دکر توجه دوام ایدله

امر مرشدی مشاهیر ایشلر و صحبت ایشلر اول مرشد

کلام

مرید حضرت عمده

و هر طریقه بر اصول ایله سلوک
 کوستر بعضی اطوار سبیده و بعضی لطافت خسلور
 و بعضی طریق تالی دخی فنا بولیدن کیدر فنا جو همنا سینه در
 تنکیم فنا فی الشیخ فنا فی الپیر فنا فی الزو سول فنا فی الله
 محو دیکدر معده بغا با دلو واصل و فناء و غیره
 و بر سادگی مکنده مرتبه هیچ پروزدن اعتراض جائز اوله ماز زیبا
 اهل کمال اینده عیلا کیدر فارشوسنده دور لورنگ کلور
 ایسه اورنگ کورینورا تابنده ذاتن بر رنگه مینده کد
 کورینان رنگ فارشوسنده کی رنگ عکسیدر و کور دکی
 نقصا نلقی کند و نقصا نلقی اولد یعنی فهم اینقلید و حتی رسا کنگ
 هر تقدیر ظهور و مشاهد سلی جلیش ایسه ده صفت جو ایند
 ده ناما میله قرین مدینه در توجهن در نما بر کیزه غمور
 ایدرا امش کینتی هر شدینه بیان ایندکن مرشد اولور کین

فیه

فولا قاری طوط و یا شیخ دیوب کوز لرینج دیوننیه
 ایش اولد و ریشدنی شغلن تعریفی اوزره با یوب کوز لرین
 اجدل با فست کطونند و فولا قاری ایش ایسته مرات
 مرشدده ساکن کور دکی بونک کی کند و عکسیدر لانا
 اول صفت جیو ایندن فالما زجا لشد بقی صورنده صفت جو ایند
 قرینوب ادبتی بولور و بعضی مرشد زیا ده قول
 و پیرینه تقریب تالی اولوب ساکندن صفت جیو ایند
 ایلک نظرده رفع ایده رله مشاهده سندن ادبتدن ید
 ایندور احوال ساکن لازمه اولان دل و دین سنی
 هیچ عریشه ایشد و میوب با کور مرشدن امر ایندکی
 هر نه ایسه ایندن ریختو طش حرکت اینما ملیدر و القاهر
 عنوان ایسا طیفادی اوزره سالم مرشدن سربسته
 باطنی و تحصیل ایدکی مشالو ظاهر ادخی ترید کور ملیدر

یا کوز باطنی زبیه اولتو بظاهرا زبیه اولتو ایسه بیرون
 نقصا ایند رطریخی جمع اینک کوزنا اولور جناب عطر عالم
 صل الله تعالی علیه وسلم افندم حضرت کلین
 ادب قری قاسم نادبی بورد قاری طاهر و باطنی شامده
 و هر شی بو کافیا اینقلیدر صحت جینتیه اولسون افعال
 و حرکات جینتیه اولسون کشی سوبله دکی سوزه دفت
 ایدوب کیزت کلام و مالا یعنی دن احتراز اینقلیدر حضرت
 پیرا فندم زکلامیندن اولور معلوم کشتینل کندی مقداری
 بورد قاری یومعنا یستلزمدر لیس الیم قدمات والی
 فاداییمع نیج العلم والادب نیس الجمال با نواب زبیه
 فاداییمع الجمال جمال العلم والادب و صفت برادر نصرا
 و نه کانه عیانت رسم اداک امر بورد و امر
 و هر فاضله ناسله عینتی رطریخی در بشی اولوب

اما عند قری عبدی کینه فلیظفر
 ما یبشام حقیقت قدس
 باشد قری وار دین را ایشا لکی ادم برخی ایلد بجلی اینتر
 و برادیمه دخی بجلی ایلد رطریخی ایلد بجلی الی کلیم هر صوف
 نشان شش رطریخی اوزره هران و زمان تجدد ایده به مرشدینه
 بر کوز بجلی اینقلیدر در و بو خصوص شوند لانا و لانا کوز کلام
 و کوز ادمک تجدد عروج اولان و اولیان کافیه خلوقان
 قلبا و قابا ایدکوه بلا فرق مشاهدا و لیا البین و فرق
 اوله جقدر فقط بعضی لیا بین لیا و لیا و لیا کلام
 ما زمشلا بعضی لیا بر بریند مشایک و بریند حولا غایب
 بیز قاری هر صابور ایسه ده البین بر جسته کد کوز کلام
 فرق و وارد احوال هیچ برشی بولد کد کلام و فیه بریند کوز

رسول صبیح دوت دایره کلاه خاشاک
 او کو نمک اغزندن جقان سوزنی بلبل ککدا
 و شفاعت صفت نبوت العباد بالله تعالی محروقتو
 اینست مککدن عبارتدر وال صخر علیه السلام
 تحت روض ولبوب بلکه فرض اولدیغه امام شافعی
 حضرت تلوینک لوکدر فضا تحتال محمد فلیشهد
 المثقلین اثنی افنی بورد قری برهان واضحدر
 لن تنال البر حتی تنفقوا مائتین ایت جلیله سی پاست
 مغفوفی وزره بویولن مال مشوبله طور سولجان
 ویرمیلدر حق بویولن کیم ویرمیلد بانیله جابه برمود
 عشق بازانل بویله جافره و ملازم و یوقا روده ذکر
 اولدیغی وجهل جناب حق ادی هر صنف مخلوقدن ممتاز
 ابدوب هر شئی تحسب له قایلست ویرمشدر بنا علیه

قلم

ظاهرا و باطنا سعی ابد هر شئی او کو نوب ملک
 کوکدر خفا ادم اولان جمیع جیلده و خدعین دخی
 بلبلدر که بیاض و حاشیه سی شیخ فاده در مطوع حضرت علی رضی الله عنه اندر
 ویرمیلدر اندر و قیامه بیورد قری وزره جیلده فانی
 در دیر ملک لازم دیمبوب کتد بنی حفظ ایچون اثنی
 دخی اگر تمیلدر زبرا هر شیشک بر لازم اولدیغی
 عمل وارد در خصوصیکه کبر قدر فانی بوشی یوزاکی
 التکبر علی المتکبر صفة حدیث در طریقه علمیه
 شریف وارد اولمشدر بر ادمک خضمی کونایم کندن بولنور
 ابد اول وجهل طور اثنی لازم در الحاصل
 هر شیشک چهلندن علی اولاد در و ممکن مرتبه لسان
 او کو نمک دخی جوق فانی فی مشاملدر
 من عرف لسان قهر امن منهم حدیث شریفی و حضرت یوسف مرتبه صبیح

عقبت الشریع
 لکله شریف

افتد مرکه مشوی شریف لولن بر عرب ویرمیل
 و بر ترک او زور لراکی بر ادم برانج کتوب بو ککله
 او جیکو بر شئی الویا کل ایدک دخی عرب
 عتیه له لیم دیمش محمد اولان کوراله لیم دیمش و ترک
 اکی سنده دخی راضی ولبوب ادم الدلیم دیمش
 و بویله جادله ایدر لراکی هر لسانی بیلور بر ذات
 کلوب طور و دیر ملک انجیری الویا و نه کورمش
 اولوقت جمله سی خوش نودا اولمشدر بومکام بیدرم
 بومد عایه دلیل کافیندر و دیوان کیر لولن دخی
 صومع سالترا وزره کلامه بیورد مشلدر الحاصل هر شئی
 او کره نوب بلد کده عدالتدن ابر بایوب محمد کوره
 قولا تمیلدر دولت علیه کل خدمتله بولنان
 مدد عتیه به نام ذوال سلطان ظلاله فی الارض یا وی ایدک کل مخلوق

21533

دکون

و مملووت سریه عظیمه نظر نام اولان باد مشاه
 عدو بنیاه حضرت تلوینک حسن رضا و مقصد عالی
 بولنینه توفیقاً دین محمدیه و دولت علیه
 و عباد الهلک ایشلرم خدمت اتمک افشیل میا اندر
 نبراسه برموده علیه اکل الخیاتات افتد مر
 حضرت تلوی عدل ساعه خیر من عباد سبعین سته
 بیور مشلدر و جمیع زمان بیوکولر کوجکرا و زربته
 محبت ایتسی کوجکرا ک بیوکولر نه نظم ایلسی لازمدر
 زبرا حضرت شرف عالم صلی الله تعالی علیه وسلم افتد مر
 مدلم بر صبیحنا و یعرف صوب کیرا فیسنا مقدسنا و فیت مدلم بر صبیحنا و مدلم بر صبیحنا و مدلم بر صبیحنا
 الله تعالی حضرت تلوی افتد محمد کرام الدی حاصل المسون امین
 اهل درنه بولن ولسون نظیف اواثر
 همت پر ایدک بیکیل وادی فریق الشولک
 تاریخ مدتی نظیف اهل ریدره
 قاسم بهرمان بهرمان
 ۱۳۷۵

مدد عتیه شریف

دکون

EK.2: TA‘RİFÜ’S-SÛLÛK METNİNİN LATİNİZESİ

(1/b)

Kıta’:

*Bâi bismillah olub şeh-i ulûm
Noktası ol şeh-i için bâbü’s-selâm
Oldu remz-i sırr-ı Ahmed’le Alî
Nükte-i sebi’l- mesânîden merâm*

Nazım:

*Sipâsu minnet ve şükr ü temennâ
Bedr- gâhı Hüdvend-i Tealâ
Zehî kudret ki bir dem Kün dîmekle
Âdemden âlemi kıldı hüveydâ
Gelince sahn-ı sahrâ-yı vücûda
Buyurdu Âdem’e ta’lîm-i esmâ
Salât ü bâ-selâm bî hasr ü bî- add
Ola rûh-ı Rasûl’e her dem ihdâ*

Fakîrden bazı mürîdanımız tasavvufa müteallık bir risâle taleb ittiklerinde her ne kadar tasavvufun tarîfî terkü’-deâvî ve kitmânü’l-meânî isede ;

وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ²⁵¹

âyet-i kerîmesi ve Şîfâ-i Şerîf’in ibtidâsında vaki’;

مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ فَكْتَمَهُ أَلْجَمَهُ اللَّهُ بِلْجَامٍ مِنْ نَارٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ²⁵²

(2/a)

hadîs-i şerîfî tefekkür olundukda dirîğ olunamayûb Pîrimiz Hazreti Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî efendimizin rûhâniyet-i kudsiyelerinden istimdâd ve ruhsat-ı niyâz eyleyerek işbu risâlenin tertûbine şurû’ ve mübâşeret ve Ta’rifü’s-Sûlûk tesmiye kılındı. Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak itmâmını ihsân buyursun. Amîn.

Şu âlemler ve bu mükevvenât zuhûra gelmezden mukaddem Zât-ı Hak imâde idi. Hatta bazı ashâb hülâsâ-i mevcûdât aleyhi ekmelü’t-tahiyât efendimiz hazretlerinden;

إِن كَانَ اللَّهُ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ²⁵³

²⁵¹ “Ve sakın bir şey isteyen azarlama” Duha 93/10-11.

²⁵² “Her kime bildiği bir konuda soru sorulur da o da bunu gizlerse Allah kıyamet günü onun ağzına ateşten bir gem vurur.” Ebû Davûd, İlm, 3660.

deyû süâl ittiklerinde *Mir'âtül'-Vücûd* şerhinde münderic olduğu üzere ;

فِي الْعَمَاءِ مَا فَوْقَهُ هَوَاءٌ وَ مَا تَحْتَهُ هَوَاءٌ²⁵⁴

hadîs-i şerîfiyle cevâb i'tâ buyurdular. *Buharî-i şerif*'de mestûr;

كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق لا عرف و تحببت اليهم بالنعم فعرّفوني²⁵⁵
hadîs-i kudsîsi ile;

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ²⁵⁶

âyât-i kerîmesinin اى ليعرفون

(2/b)

ile tefsîr buyurulduğu üzere zât-ı ilâhî haclegâh-ı amâdan keşf-i hicâbla bilinmekliğe murâd-ı âliyyeleri taalluk buyuruldukda *Mecmûa-i Hafîd-i Teftâzânî*' de mükayyed olan;

اول ما خلق الله نوري و اول ما خلق الله روعي و اول ما خلق الله عقلي و اول ما خلق الله²⁵⁷

hadîs-i şerîfleri üzere evvelâ aşk-ı mücerredten Hakikat-ı Muhammeddiyye zuhûr eyledi amâ ve aşk-ı mücerred ıstılâhâtı-ı sûfiyyede hiç yaradılmış olmayub o makamda hiç biliş olmayan hâle itlâk olunur nur ve ruh-ı Muhammedî ve akl-ı küll ve kalem-i a'lâ bunların dördü şeyün vâhiddir. Taallük itibâriyle dört isimle ta'bîr buyuruldu. Ba'dehu *Buhârî-i Şerîf*'te;

لو لاك لما خلقت الافلاك²⁵⁸

hadîs-i kudsiyyesi masdakı üzere nûr-u Muhammedî şerefine cümle ervâh dahî halk olunub;

بلى²⁵⁹ cevâbı virildi. O menzilden tâ âlem-i hitâb-ı İzzeti vârid olarak;²⁶⁰ الست بربكم
şahâdete

(3/a)

gelinceye kadar üç âlem geçildi. Anlara Âlem-i Lâhût, Âlem-i Ceberrût, Âlem-i Melekût ta'bîr olunur. İnsan bu âlemleri geçüb “Âdemiyyet”i buluncaya değin ma'deniyyât ve nebâtât ve hayvâniyyet gibi keyfiyetlere uğradıktan sonra rahm-ı mâdere gelub oradan anâsır-ı insâniyye zuhûr eyledi. Âlem-i lâhutdan Âlem-i Şehâdete gelince âle't- tertîb ve bi'n-nisbe

²⁵³ “Allah mahlûkâtı yaratmadan önce neredeydi?” Bu hadisin kaynağına ulaşamadık.

²⁵⁴ “O ne gökyüzün üstünde ne de altında olan amâdadır.” Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

²⁵⁵ “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim. Bu sebeple bilinmek için mahlûkâtı yarattım. Onlara nimetleri sevdirdim. Bu vesileyle beni bildiler. “Hadis için bkz. Aclûnî, a.g.e., c. II, s. 1011.

²⁵⁶ “Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım.” Zâriyat 51/56.

²⁵⁷ “Allah'ın ilk olarak yarattığı benim nurum, benim ruhum, benim aklımdır.” Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

²⁵⁸ “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” Hadis için bkz. Aclûnî, a.g.e.; Elbânî, a.g.e., c.I, s. 450 .

²⁵⁹ “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” A'raf 7/172.

²⁶⁰ “Evet (kesinlikle öylesin)”

tekâsûf idub âlem-i şehâdetde anâsır-ı kisve-i kesîfesiyle kisvelendi. Bu âlemleri geçince ol hitâbı ve ol müşâhedeyi zâyî' ittiğinden şimdi murâd olan *Buhârî-i şerîf* de;

موتوا قبل ان تموتوا²⁶¹

sırrına mahzar olarak;

الحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ اخْذَهَا اَيْنَمَا وَجَدَهَا²⁶²

medlûl-i şerîfi üzre ol âlemleri ve ol müşâhedeyi bulub

انزل نفسه من نفسه الي نفسه لا واسطة بين المرسل و المرسل اليه ولا يعرف الله الا

الله²⁶³

sırlarına hâlen mahremiyet kesb itmekdir ve zât-ı ilâhiyyenin bilâ hulûl ve ittihâd tecellî cihetiyle zuhûr eylemesi deryâda envâ-ı emvâc zuhûr iderek taaddüd ve tekessür-i emvâcla deryânın asıl ve hakîkatine teğayyür gelmediği gibi esmâ ve sıfât tecellisi cihetiyle hâl-i âma'ye hâşâ bir gûne tağayyür gelmez. El'ân dahî kemâ kân;

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ²⁶⁴

(3/b)

ve ta'rîf olunan âlemleri ve ol müşâhedeyi bu âlem-i şehâdetde seyr ve müşâhede iden Âdem'e Âlem-i Nâsut tesmiye olunur ve bu Âlem-i Şehâdet âlem-i imkândır. Bu âlemde ne kadar irfân ve kemâl tedârük olunur ise âlem-i âhiretde ol kadar derece kesb olunacaktır.

السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ²⁶⁵

âyet-i kerîmesinde olan evvelki ²⁶⁶السَّابِقُونَ bu âlem-i şehâdetde sebkât iden ervâh olub ikinci ²⁶⁷السَّابِقُونَ âlem-i âhiretde dahi sebkât iden anlardır. Eğer evvelki ²⁶⁸السَّابِقُونَ ezele virilur ise cebr-i mahzdan kurtulunmaz; sonra ne peygamber ne kitab ne sa'y lâzım olur zîrâ *Şifâ-i Şerîfde*;

الدنيا مزرعة الآخرة²⁶⁷

hadis-i şerîfiyle;

²⁶¹ “Ölmeden önce ölünüz.” Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 1666, Hadis no: 2669.

²⁶² “Hikmet müminin yitik malıdır. Onu nerede bulursa alır ve onu almaya en layık olan odur.” Tirmizi, *İlim*, 2903.

²⁶³ “Gönderenle gönderilen arasında bir vasıta olmadığı halde mahiyetini yalnızca Allah'ın bildiği şekilde bizzat kendi nefsinden yine kendine geldi.”

²⁶⁴ “O'nun zatı her şey yok olacaktır. Hüküm O'nun dur. Siz O'na döndürüleceksiniz.” Kasas 28/88.

²⁶⁵ “İyilik işlemekte onde olanlar, karsiliklerini almakta da onde olanlardır. İşte o yaklaştırılanlardır.” Vakıa 56/10-11.

²⁶⁶ “Evvelkiler”

²⁶⁷ “Dünya ahiretin tarlasıdır.” Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 412; Makdisî, Ebû Fadl Muhammed b. Tâhir İbni'l-Kayserânî, *Kitâbü Ma'rifeti't-Tezkîra fî Ehâdisi'l-Mevdûat*, c.I, s.174.

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى²⁶⁸

nazm-ı celîlî bu ma'nâyı müekkiddir. Gerçi umûr- dünya için cebirden kurtulmak güç isede

(4/a)

âhiret için cebr yoktur. Tahsîl-i butûna elbetde sa'y lâzımdır. Ve Hazreti Pîr efendimizin *Mesnevî-i Şerîfler*'in de;

Beyt:

انبیا درکار دنیا جبری اند

کافران در کار عقبا جبری اند²⁶⁹

buyurdıkları buna işâretidir. Zîrâ;

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ²⁷⁰

âyet-i celîlesi mefâdî üzre zikr ve teveccühle emrolunmuştur. Her ne kadar;

وَأَنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ²⁷¹

nâss-ı şerîfi mazmûnu üzre cümle eşyâ lisân-ı hâl ile zâkir isede Cenâb-ı Hak Hazret-i Âdemi halk idûb;

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا²⁷²

medlûlü şerîfinden muktebes olduğu üzre Âdem bilerekden zâkirdir. Zîrâ Zât-ı İlâhî Âdem'i;

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ²⁷³

âyet-i kerîmesi ve;

خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَىٰ صُورَتِهِ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَىٰ صُورَةِ الرَّحْمَنِ²⁷⁴

(4/b)

hadîs-i şerîfleriyle ve;

وَعَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ²⁷⁵

nass-ı şerîfi ile mazhar-ı i'zâz;

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ²⁷⁶

²⁶⁸ “Bu dünyada kör olan kimse ahirette de ködür;” İsra 17/72.

²⁶⁹ “Enbiyâ için zorluk dünyada , kafirler için zorluk âhirettedir.”

²⁷⁰ “Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üzerinde iken Allah'ı zikreder, yerdeki ve göklerin yaradılışını tefekkür ederler.” Âl-i İmran 3/191.

²⁷¹ “O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız.” İsra 17/44.

²⁷² “(Allah) Adem'e isimlerin tamamını öğretti.” Bakara 2/31.

²⁷³ “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.” Tin 95/4.

²⁷⁴ “Allah Adem'i kendi suretinde yarattı. Allah Adem'i Rahman sureti üzere yarattı.” Buhari, İsti'zân, 1; Müslim, el-Birrü ve's-Sıla ve'l-Edeb, 1115; Ebû Bekir Abdurrazzak b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, Beyrut, 1983, c. IX, s. 17952, İbn Hıbban, *a.g.e.*, c. XII, s. 419.

²⁷⁵ “İnsana bilmediğini öğretti.” Alak 95/5.

teşrîfiyle nâil-i imtiyâz kılmıştır. Gerçi zâhıran Âdem âlem-i asğar görünür isede hakikatde Âdem âlem-i ekber ve sâir âlemler âlem-i asğardır. Zîrâ mahlûkât iki nev’idir. Biri mahlûk li-zâtihî ikincisi mahlûk li-ğayrihidir. Hattâ kemâl-ı Âdemiyyeti bulamayub cehâletde kalanlar dahî mahlûk li-ğayrihi nev’inden kurtulamayub mahlûk li-zâtihî olan nevi’ ancak mertebe-i kemâlî bulan Âdemdir. Çünkü cemî-i benî Âdem bir kıdemde olmayıb;

وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ²⁷⁷

âyet-i kerîmesi ve;

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ²⁷⁸

nass-ı şerîfi erbâb-ı kemâlîn indallâh teveffuk ve imtiyâzına dâl ve menbâ-ı sırr-ı kıdem-i Âdemdir. “Âdem, ey dedem” mısraındaki “Âdem”den murâd ehl-i kemâldir. Ve benî Âdemden nâil-i kemâl olmayanlar

(5/a)

dahî hasbe’l-kâbiliyye yine kemâl-i Âdemiyyeti ve vatan-ı asliyyesini aramaktadır. Dikkat olunsa mecmû-u ervâhın bir aradığı vardır. Zîrâ evvelâ bir şeye mahabbet ider tiz vakitte ondan usanub diğerine meyl ve ondan dahî sarf-ı nazar idüb gayrısına meyl eyler. El-hâsıl bir şeyle lezzetyâb ve kâni’ olamaması asıl aradığını bulamadığındandır. Çünkü ervâhın arzu ve iştiyâkı vatan-ı asliyedir.

حب الوطن من الايمان²⁷⁹

hadîs-i şerîfiyle Hz. Pîr efendimizin;

هرکسی کودورماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش

buyurdıklarından murâd bu vatan-ı aslîdir. İmdî tekmîl-i merâtib iden zât fakr-ı tâmı bularak;

الفقر فخري²⁸⁰

hadîs-i şerîfinin meâlini Fahr-i âlem (s.a.v) efendimiz hazretlerinin;

الفقر فخري²⁸¹

buyurdıkları

²⁷⁶ “Şüphesiz Ademoğlunu şerefli kıldık.” İsra 17/70.

²⁷⁷ “kimini ötekine derecelerle üstün kıldık.” Zuhuruf 43/32.

²⁷⁸ “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Zümer 39/9.

²⁷⁹ “Vatan sevgisi imandandır.” Suyutî, *a.g.e.*, c. I, s. 197.

²⁸⁰ “Fakirlik övüncümdür.” Hadis için bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. II, s. 828.

²⁸¹ Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 828.

(5/b)

fakr-ı zâhirî olmayub belki kalb-i seâdetlerinde mâsivâdan hiç bir şey olmayarak nûr-u ilâhînin istîlâsıyla bi'l-küllîye mahviyyet dimekdir. Hattâ fakr-ı tâm gelmedikçe اذا تم الفقر ²⁸²الفقر سواد الوجه في الدارين ile فهو الله ²⁸³وكان الفقر ان يكون كفرا

hadîs-i şerîf-i ; makâm-ı rızayı bulamayanların nedir benim çekdiğim diyerek bir takım nâ-seza kelâmlar misillû el-ıyâz-u billah-ı Teâlâ i'tirâzına masrûfdur. Buralarını fark ve temyîz itmek Âdem olana lâzımdır.

Beyt:

بلمكدر انجق مقصد كلشده
الدمدر ادم بلسده

Pes bunları bilmek ve ta'rîf olunan âlemleri bu âlem-i şehâdetde seyr ve müşâhede itmek şu vechile olurki evvela sâlik olan kimse için bir mürşid-i hay lâzımdır. Zîrâ bidâyet-i hâlde rûhâniyet-i rasûlullahdan ve rûhâniyet-i ehlullahdan

(6/a)

feyz ahz olunması es'abdır. Çünkü rûhâniyet latîfdır. Kesîf-i latîfden şey ahz idemez. Binâenaleyh anâsırda letâfet ²⁸⁴وتخلقوا باخلاق الله emri kesb itmiş bir zâta muhtacdır. İhtiyâcın sırrını bilmeyen bazı nâs Allâh-u Teâlâ seni kimseye muhtac itmesun deyu birbirlerine duâ eyler halbuki âlemde ihtiyacsız hiçbir şey olmaz. Efendi hizmetkâra ve hizmetkâr efendiye, hasta hakime, hakim hastaya, mürîd mürşîde, mürşîd mürîde muhtaçtır. Eğer mürîd olmasa mürşîd kimi irşâd idecek el-hâsıl zât-ı ilâhî kemâl-i hikmetinden her şeyi birbirine muhtac halk itmiştir, hiç bir şey abes yaratılmamıştır. İmdî sâlik yolcu olub mürşîd rehberdir. Rehbersiz yol bulunub kûy-i maksûde vâsıl olunmaz Meselâ bir kişi leylen bir şehre gitmek murâd eylese ve yollarda yırtıcı hayvanât olsa ve yolu bilmese elbette iki şey'e muhtac olur ;

(6/b)

biri fener, ikincisi rehberdir. Fener şeriat, yol tarîkat, rehber mürşidin gideceği mahal, şehir-i hakîkatdır. Eğer fekad yalnız feneri eline alub dursa matlûbu olan mahalle gitmek mümkün olmaz, yâhud feneri alub rehbersiz gidecek olsa;

Mısra:

²⁸² “Fakirlik tamam olunca o Allah’tandır, fakirlik dünya ve ahirette yüz karalıdır.”

²⁸³ “Fakirlik küfre yakın olayazdı.” Hadis için bkz. İbn el- Cevzî, el-İlelül'l-Mütenâhiyye (I-II), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-1403 , c. II , s. 805.

²⁸⁴ “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanınız.” Hadis için bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Bknz.: Konya 2001, s. 346.

اندرين وادى مرو بى اين دليل

Buyurulduğu üzere yolda nefis ve şeytan misillü hayvanât-ı müzirradan havf-ı ziyân mukarrerdir yâhud rehberi olub feneri olmasa evvelâ rehberi göremez ki peyrevî olsun bir câh-ı helâka düşub yine mahall-i matlûba varamaz. El-hâsıl, Şerîat fenerini eline alub ve rehber olan mürşîdin izinden çıkmayub ânın delâletiyle yolları bisselâme geçub şehri hakîkate vâsıl olur ve sabah olub güneş doğar ol vakit şerîatın bâtını ayn-ı hakîkat

(7/a)

ve ayn-ı ma'fîret olduğu ma'lûm olur. Hatta bir Âdeme Şeytân gelub sabah namazına kaldırmış, O kimse sen kimsin deyû suâl eyledik de Şeytanım demiş o kimse acâyib sen böyle hayır işte bulunurmusun deyu suâlinde evet bulunurum ammâ yine bana la'net iderler diyerek sözü uzatmış ve güneş doğup namazın vakti geçmiş ol Âdem ve ne namaz kılabilmiş ne uyku uyuyabilmiş işte bunun gibi Nefis ve Şeytân sûret-i hakdan gelerek Âdemi yolundan alıkorlar. Zirâ âlem-i âfakda ne var ise enfüsde dahî bir misli vardır. Âfakda Şeytân enfüste Nefis. Nefse gâlib gelub yenmek cihâd-ı ekberdir. Hatta Cenâb-ı Fahri Âlem (s.a.v) efendimiz hazretleri bir gazâdan avdet-i seâdetlerinde *Tarîkât-ı Muhammediyye*'de beyan olunduğı üzere;

رجعنا من جهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر²⁸⁵

deyû Nefs ile mücâhedeyle îmâ buyurdıkları mervîdir. Nefse galebe idub hilesine aldanmamalı.

(7/b)

Amma nefsi riyâzetle öldürmeli demek değildir. Zirâ;

لارهبانية في الدين و نفسك مطيئتك فارق بها²⁸⁶

hadîs-i şerîfleri vârid olmuşdur. Nefse licâmı takub istediğini işletmeyub, vormeyerek;

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً²⁸⁷

âyet-i kerîmesi mısırdaki üzere nefsi mutmainne itmek gerekdir. Nefs-i emmâre mertebesinde her ne kadar mezmûm isede makâm-ı mutmainneye vardıkda pek memdûh ve muteberdir. Nefsidir her Âdemi merdûd makbûl eyleyen Nefs sebebiyle Âdem melâikeden efdal oldu.

ان الله تعالى خلق الملائكة و ركب فيهم العقل و خلق البهائم و ركب فيهم الشهوة و خلق بني ادم و ركب فيهم العقل و الشهوة فمن غلب عقله شهوته فهو اعلى من الملائكة و من غلبت شهوته عقله فهو ادنى من البهائم²⁸⁸

²⁸⁵ “Büyük cihaddan küçük cihada geliyoruz.” Hadis için bkz. Elbânî, *a.g.e.*, c. V, s. 478; Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 424.

²⁸⁶ “Dinde ruhbanlık yoktur. Nefsin sana itaat ederse onunla dost ol.” Munâvî, *a.g.e.*, c. III, s. 175.

²⁸⁷ “Ey mutmain olmuş nefis! Sen rabbinden, rabbini de senden razı olarak O'na dön.” Fecr 89/27-28.

hadîs-i şerîfi buna

(8/a)

delîl-i kâfîdir. İmdî zikrolunduğı vechile nefsinı ıslah ve mürşid-i kâmile muhtac olduğı gibi mürşide kemâl-ı teb'ıyyet ve teslîmiyyet dahî şarttır. Kutbud-din Dımeşkî *Risâle-i Mekkiyye* nâm kitabında cenâb-ı fahr-i kâinat aleyhi efdalü't-tahiyyât efendimiz hazretlerinden rivâyet iyledi ki

الشیخ فی قومه کالنبي فی امته²⁸⁹

hadîs-i şerîfini tefsîren Hz. Pîr efendimizin *Mesnevî-i Şerîf* lerinde;

کفت پیغمبر که شیخی رفته پیش

چون نبی باشد میان قوم خویش²⁹⁰

buyurdıkları luzûm-u mütâbeat ve teslîmiyeti beyândır. Halbuki sâlik kemâl-i iştiyâk ve arzu-yı derûnla tâlib ve hahişger ise'de çeşm-i bâtınıyyesi açılmamış olduğundan ihtiyâr ideceğı mürşidin kemâlini fark ve temyîze mecâli olmayacağından henüz nâil-i yed-i sahîh olmayubda bir mürşid-i kâmil talebinde olan kişı içün mürşid-i kâmil vusûlun tarîki şöyle olabilir ki cümlelerin melcei ve penâh'ı olan

(8/b)

bârigâh-ı Rasûllah'a bi'l-istinâd emân-ı lafzîsinin ismi şerîfinle müsâvîdir anın için "Aşığın zikri emândır Yâ Rasûlallah" medlûlü üzre bâb-ı emâna sarılıb ref"-ı havâtır eyleyerek havâss-ı hamse-i zâhiriyye ve bâtınıyyeyi cem' ile Hakikat-ı Muhammediyyeye teveccüh ve lisânen dahî salât ve selam ve istimdâd-ı rûhaniyet Hz. Hayru'l-Enâm'la meşgul oldukça hâl-i yakazâda müşâhede mümkün olamaz ise de o derd sebebiyle âlem-i menâmda Hazret-i Seyyidü'l-Enâm efendimiz müşâhede olunub bir mürşide işaret olunur. *Buharî-i Şerîf* de;

من راني في المنام فقد راني فان الشيطان لا يتمثل بي²⁹¹

hadîs-i şerîfi üzre ol mürşide rabt-ı kalb itmeli veyahud bir şeyhe inâbe itmiş bulunubda şeyhinin ta'limi vechile zikir ve teveccühe devam ile eğer mürşidini müşâhede eylemiş ve sohbet etmiş ise ol mürşidin

²⁸⁸ "Allah melekleri yarattı ve onlara aklı, hayvanları yarattı ve onlara şehveti, Ademoğlunu yarattı, ona hem aklı hem de şehveti verdi. Kimin aklı şehvetine galip gelirse o meleklerden daha üstündür. Kimin de şehveti aklına galip gelirse o hayvanlardan daha aşağıdır." Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

²⁸⁹ "Kavminin içindeki şeyh, ümmetinin içindeki nebi gibidir." Hadis için bkz. İbn Hıbban, c. II, s. 39; Münâvî, a.g.e., c. IV, s. 185.

²⁹⁰ "Peygamber dediki; önceden geçmiş bir şeyh kendi ümmetinin peygamberidir."

²⁹¹ "Beni rüyasında gören kesinlikle beni görmüştür. Çünkü şeytan benim şeklime girmez." Hadis için bkz. İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ* (I-VII), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988, c. VII, s. 221.

(9/a)

kemâline alâmetdir ve yâhud kendi müşâhede idememiş olsa bile sâdikü'l-kavl olarak üç beş kadar müşâhede eylemişlerden istima' ve tahkik eyler ise bu dahî mürşidin kemâline şehâdete delâlet ideceğinden kendinin müşâhede idememesi yine kendi kusur ve noksanındandır. Binâenaleyh hemen vâreste-i şekk ve iştibâh olarak ve ol mürşid hangi tarîkdan olur ise olsun turuk-ı âliyye eshâbını ²⁹² **باعتبار المبدأ و المرجع** hep bir bilerek ol mürşide ez dil ü cân teslîmiyetle tabi' ve emir ve nehyine mütâvi' olmak lâzımdır. Zîrâ cemî-i turuk-ı aliyyenin nihâyeti *Mir'ât-ı Vücûd* ²⁹³ şerhinde;

انا مدينة العلم و علي بابها²⁹⁴

hadîs-i şerîfî üzre bâb-ı Medîne-i ulûm-u hakâyık Aliyyu'l-murtazâ radiyallâhü anhü efendimize ve andan Hakîkât-ı Muhammediyye'ye vâsıl olur. Hz. Ali efendimize mahabbet, fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vessellem efendimize mahabbetdir.

قال رسول الله صلى الله عليه و سلم من احب عليا فقد احبني و من احبني فقد احب الله
ومن ابغض عليا فقد ابغضني ومن ابغضني فقد ابغض الله²⁹⁵

(9/b)

Her tarîk bir usûl ile sulûk gösterir bazısı etvâr-ı seb'a ve bazısı letâif-i hamse üzerine ve bazı tarîk-ı âlî dahî fenâ yolundan gider. Fenâ mahv mânasındır. Nitekim Fenâ Fi's-şeyh, Fenâ Fi'l-pîr, Fenâ Fi'-rasûl, Fenâ Fillah, hep mahv dimekdir. Badehû "bekâ billah"²⁹⁶ a vâsıl olunur. Ancak cümlesinde aşk şartdır ve birde sâlike esnâ-yı sulûkünde mürşidine hiç bir yüzden i'tirâz câiz olamaz. Zîrâ ehl-i kemâl âyine-i mücellâ gibidir karşusuna ne türlü renk gelur ise o renkte görünür. Amma yine zâtında bir renkle mukayyed değildir. Görünen renk karşusunda ki rengin aksidir ve gördüğü noksanlık kendi noksanlığı olduğunu fehm itmelidir. Hattâ bir sâlikin her ne kadar zuhûrât ve müşâhedesini açılmış ise'de sıfat-ı hayvâniyetden daha tamamiyle kurtulamadığından teveccühünde dâimâ bir merkeb zuhûr ider imiş. Keyfiyeti mürşidine beyân itdikde mürşîdi: "ol merkebin

²⁹² "Başlangıç ve sonuç itibariyle"

²⁹³ "Mirâtü'l-Vücûd ve Mirkâtü's-Şühûd , müellifi Abdülahad Nûri b. Mustafa Safâyi es-Sivâsî el-Halvetî , bulunduğu yer ; Süleymaniye Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa , demirbaş no ; 001198 , sınıflama no ; 2977."

²⁹⁴ "Ben ilmin şehriyim; Ali de onun kapısıdır." Hadis için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân* (I-VII), *Müessesetü'l-A'lemî*, Beyrut-1986, c.II, s. 122; Hakimin Müstedrekine Bak:

²⁹⁵ "Allah Rasülü (sav) şöyle buyurdu: 'Kim Ali'yi severse beni sevmiştir. Kim de beni severse Allah'ı sevmiştir. Kim Ali'ye buğzederse bana buğzetmiş, kim de bana buğzetmişse Allah'a buğzetmiştir.'" Hadis için bkz. Hakim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, c. X, s. 453.

(10/a)

kulaklarını tut ve yâ şeyh deyub gözlerini aç” deyu tenbih itmiş. Ol derviş dahî şeyhinin tarifi üzre yapub gözlerini açdıkda bakmış ki tutduğu kendi kulakları imiş. İşte mir’ât-ı mürşîdde sâlikin gördüğü bunun gibi kendi aksidir. Amma sâlik ol sıfat-ı hayvâniyyetden kalmaz ve çalıştığı sûrette sıfat-ı hayvâniyetten kurtulup “Âdemiyet”i bulur ve bazı mürşid ziyâde kuvvetli ve pîrine takarrub-ı tâmmı olub sâliklerinden sıfat-ı hayvâniyyeti ilk nazarda ref‘ ederek müşâhedesinde “Âdemiyet”den bed‘ ittirir. El-hâsıl sâlike lâzım olan dil ve dîdesini hiçbir şey’e ilişdirmeyib yalnız mürşîdinin emritdiği her ne ise andan bir hatve taşra hareket itmemelidir.²⁹⁶ **والظاهر عنوان الباطن** mefâdı üzre sâlik mürşîdinden terbiye-i bâtuniyyeyi tahsîl ideceği misillü zâhirân dahî terbiye görmelidir.

(10/b)

Yalnız bâtinen terbiye olunub zâhiren terbiye olunmaz ise bir nev’i noksâniyyetdir. Tarafeyni cem‘ etmek güzel olur. Cenâb-ı fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve selem efendimiz hazretlerinin;

ادبني ربي فاحسن تاديبى²⁹⁷

buyurdıkları zâhir ve bâtını şâmildir. Ve her şeyi buna kıyâs itmelidir. Sohbet haysiyetiyle olsun ef’âl ve hareket cihetiyle olsun kişi söylediği söze dikkat idub kesret-i kelâm ve mâlâyâ’niden ihtiraz itmelidir. Hazret-i Pîr efendimiz;

Mısra:

Kelâmundan olur ma’lûm kişinin kendi mikdârı

buyurdıkları bu manâya müstelzimdir.

Kıta:

ليس اليتيم قدمات والده فان اليتيم يتيم العلم والادب

ليس الجمال باثواب تزينها فان الجمال جمال العلم والادب²⁹⁸

ve Hazret-i Pîr efendimiz fukarâ ve bendegânına riâyet-i resm-i edebi emir buyururlar idi ve her ne kadar her insanın aklınca bir zannı ve bir bilişi olub;

(11/a)

انا عند ظن عبدي بي فليظن ما يشاء²⁹⁹

²⁹⁶ “Zahir olan gizlinin göstergesidir.”

²⁹⁷ “Beni rabbim terbiye etti. Terbiyemi de güzel yaptı.” Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 70.

²⁹⁸ “Yetim babası ölen değil, ilim ve edepten mahrum olandır. Güzellik süslü elbiseler giymekle değil, ilim ve edeple güzelleşmektir.”

²⁹⁹ “Ben kulun beni düşündüğü gibiyim. Dilediği gibi düşünsün” Buhari, Tevhid, 15; Müslim, Dua ve Zikir, 21.

hadîs-i kudîsine nazaran her biliş biliş isede bilişden bilişe fark vardır. Zîrâ Zât-ı İlâhî iki âdeme bir tecellî ile iki defa tecellî itmez ve bir âdeme dahî bir tecellî ile iki defa tecellî eylemez. Tecellî-yi ilâhî ;

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ³⁰⁰

nass-ı şerîfî üzre her an ve zemân teceddüd idub her şahsa bir gûne tecellî itmektedir. Ve bu husus şundanda bilinur ki gerek âdem ve gerek âdemin gayrı zî-ruh olan ve olmayan kâffe-i mahlûkâtta kalben ve kalıba yekdiğere bilâ fark müşâbehet olmaz. Elbette bir fark olacaktır. Fakat bazılarının beyinlerinde fark olduğu anlaşılamaz. Meselâ bazı tuyûr birbirine müşâbih görünür. Yâhut ağacın yaprakları hep bir sanılır ise'de elbetde bir cihetle yekdiğerinden farkı vardır. El-hâsıl hiç bir şey yokdur ki bilâfark birbirine benzesin.

(11/b)

Hatta aşk bile herkesde bir rukûnedir. Cümle âlemi ve âdemi kullanan hamallık ve cemâle cemmallık ittiren ve çifciye çift sürdüren ve cümle husûsâtı döndüren aşkıdır.

Beyt:

Hallâk-ı cihân-ı âleme kıldıkda tecelli

Her şahsı birer halle kılmuş mütesellî

Ve aşkda dahî makbûl olan aşk-ı ilâhîdir. Hatta Hz. Mansûru انا الحق didiği için şehid ittikleri meşhurdur. Halbuki her velî o menzilde o halî bulacak ba'dehu terakkî idub; سباحتك

انا الحق Firavnın انا الحق³⁰² in³⁰¹ ما عرفناك حق معرفتك³⁰⁰ diyecek amma ehlullâh'ın

didiği gibi değildir. zîrâ ehlullâh vucûd-u mutlakta mahv olub oradan söyler amma Firavun kendûye vucûd virerek rubûbiyyet-i nefsine mahsus kılub davâsına düşmüş idi. Hz. Mansûr'un alâ rivâyetin şehâdetine sebep bu olmuş ki vâsıl olduğu menzilde kenduye verilen kuvvete nazaran bütün küffarı îmana getirmek

(12/a)

mümkün olduğunu müşâhede itmekle: “Ben Hazreti Fahr-i Risâlet sallallahû Teâlâ aleyhi vesellem efendimizin ümmeti ve bir zerresiyim bende bu kuvvet olubda niçun Cenab-ı Fahr-i âlem (s.a.v) efendimiz hazretleri bütün âlemi îmana getirmedi” deyû derûnuna bir hâtıra geldiğinde Cenâb-ı Hayrû'l-Enâm efendimiz hazretleri zuhûr idub: “Yâ Mansûr sen hikmet-i ilâhiyyeye mi karışyorsun” deyû itâb olunduğundan fedây-ı ser ve cânı ihtiyâr itdi. Hattâ Hazret-i Mansûr'un vefâtlarından bir demden sonra Hazret-i Muhyiddîn'in zamân-ı

³⁰⁰ “O her gün yeni bir iştedir.” Rahman 55/29.

³⁰¹ “Seni sana layık-ı vechiyle bilemedik.”

³⁰² “Ben hakkım”

kutbiyyetlerinde bir gün teveccühlerinde bir sahrâda bir çok ervâhın cem‘ olduğunu müşâhede ittiklerinde içlerinden birine: “Bu cemiyet nedir?” deyû suâl idiyorlar. Ol zât’ın cevâbında Mansûr’un ruhu kendisinden zuhûr iden hatâyı hâtıra sebebiyle ile’l-ân rûhâniyet-i Muhammediyye’ye kurbîyyet kesb idemedi. Hâlbûki Mansûr bir âşık zât idi binâen aleyh cümle ervâh-ı peygamberân ve ervâh-ı ehlullâh

(12/b)

rûhâniyet-i Muhammediy’yeden afvını niyâza geldiler deyu beyân eylemişlerdir. Sâlik ise henüz seyr ü sülûk içinde iken kendi bilişine göre hâtıra-ı i’tirâza düşecek olsa sulûküne nasıl perde olacağı muhtâc-ı tafsîl değildir. Binâen aleyh kendi bilişini terk ve başka mahalden feyz ummayub her hâlde merkez-i ittihâz ittiği mürşîdini bilmelidir. Zîrâ feyz-i ilâhî bir deryâ-yı cârî farz olunub mürşidler şadırvanına teşbîh olunur. Ol deryâ ol şadırvana dökülerek atşân mesâbesinde olan sâlikînin harâretine göre oradan taksim olunur ve şu dahî mürşide kemâl-i teb’iyyet’in luzûmuna bir işâret addolunabilir ki ;

Beyt:

Zerre mikdârı aklı olan arıdan hisse kapar

Devşîrir bin bir çiçekden hal ider macûn yapar

beyti gerçî zâhirde kaba bir şey görünür isede mânâ alınmağa kâbil bir kelâmdır. Zîrâ arıdan murâd sâlik ve bin bir çiçekden murâd bin bir esmâ ve macûndan murâd anınla hâsıl

(13/a)

olacak kemâldir ve arıların âdeti, begsiz tecemmu‘ itmezler ve begleri kangî tarafa gitse anı terk eylemezler ve eğer begleri olmasa bal dahî vücûda gelmez. Bunun gibi sâlik dahî hiç bir vakit mürşîdinin mütâbaatından ayrılmamalıdır. Ve bir de sâlik olan kimse;

Beyt:

هست تاج عارفان اندر جهان از چار ترك

ترك دنيا ترك عقباً ترك هستی ترك رترك³⁰³

mazmûniyle;

³⁰⁴ الدنيا حرام علي اهل الاخرة والاخرة حرام علي اهل الدنيا و هما حرامان علي اهل الله

hadîs-i şerîfî ma sadakı üzre terk yüzünde olmalıdır. Dünyayı ve ukbâyı ve varlığı terk itdikden sonra: “Ben ehl-i terkîm” demeyi dahî derûnî terk itmeli. Terk-i hestîden murad:

³⁰³ “Ârifân’ın dünyâdaki tâc’ı dört terkden olur: dünyâyı terk etmek, ukbâyı terk etmek, varlığı terk etmek, terk’in kendisini terk etmektir.”

³⁰⁴ “Dünya ahiret ehli için haramdır, ahiret de dünya ehli için haramdır. Hem dünya hem ahiret ehlullah’a haramdır.” Hadîs için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 493; Deylemî, *el-Müsnedü’l-Firdevs*, c. II, s. 230.

“Hiç mâsivâsı olmasın” demek değildir. Ancak kalben emel iderek talebde olmamalıdır. Hazret’i Davûd alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâma;

انا الموجود فاطلبنى تجدني

(13/b)

فان تطلب سوائى لم تجدني³⁰⁵

mazmûn-u şerîfinde hitâb-ı izzet vârid olduğu;³⁰⁶ لا مقصود الائت³⁰⁶ sırrını ta’lîmdir. Mahabbet mâsivâ gönülde büt olmadığı halde zenginlik sulûke mâni’ değildir ve “dünyâ ve âhiretin ehlullâh’a haramdır” buyurulması anların maksûdu ancak Cemâlullâh olduğu içündür. Ve sâlik dahî böyle büt ve nâ-bûdi yeksân bilüb derd-i ilâhinin gayrısına günlünde yer virmemelidir. Nitekim Hârun-u Reşîd’in kırk carîyesi var imiş. Bir gün her biri türlü kumaşlar ile memlû kırk bohça muheyyâ itdirub ve câriyeleri çağırub: “Her biriniz hangi bohçayı ister iseniz elinizi üzerine koyun ol bohça anın olsun” didikde her biri bir bohçanın üzerine elini koymuş içlerinden birisi bohçalara hiç iltifat itmeyib elini Hârun Reşîd’in dizine koymuş “nîçün böyle ittin” deyu suâlinde: “Ben sizi

(14/a)

isterim diğer matlûbum yokdur” demiş ve Hârun Reşîd câriyenin irfânını tahsîn ve harem-i hâssına idhâl ile kendisine mukarreb kılarak pek çok in’âm ve ihsânlar itmiş. Câriye hem pâdişah haremi hem de ol bohçalar gibi nice bohçalara mâlik olmuş. Sâlik dahî dünya ve ukbâyı terkle; لا مقصود الائت³⁰⁷ diyerek çalışub o makâma vâsıl oldukda cümlesi hâsıl olacağı bedîhîdir. Ve sâlik giderek kemâl-ı tedârük idub Şifâ-ı Şerîf’de³⁰⁷;

تخلقوا باخلاق الله واتصفوا بصفات الله³⁰⁸

hadîs-i şerîfi meâline mazhar olduktan sonra tecellî-i esmâ-ı ilâhînin ale’l-infirâd zuhûriyle camiu’l-esmâ makâmına vararak o zâtta binbir esmânın sırrı âşikâr olur. Eğer bazı nâs;

تخلقوا باخلاق الله hadîs-i şerîfini mücerred hilm ve şefkate haml iderler ise bu âşikârdır ki,

³⁰⁵ “Var olan benim, beni iste bulursun.”H

³⁰⁶ “Senden başka gâyet yoktur.”

³⁰⁷ Yukarıda bahsi geçen eş-Şifâ bi’t-Ta’rif bi-Hukûki’l-Mustafa adlı eser Kadı İyâd (544/1152)’a aittir. İçinde zayıf ve kimilerinin de iddia ettiği gibi uydurma olan hadisler mevcuttur. Zehebî eser hakkında bir hayli eleştiride bulunmuştur. (Kettânî, Muhammed b. Ca’fer (v. 1345), *Hadis Literatürü*, (trc. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994, s. 218.)

³⁰⁸ “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın ve Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlanın.” Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

(14/b)

esmâ-ı mütezâde-i ilâhiyyeden her ismin bir hükmü vardır. “Rahîm,” “Zû intikâm,” “Cemîlü zû'l-Celâl” gibi ve her âdem bir isme mazhardır.

الطرق الى الله بعدد انفاص الخلاق لكن الطريق الحق منفردة³⁰⁹

hadîs-i şerîf'in meâli: “من الاسماء الى المسمى³¹⁰” demekdir. Hatta dünyâda “ben azîzim”, “ben kerîmim” diyenlere Cenâb-ı Hak:

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ³¹¹

نقى انك انت العزيز الكريم³¹² âyet-i celîlesi üzre yevm-i kıyâmetde alâ tarîki'l-istihzâ-i buyuracaklardır. Ve sıfât-ı ilâhiyyenin biri dahî mekirdir ki ;

وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ³¹³

buyurulmuşdur ve amma insan-ı kâmil câmi-i‘ cemî-ı‘ esmâ ve sıfat olmakla cümleyi câmi‘dir; Yalnız bir sıfatda kalmaz ve eğer³¹⁴ الكاف لا يجتمعان kavli üzre her birinin hükmü mevcûd olduğu halde “ma’kûlâtda cem’i mümkün müdür?” dinilur ise: “evet kuvve-i kudsiyye erbâbına mümkündür.” Hattâ Hakikat-ı Muhammediyye berzâh-ı kübrâ olub tarafeyni câmi‘dir.

(15/a)

ya’nî³¹⁵ بين الظهور والبطون و بين التشبيه والتنزيه dir. Hz. İsa salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhi’s-selâmın revîşi sırf teşbihde ve Hz. Mûsâ aleyhi’s-selâmın sırf tenzîhde olub, Hz. Fahr-i Risâlet efendimiz mazhar-ı tâm olduğundan cemi‘ buyurmuşlardır.

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ³¹⁶

âyet-i kerîmesinde;

زيتونة لا شرقية و لا غربية³¹⁷ buyurulan “zeytûne”den murâd, alâ rivayetin Hakikat-ı

الفرق بلا لا شرقية و لا غربية اى لا تشبيهية و لا تنزيهية Muhammediyye olub;

³⁰⁹ “Allah’a giden yollar, insan sayısındadır. Fakat hak yol tektir.” Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

³¹⁰ “Esmâdan isimlerin verildiği müsemâyâya gidilir.”

³¹¹ “Allâh da kendileriyle alay eder ve onları bırakır; taşkınları içinde bocalayıp dururlar.” Bakara 2/15.

³¹² “Tad. Şüphesiz sen çok yüce ve kerimsin.”

³¹³ “Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da onların tuzaklarını boşa çıkarıyor. Allah tuzakları boşa çıkaranların en hayırlısıdır.” Ali İmran 3/54.

³¹⁴ “İki zıt bir arada bulunmaz.”

³¹⁵ “Açıkla gizli arasında vebenzetme ile münezzeh kılma arasında (metodu).”

³¹⁶ “Allâh, göklerin ve yerin nurudur.” Nur 24/35.

³¹⁷ “Ne doğuya ve ne batıya mensub olmayan mübârek bir zeytin ağacı(nın yağı)ndan yakılır.” Nur 24/35.

318 buyurdukları misillü fark ve cemi'n maiyyeti fark-ı sâni'de mukarrerdir. Ve sâlikin makâm-ı cem'e vusûl ve mürûr-ı muktezâ-yı sülûk ve orası; 319 لا موجود الا هو mertebesi olduğundan sâlik o menzilde hiç bir şeyi ayıramaz ise de çok durmayub mürşîdinin nazarı ve teveccühiyle "farkı sâni" 320 yi buldukda;

سبحانك ما عرفناك حق معرفتك يا معروف

321

سبحانك ما عبدناك حق عبادتك يا معبود

diyerek,

(15/b)

ibâdet ile meşgul olur ve sâlik bir menzile vardıkda 322 حسانات الابرار سيات المقربين kelâm-ı münîfi üzre geçtiği menzilde olan hâlât-ı zenb ve günâh görür. Hattâ Cenâb-ı Seyyidi'l-Kevneyn ve Rasûlü's-Sakaleyn (s.a.v) Efendimiz Hazretlerine;

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ 323

buyurulduğunu zâhıran ümmet-i mukaddem ve ümmet-i muahhar ile tefsîr ve te'vîl iderler ise de kâfı hitâbı Fahr-i âlem(s.a.v) efendimiz hazretlerine râci' olduğundan Sultânü'l-Enbiyâ aleyhi ekmeli't-tehâyâ Efendimiz Hazretlerinin kablen'n-nübüvve ve ba'de'n-nübüvve derece-i âliyeleri an be an tezâüd itmekde olduğu için makâm-ı evvelden ikinci makâma teşriflerinde makâm-ı evvel ikinci makâma nisbetle "zenb-i mâ tekaddem" 324 ve üçüncü makâma teşriflerinde ikinci makâm makâm-ı evvele nisbetle "zenb-i mâ teahhardır" 325 diyerek min ciheti'l-bütûn te'vil ve tefsir olunur. Yoksa hadd-i zâtında

(16/a)

zenb değil zelle bile zuhûr itmemiştir. Bu derecelerde makam-ı Muhammedî her an âlî olmakda iken hâne-i seâdetlerinde 326 فوق ما يتصور ibâdetle meşgul olduklarından ;

318 "cemsiz fark şirktir. Cemsiz fark zındıklıktır. Cemle birlikte fark ise tevhiiddir."

319 "O'ndan başka varlık yoktur."

320 "İkinci fark."

321 "Bütün noksanlıklardan münezze olan ey mar'uf seni gereği gibi anlayamadık, bütün noksanlıklardan münezze olan ey ma'bud sana gereği gibi ibâdet edemedik."

322 "İyi insanların iyilikleri Allah'a yakın olanların kötülükleri mesâbesindedir."

323 "Biz sana apaçık bir fetih verdik. Ki Allâh, senin geçmiş ve gelecek günâhını bağışlasın (bütün tasalarını gidersin) ve sana olan ni'metini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin." Fetih 48/1-2.

324 "Öncekinden daha günahkar."

325 "Sonrakinden daha günahkar."

326 "Düşünülen'in üstünde"

طه مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى إِلَّا تَذَكَّرَ لَمَن يَخْشَى³²⁷

sûre-i azîmi'ş-şânî nâzil oldu. Bak bizim hâlimize ki ;

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ³²⁸

âyet-i kerîmesini gûyâsend ittihâz iderek ibâdeti kaldırmanın yolunu bulmağa çalışıyoruz.

Bunları akl-ı meâşla bilinmek mümkün olmayub akl-ı meâd ile bilinecek keyfiyyetdir. Akl-ı meâd;

العقل نور في القلب يفرق به بين الحق و الباطل³²⁹

ve âyet-i kerîmede olan yakîn ise mevt dimekdir. Mevt dahî iki nevi'dir. Mevt-i ihtiyârî ve mevt-i ızdırârîdir. Hz. Îsâ salâvâtullahi alâ nebiyyinâ ve aleyhin;

لن يلج الملكوت من لم يولد مرتين كما تولد الطيور³³⁰

buyurdıkları ya'nî bir defâ' yumurtanın doğması ve bir defa dahi yumurtadan kuşun doğması mevt-i ihtiyârîye işâretidir. El-hâsıl mevt gelmeden yakîn hâsıl olmaz ve bazı ehlullâh efendîlerimiz;

اقتلوني اقتلوني يا ثقاء ان في قتلي حياة في الحياة³³¹

Buyurmaları hayât-ı dâimî-yi talebdir. Bu vechile “yakîn geldikde vücûd der-mahv olacak bu yoksa; ibâdet bitecek” demek değildir. Nitekim Cenâb-ı Fahr-i Âlem(s.a.v) efendimiz hazretleri;

وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب اخر³³²

buyurmuşlar ve mahv-ı vücûd ile hayât-ı ebedîyi bulmak beher hal sulûk görmeğe muhtacdır. Farz idelim ki bize yakîn gelmekle ibâdet nihâyet bulsa Seyyid-i Mevcûdat aleyhi ekmeli't-tahiyyât

(16/b)

efendimiz ve cümle ehlü'llâh-ı izâm ibâdet iderler idi. Hattâ Cenâb-ı Sultân-ı Enbiyâ aleyhi ekmeli't-tahiyyâ efendimiz hazretleri âlem-i bâlâyı teşrîf buyuracakları anda mübârek şefeteyn-i seâdetlerinin hareket eylediği Hz. Ali (r.a) efendimizin manzûru olub fem-i seâdetlerine takarrub iderek dikkat itmişler الصلاة الصلاة buyururlar imiş. Ol zâtlara yakîn gelmeyibde bize mi yakîn hâsıl oldu. Hâsıl-ı kelâm ibâdet hiçbir vakitte nihâyet bulmaz.

³²⁷ “Tâ, Hâ. Biz bu Kur'ân'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik. Ancak Allah'tan korkan kimse için bir öğüt olarak (indirdik.)” Tâhâ 20/1-3.

³²⁸ “Yakîn (ölüm) sana gelinceye kadar rabbine ibadet et.” Hicr 15/99.

³²⁹ “Akıl hakla batıl arasını ayıran kalpteki bir nurdur.”

³³⁰ “Kuşların doğduğu gibi iki defa doğmayan melekute karışamaz (giremez)”

³³¹ “Ey güvenilir insanlar! Öldürün beni öldürün ki benim ölümüm hayat içinde hayattır.”

³³² “Varlığın günahıdır. Bunun içini günah günaha kıyas edilmaz.” Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

من عرف الله كل لسانه و من عرف الله طال لسانه³³³

kelâm-ı münîfleri cem'e nazarandır. Fark-ı sâniye nisbet olunmaz. Binâen aleyh Cenâb-ı Seyyîdü'l-Kevneyn (s.a.v) efendimiz hazretlerine ve ehli beyte mahabbeti an be an müzdâd iderek isr-i Peygamberî'ye teb'ıyyetde bulunmak ;

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ³³⁴

nass-ı şerîfi vârid olmuştur. Hattâ Veyse'l-Karânî hazretleri Seyyidü's Segaleyn efendimiz hazretlerine kemâl-i muhabbet ve teb'ıyyetlerinden saadetlerinin şehâdeti mesmû'u oldukda acabâ hangi dürr-i seâdeti idi diyerek otuz iki dişini birden ihrâc ve bir ipliğe dizub

(17/a)

Hz. Sultânü'l-Enbiyâ aleyhi't tahiyya efendimize takdîm itdiler. Kemâliyle mûcib hoşnûd-ı Cenâb-ı Hayru'l-Enâm olduğundan kendi mübârek dürr-i seâdetlerini dahî ilhâk buyurub ashâb-ı kirâm hazerâtına irâe buyurduklarında birisi makam-ı taaccübde "sübhânellâh" ve birisi makâm-ı teşekkürde "elhamdülillâh" ve birisi dahî kemâl-i surûrî hayretinden "Allah-u Ekber" didiği ve her tesbihin otuz üç olması buna işâret olduğu mervîdir. Hattâ evâilde ol taraflarda tarîk-ı Veysiyyeye biri intisâb idecek olsa evvelâ dişlerini ihrâc ider idi. Mahabbet-i Rasulullâha böyle olmak yakışır. Ve Mahabbet-i âli Rasûl hakkında;

قُلْ لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ³³⁵

âyet-i kerîmesi nâzil olmuş iken mahabbet-i ehl-i beyti hâşâ rafeza haml eylemek ve mahabbet-i kâmile-i

(17/b)

Rasûl ü mûcib-i devlet-i dâreyn iken hâşâ "müntec-i fakirdir" diyerek nâsı fakr-ı zâhirîden ürkütmek ağzından çıkan sözü bilmezlikden ve şefâat-ı Hazret-i Nebeviyyeden el-ıyâz billâhi Teâlâ mahrûmiyeti istemeklikden ibâretidir. Ve ol Muhammed aleyhi's-selâma mahabbet rafz olmayub belki farz olduğuna İmam-ı Şâfiî Hazretlerinin;

لو كان رفضنا بمحبت ال محمد فليشهد الثقلين اني رافض³³⁶

buyurdıkları burhân-ı vâzıhdır;

لَنْ تَأْلَوْا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ³³⁷

âyet-i celîlesinin mefhûmı üzere bu yolda mal şöyle dursun can virmelidir;

³³³ "Allah'ı bilen'in lisânı susar, Allah'ı bilenin dili uzar."

³³⁴ "De ki: Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin." Al-i İmran 3/31.

³³⁵ "De ki: "Ben sizden buna karşı yakınlarla sevgiden başka bir ücret istemem." Şûrâ 42/23.

³³⁶ "Eğer Hz. Peygamber'in ehlini sevmemden dolayı Rafizî olmuşsam insanlar ve cinler şahit olsun ki ben bir Rafizîyim."

³³⁷ "Sevdiğiniz şeylerden infak etmediğiniz müddetçe iyiliğe ulamazsınız." Al-i İmran 3/92.

Beyt:

Hak yolunda kim vîrir bin bâş ve bin cân

Bir pula aşk bâzarında böyle çağırır dellallar

Ve yukarıda zikr olunduğu vechile Cenâb-ı Hak Âdemi her sınıf-ı mahlûktan mümtâz idub her şeyi tahsîle kâbiliyyet vermiştir. Binâenaleyh

(18/a)

zâhıran ve bâtınen sa'y iderek her şeyi öğrenib bilmek gerekdir. Hattâ Âdem olan cemî' hile ve hüd'âyı dahî bilmelidir. *Beyzâvî Hâşiyesi Şeyhzâde*'de mestûr Hazret-i Ali kerremallâhu vechehû efendimizin;

عرفت الشر لا للشر لكن لتوقيه ومن لم يعرف الشر وقع فيه³³⁸

buyurdıkları üzre hile fenâ bir şeydir diyerek ne lâzım dimeyub kendini hıfz için anı dahî öğrenmelidir. Zîrâ her şeyin bir lâzım olduğu mahal vardır. Husûsiyle kibir kadar fenâ bir şey yok iken; ³³⁹التكبر علي التكبر صدقة Hadîs-i Şerîf-i vârid olmuştur. Bir adamın hasmına ne gûne hareketde bulunur ise olvechile davranmak lâzımdır. El-hâsıl her şeyin cehlinden ilmi evlâdır. Ve mümkün mertebe lisân öğrenmek dahî çok fâideye şâmilidir.

من عرف لسان قوم امن منهم³⁴⁰

hadîs-i erîfi ve Hazreti-i Pîr

(18/b)

efendimizin *Mesnevî-i Şerîf* lerinde bir arap ve bir acem ve bir türk oturlar iken bir adam bir akçe geturub bununla üçünüz bir şey alub eklidin demiş. Arap ıneb alalım demiş. Acem olmaz engûr alalım demiş. Ve Türk ikisine dahî râzı olmayub üzüm alalım demiş. Ve böyle mücâdele iderler iken her lisânı bilur bir zât gelub durun diyerek akçeyi alub üzüm geturmuş. Ol vakit cümlesi hoşnûd olmuşlar deyû hikâye buyurdıkları bu medâya delîl-i kâfîdir. Ve *Divân-ı Kebîrlerin*'de dahî mütenevvi' lisânlarıyla kelâm buyurmuşlardır. El-hâsıl her şeyi öğrenub bildikde ve adâletden ayrılmayub mahalline göre kullanmalıdır. Devleti âliyyenin hıdmetinde bulunan zevât Ravzâ-i İbni Kâsım'da muharrer;

السلطان ظل الله في الارض ياوي اليه كل مظلوم

(19/a)

وملهوف³⁴¹

³³⁸ “Şeri şer yapmak için değil ondan korunmak için tanıdım. Kötülüğü tanımayan onun içine düşer.”

³³⁹ “Kibirliye karşı kibirli olmak sadakadır”

³⁴⁰ “Kim bir kavmin dilini bilirse onların şerrinden emin olur.” Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

Sırr-ı azîmine mazharı tâm olan pâdişâh-ı adâletpenâh hazretlerinin hüsn-ü rızâ maksad-ı âliyye-i humâyunlarına tevîkan dîn-i Muhammediyye ve devlet-i âliyyeye ibâdullah'ın işlerine hıdmet itmek efdal ibâdetdir. Zîrâ *Buhârî-i Şerîf* de mestûr olduğu üzre Seyyid'ül Mevcûdât aleyhi efdali's-salavât efendimiz hazretleri;

عدل ساعة خير من عبادة سبعين سنة³⁴²

buyurmuşlardır. Ve cemî' zamânda büyüklerin küçükler üzerine merhamet itmesi ve küçüklerin büyüklere ta'zîm eylemesi lâzımdır. Zîrâ Hz. Fahr-i Âlem (s.a.v) efendimizden ;

مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيَعْرِفْ حَقَّ كَبِيرِنَا فَلَيْسَ مِنَّا³⁴³

و في رواية اخرى من لم يوقر كبيرنا و لم يرحم صغيرنا فليس منا³⁴⁴

vârid olmuşdur. Allah-u Teâlâ Hazretleri ümmet-i Muhammedin murâdlarını hâsıl eylesun. Âmîn.

Ehl-i derde bu dahî olsûn Nazîfen bir eser

Himmet-i pîr ile tekmîl oldu Ta'rifü's-Sülûk

Tarih müddetince Nazîf-i ehli dillerde

Kalsun cihânda bu eser-i âşikânemiz.

1275 (1858)

³⁴¹ “Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Bütün mazlum ve acizler ona sığır.” Hadis için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 213.

³⁴² “Bir saat adalet yetmiş senelik ibadetten hayırlıdır.” Müellifin hadîs olarak verdiği bu rivayete yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık.

³⁴³ “Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimizin hakkını bilmeyen bizden değildir.”

³⁴⁴ “Büyüklerimize saygı göstermeyen, küçüklere merhamet etmeyen bizden değildir.” Tirmizi, *Birr*, 15; Ebû Davûd, *Edeb*, 66.

SONUÇ

Bu eser ele aldığı konular ve konuları işleyiş tarzıyla klasik bir tasavvufî risâle niteliğindedir. Çok çeşitli konular'ın ele alındığı bu risâlede müellif bu konuları işlerken belli bir hiyerarşik sıra tâkip etmemiştir. Nazif Hasan Efendi'nin müridleri sordukları sorulara cevap olması ve bazı müşküllerini çözmesi için Nazif Hasan Dede'den bir risale yazması'nı istemişler, O' da bu isteği kırmayarak bu risaleyi ele almıştır.

Bu eserde müellif döneminde önemli gördüğü belli başlı meselelere değinmiş ve bu meseleleri âyetler, hadisler, mesnevîden seçmiş olduğu beyitler, öyküler ve Hz. Ali'nin sözleri eşliğinde okuyucuya sunmuştur. Risâlesinde müellif: Vahdet-i Vucûd, ilim öğrenmenin gerekliliği, mürşid-i kâmile mütâbaat'ın önemi, Hakikat-ı Muhammediyye, nefis ve şeytana karşı mücadele, fakr, riyâzet ve mücâhede, fenâ, ilâhî aşk, mâsivâyâ değer vermemek, ahlak, beşerî münâsebetler gibi konuların üzerinde durmuş ve bu konuları kısa ve öz olarak anlatmış, bu arada okuyucuya vermek istediği mesajı da en güzel şekilde vermiştir.

Nazif Hasan Dede risâlesinde işlediği konulardan en çok mürşid-i kâmil konusu üzerinde durmuş, bir mürşid-i kâmile tâbi olmanın öneminden ve vemürşid'in rehberliğinden ayrılmamak gerektiğinden uzun uzadıya bahsederek bu konuya büyük önem atfetmiştir.

Yine müellifin eserinde dikkatimizi çeken diğer bir husus; ele aldığı konularda âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerden hemen sonra Hz. Ali (ra)'nın sözlerini delil olarak vermiş, anlattığı olaylarda ve sunduğu örneklerde diğer sahâbelerin bu konularda rivâyetleri ve şahâdetleri söz konusu olabilecekken bunlara yer vermemiş sadece Hz. Ali'nin sözleri ile yetinmiştir. Şiirlerinde Hz. Ali'ye övgüler yağdırmış diğer sahâbilerden hiç bahsetmemiştir. Bu da müellifin Hz. Ali (ra)'a olan ilgisi'nin ve sevgisi'nin ne kadar büyük olduğunu ortaya koymaktadır.

Tasavvuf tarihine bir bütün olarak baktığımızda, sûfîlerin genellikle, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'yi ve ona atfedilen rivayetleri belli düşünce ve uygulamalarında dayanak olarak benimsediklerini görürüz. Onlar, diğer râşid halifeleri ve ashabın önde gelenlerini saygıyla anmalarına ve yer yer belli konularda örnek göstermelerine rağmen Hz. Ali'ye ve Ali evladına farklı bir konum tayin etmişlerdir. Durum kişiden kişiye ve zamanla tarikattan tarikata değişiklik arz etmişse de, genel görünüm bu minval üzeredir.

Tasavvuf ehli Hz. Peygambere ve dolayısıyla onun ehl-i beytine büyük sevgi beslemiş, bu sevgi, meseleleri akıldan ziyade hisleriyle yorumlayan tasavvuf ehlinin bakışlarını da büyük oranda tesiri altına almıştır. Bu özellik müellifimizde de mevcuttur. Nazif Hasan Dede'nin rivâyetlerinde Hz. Ali'ye yer vermesi ve ona olan sevgisini her fırsatta dile getirmesi onun tam anlamıyla bir "Ali muhibbi" olduğunu göstermektedir. Müellif bu

konudaki görüşlerini açıklamış, Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e olan sevgisini dile getirmiş ve kendisini Râfîzîlikle suçlayanlara karşı şu sözü ve şiiriyle savunmuştur: "Eğer Âli ve Muhammed'e olan sevgi Râfîzîlikse bütün insanlar ve cinler şâhid olsunki ben Râfîzîyim."

Bende-i Âl-i Abâ'yım, Hayderîyim Hayderî

Ey Nazîf bu yolda kurbân eyledim cân u seri

Hâsılı ber- muktezâ-yı meşreb-i Peygamberî

İ'tikâdım böyle "nahnü kasemnâ" dan beri

XIX. Asrın baş döndürücü değışiklerine ve gelişmelerine rağmen klasik anlamdan uzaklaşmayan ve döneminde önemli gördüğü belli başlı meseleleri özlü ve güzel bir şekilde açıklayan bu risâleyi kütüphanenin tozlu raflarından alarak incelemeye çalıştık. İnsaninoğlu'nun yaradılışından sosyal ilişkilerine, tasavvufî meselelerin derinliklerinden, insanda olması gereken bazı özelliklere kadar pek çok konuya değinen bu risalenin gün yüzüne çıkması bizim için çok önemli bir gelişmedir. Bu türden çalışmalar'ın artmasını ve atalarımızın bizlere bıraktığı bu zengin mîras'ın değerlendirilmesini cân-ı gönülden arzu ediyoruz.

LUGATÇE

Â

Ab	:Su
Âgâh	:Bilgili, haberli, uyanık
Adîm	:Yok olan
Âfâkî	:Dereden tepeden söz, objektif, nesnel
Âf-tâb	:Güneş, güneşin ışığı, güzel yüz, şarap
Alâik	:İlgiler, ilişkiler
Âlem	:Dünya, cihân
Âmâde	:Hazır, hazırlanmış
Ârâm	:Durma, eğlenme, yerleşme, istirahat etme, karar kılma
Âsâr	:İzler, nişâneler, alâmetler, hikâyeler
Asgar	:En küçük
Aştân	:Susuz, susamış, susayan
Avâlim	:Dünyalar
Âvârik	:Serserilik, aylaklık, işsiz-güçsüzlük
A'yân	:Gözler, bir memleketin ileri gelenleri
Âyine	:Ayna
Ayn	:Göz, aslı, kendisi, kaynak, bir şeyin eşi; tıpkısı

B

Bâdâ	:Ola, olaydı
Bâdî	:Rüzgara veya havaya ait, geçici, sebep olan, ilk başlangıç
Bahâyim	:Dört ayaklı hayvanlar, canavarlar
Bâhir	:Yalancı, ahmak, alık (adam)
Bahş	:Bahşeden, bağışlayan, affeden
Bâis	:Sebep olan, gönderen, icâbettiren
Bâlâ	:Yüksek, yukarı, üst, yüce
Bâlî	:Koca, eski, köhne
Bânezât	:Bâne, kasık
Bâre	:Defa, kez, kale, zülf, at
Bârikâ	:Şimşek, yıldırım
Başed	:Olur, ola
Bâz	:Geri, gerisin geriye, tekrar, yeniden
Bâzbân	:Gerici, tekrarcı

Bedîhî	:Akla kendiliğinden gelen, delilsiz, açıktan olan, besbelli
Beg	:Bey, lider, başkan
Belâhet	:Bönlük, alıklık, kalın kafalılık
Belî	:Evet
Bendekân	:Kullar, köleler, padişah hizmetinde olanlar
Berâver	:Yemiş ağacı
Berdâr	:Salbedilmiş, asılmış (insan), yemişli
Berend	:Keskin hançer, kılıç, nakışsız ipek kumaş, kılıç suyu
Beşeriye	:Beşerlik, insanlık
Bi-ciger	:Yüreksiz, korkak
Bihâr	:Denişler
Bîvâye	:Behresiz, nasipsiz, mahrum
Bi-terâhî	:Geceleme, konaklama, geceleyiş
Bûd	:Varlık
Butûn	:Soy, karınlar, nesiller

C

Câh	:Îtibar, makam, mevki
Câlib	:Celbeden, kendine çeken, çekici
Cânib	:Yan, taraf, cihet
Cây	:Yer
Cebr	:Zor, zorlama, düzeltme, tamir etme, cebir
Ceberut	:Aşırı büyüklük, pek ziyade kibir, Allah'ın büyüklüğü
Cebin	:Korkak, yüreksiz, alçak, alın kırışıklığı
Cemâl	:Yüz güzelliği, Allah'ın isimlerinden
Cev	:Arpa
Cevher	:Maya, öz, elmas, değerli taş
Ceyş	:Asker, ordu, ses, sedâ
Cezebât	:Ruhun heyecana gelmesi, tarikat ehlinin kendinden geçme hâli
Cilvegâh	:Cilve yeri, cilve edecek yer
Cûyâ	:Arayıcı, arayan
Cûz	:Kısım, parça, bölük

D

Dâre	:Vazîfe, dâire, değirmi, ay ağılı
Dâreyn	:İki dünya, dünya ve ahiret

Dendân	:Diş (ağızda bulunan)
Derî'	:Havası iyi, yeşilliği bol olan dağ eteği
Dedbâde	:-de, içinde
Derûn	:İç, içeri, dahil, gönül, kalp, yürek
Dest	:El
Dîdâr	:Yüz, çehre
Dîde	:Göz
Dû	:İki
Dürr	:İnci
E	
Ebsâr	:Gözler, görme hassaları
Ecsâm	:Cisimler, gövdeler, bedenler
Efkâr	:Fikirler
Efzâ	:Artıran, çoğaltan
Efzûn	:Fazla, yukarı, çok, aşkın
Ehlullah	:Tanrı adamı, velî, evliyâ
Ekvân	:Varlıklar, âlemler, dünyalar
Elsine	:Diller
Emvâc	:Dalgalar
Endâr	:Hikaye, baştan geçen şey
Endâz	:Atıcı
Endiş	:Düşünen, ölçülü davranan
Enfâs	:Nefesler, soluklar, nebi ve velîlerin irşad edici duâları
Enfûs	:Ruhlar, canlılar, yaşayanlar, hayat sâhipleri
Enkûr	:Üzüm
Erzâk	:Yiyecek, içecek, yenilecek-içilecek şeyler, azıklar
Esef	:Acıma, hüzn, keder, gam, tasa
Esnâ	:Ara, aralık, vakit, sıra
Esvâ	:Çukur yerler, ölçekler, şarap kadehleri
Etvâr	:Hal ve hareketler, işler, tarzlar
Evâil	:İlk vakitler, eski, geçmiş zamanlar, önceler, başlangıçlar
Evân	:Vakit, zaman, çağ
Evhâm	:Zanlar, kuşkular, esassız şeyler, kuruntular
Evzâ'	:Haller, vaziyetler, tavırlar

Eyn	:Zaman, an, yorgunluk, nerede
Ez	:-den, dan
Ezkâr	:Anmalar, hatırlamalar, bildirmeler, zikirler
F	
Fahr	:Övünme, böbürlenme, şeref, onur, fazilet, erdem
Fâika	:Fevkinde bulunan, manevî olarak üstünde olan
Fakr	:Fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık
Fehm	:Anlam, anlayış
Fermânber	:Aldığı emri yerine getiren
Fir'avn	:Eski zamanlarda Mısır hükümdarlarına verilen unvan
Firîşte	:Melek, iyi ve yumuşak huylu (adam), günahsız, masum
Fuâd	:Kalp, yürek, gönül
Furu'	:Dallar, budaklar, şubeler, bir aslın neticeleri
Füyûz	:Suyun taşıp akması, bolluk, çokluk, verimlilik, ilim, irfan

G

Gâfilâne	:Gâfilcesine, dikkatsizlikle, dalgınlıkla
Galetân	:Zahire, tahıl anbarı
Garaz	:Hedef, gaye, meyil, istek
Garibet	:Evvelce görülmemiş, tuhaf, şaşılacak şey
Gerdân	:Dönücü, dönen
Girân	:Ağır, sakıl
Girîbân	:Elbise yakası
Giyahiki	:Ot
Goft	:Dedi
Gubâr	:Toz
Gûy	:Acemlere mahsus bir çeşit oyun topu, yuvarlak şeyler

H

Hâclegâh	:Gelin odası, gerdek odası
Hâde	:Erimiş maddeden tel yapmak için kullanılan delikli maden levha
Hâdisât	:Hadiseler, olaylar
Hafid	:Evlad oğlu, torun
Hakâkyık	:Doğru olan asıllar, hakikatlar
Hâkipây	:Ayak topağı, ayağın tozu
Haksetr	:Küle mensup, kül gibi

Hâlâ	:Şimdi, henüz
Hasb	:Göre, nazaren, binâen
Hâşâ	:Asla, katiyyen, hiçbir vakit, Allah göstermesin
Hâşî	:Alçak gönüllülük gösteren
Hatar	:Tehlike
Havâtır	:Göz kamaştırıcı şeyler
Hâvirân	:Doğu ve batı
Haydar	:Arslan, cesur, yiğit adam, Hz. Ali
Hayyized	:Sıçradı, atladı
Hemsebak	:Ders arkadaşı,dinleyip kabul etme,dinleme
Hemhâl	:Bir halde bulunan,bir hal
Hemvâr	:Düz yer, uygun yer, dâimâ
Hevâ	:Heves, istek, arzu, hoşlanma
Hey'et	:Şekil, sûret, kıyafet, görünüş, hal, durum, kurul
Hezeyân	:Sayıklama, saçma sapan konuşma
Hıtâm	:Yular, dizgin, son
Hicâb	:Utanma, sıkılma, perde
Himmet	:Gayret, emek, çalışma, çabalama
Hilye	:Süs, ziynet, Hz. Peygamberin vasıflarını anlatan mensûr veya manzum eser
Hod	:Zırh, başlık, miğfer
Hubriyâ	:Güzel yüzlüler
Hulûl	:Gelip çatma, girme
Hummâ	:Ateşli hastalık, nöbet, sıtma
Husûl	:Üreme, çıkma, türeme
Hutve	:Şeytan'ın aldatması
Hüdâ	:Allah, doğru yol gösterme, Kur'an-ı Kerim
Hüdânekerde	:Allah göstermesin
Hünkâr	:Padişah, sultan, hükümdar
İ	
İber	:İğneler, mıknatıslı iğneler
İbtidâ	:Yeni ve güzel bir eser meydana getirme, başlangıç
İbtihâc	:Her şeyde bolluk, sevinç, sevinme, gönlü açılma
İbtîlâ	:Bir şeye düşkün olma, tiryakilik
Îcâd	:Vücûda getirme, yeniden bir şey çıkarma

İcsâ	:Çökertme, dizüstü getirme
İğrâ	:Rağbetlendirme, hırsını uyandırma, azdırma, kandırma
İğrâz	:Toprağa dikme, dikilme, ağaç dikme
İhticâc	:Delil, vesika, şahit, tanık gösterme
İhdâl	:İslatma, ıslatılma
İhtidâ	:Doğru yola girme, Müslüman olma
İhtiyâr	:Seçme, seçilme, katlanma
İhrâz	:Alma, kazanma, elde etme, erişme
İkâl	:Bağ, ayak bağı, köstek
Îkân	:Sağlam biliş, bilme
İktidâ	:Tâbî olma, uyma
İktisâb	:Kazanma, edinme
İktizâ	:Lâzım gelme, gerekme, ihtiyaç, işe yarama
İltisâk	:Bitişme, kavuşma, yapışma, birleşme
İmâle	:Meylettirme, bir tarafa eğme, yatırma
İmtiyâz	:Başkalarından ayrılma, farklı olma, ayrıcalık
İnbâ	:Haber verme
İneb	:Üzüm
İnfâz	:Yerine getirme, yapma, öte tarafa geçirme
İnfirâd	:Yalnız olma, yanında kimse bulunmama
İnkiyâd	:Boyun eğme, kendini teslim etme
İntisâb	:Katılma, bir şeye dahil olma, birinin adamı olma
İnzâr	:Korkutma, ihtârda bulunma
İ'râc	:Hâle kayması, fazla mübâlağa
İ'râz	:Yüz çevirme, başka tarafa dönme, sakınma
İstâr	:Kolsuz yakasız kadın gömleği, yazı yazma
İstiğrâk	:Dalma, içine gömülme, kendinden geçip dünyayı unutma, boğulma
İstimâ'	:Dinleme, dinlenilme, işitme, işitilme
İstimdâd	:Yardım isteme, imdat, kuvvet isteme
İştibâh	:Şüphelenme, şüphe etme
İştîyâk	:Şevklenme, özleme, göreceği gelme
İtâb	:Azarlama, tersleme; darılma
İ'tilâk	:Birinin sevgisine yakalanma, tutulma
İtla'	:Başkasının üzerine bırakma

İyâz	:Sığınma
İzâde	:Yıldızların yüksekliğini ölçmeye yarayan âlet
İzâfî	:Bağlı bulunduğu şey ile değişen
İzâl	:Büyükler, ulular
İ'zâz	:Aziz kılma, saygı gösterme, ikram etme, ağırlama
İzdırâr	:Mecbûriyet, çaresizlik

K

Kabâyih	:Kabahatlar, suçlar, kusurlar
Kâffe	:Hep, bütün, cümle
Kân	:Maden ocağı, bir şeyin menbâi, kaynağı
Keç	:Eğri
Ker	:Sağır, kuvvet, kudret, meram ve maksat
Kehf	:Mağara, sığınak, vücuttaki oyuk
Kehl	:Göze sürme çekme, olgunluk çağı
Kemâ-kân	:Eskisi gibi, evvelden olduğu gibi
Kemâlât	:İnsanın bilgi ve ahlak bakımından olgunluğu
Kem-terâne	:Âcizce, hakirce, çok küçükçe
Kerh	:İğrenme, tiksınme, hoşlanmama, zorlama
Kesb	:Çalışma, kazanma, edinme, faydalanma
Kesîf	:Sık, tok, kalın, kaba, yoğun, şeffaf olmayan, koyu
Kesret	:Çokluk, bolluk, ziyadelik
Kîş	:Satranç oyununda bir taşı zorlama, adet, huy, töre
Kulâh	:Ahmak, saf dost
Kutb-ül-aktâb	:Allah'ın kendisine tasarruf kudreti verdiği velî
Kutsiyân	:Melekler
Kuyûd	:Kayıtlar, bağlar, deftere geçirmeler
Küş	:Öldüren, öldürücü

L

Lâhût	:Ulûhiyyet âlemi
Letâif	:Latîfeler, güldürecek güzel sözler ve hikayeler
Levh-i mahfûz	:Allah tarafından takdir edilenlerin yazılı bulunduğu manevî levha
Licâm	:Hayvanın ağızına takılan gem
Livâ	:Bayrak, mülki idârede kaza ile vilayet arasında bir derece, sancak
Liğayrihî	:Başkasından ötürü, dolayı, başkasının yüzünden

Lizâtihi	:Kendiliğinden
Lücce	:Engin su, kalabalık, gürûh, gümüş, ayna
M	
Maâş	:Yaşayış, dirlik, geçinecek şey
Mâder	:Anne, ana
Ma'dum	:Yok olan, mevcut olmayan
Mahbûbiyet	:Muhabbet olunan, sevilen, sevgili
Mahv	:Yok etme, ortadan kaldırma; harab etme, bitme, yok olma
Mahzâ	:Ancak, yalnız, tek, sade, halis, tam, katıksız
Makbûl	:Kabul edilmiş, alınmış, beğenilen, hoş karşılanan
Maksûd	:Kasdolunan, istenilen şey, istek
Ma'kûlât	:Aklın uygun bulduğu, akıl ile bilinen şeyler
Mantûk	:Söylenilmiş, denilmiş, söz, kelam, mânâ, mefhûm
Maraz	:Hastalık, dert, belâ, dayanılması güç durum
Ma'rûf	:Herkesçe bilinen, tanınmış, belli, Şeriât'ın uygun gördüğü
Mâ-sadak	:Tasdik edilen, olunan husus, uygun, tıpkı
Mâsivâ	:Bir şeyden başka olan şeylerin hepsi; Allah'ın mâada bütün varlıklar
Masrûf	:Sarf olunmuş, çevrilmiş, döndürülmüş
Matlûb	:Taleb edilen, istenilen, aranılan şey, alacak
Mazîk	:Sıkıntılı, dar yer
Maziye	:Geçmiş zaman, geçmiş zamanda olan bir olayı anlatan fiil
Mazmûm	:Zemmolunmuş, yerilmiş, beğenilmemiş
Mazmûn	:Ödenmesi lazım gelen şey, mânâ, kavram, nükteli, sanatlı söz
Ma'zûr	:Özürlü olan, özürlülük
Meâd	:Âhiret
Mecmû'	:Toplanmış, bir araya getirilmiş şey, tüm
Meczûm	:Cezmolunmuş, niyet edilmiş, son harfin harekesiz olması
Medâ	:Mesafe, nihayet, son
Medlûl	:Delil getirilmiş şey, delâlet olunan, gösterilen şey
Me'hâz	:Bir şeyin alındığı, çıkarıldığı yer, kaynak
Mekr	:Hile, düzen, hile ile aldatma, maksadından vazgeçme
Menâl	:Nâil olunan, sâhip olunan, ele geçirilen şey
Merhûn	:Rehin edilmiş, ödünç alınan bir şeye karşı garanti olarak verilen şey
Merkûn	:Bayağı, âdî, işsiz-güçsüz kimse, yazılmış, adı geçmiş olan

Mervî	:Rivâyet olunan, birinden işiterek söylenen, sağlam olarak bilinmeyen
Meserret	:Sevinç, şenlik
Mestûr	:Satırılanmış, yazılmış, çizilmiş, örtülü, kapalı, gizli
Meş'ar	:Hâsse, duyu, hacı olmadan önce durulacak yerlerden her biri
Meşhûd	:Gözle görülmüş, görülen
Meşrûh	:Şerh olunmuş, açıklanmış, uzun uzadıya anlatılan
Mevâlî	:Mevlevîyyet pâyesine ulaşmış olan sarıklı alimler
Meveddet	:Sevme, sevgi
Mevhûm	:Vehm olunmuş, aslı esası yokken zihinde kurulmuş olan
Me'yûsiyet	:Me'yusluk, ümitsizlik
Mezâmin	:Ödenmesi lazım gelen şeyler, nükteli, sanatlı sözler
Mezbûr	:Adı geçen, yukarıda söylenmiş olan
Mezîd	:Artma, artırma, çoğalma, çoğaltılmış
Mirât	:Ayna, meşhur bir çeşit lâle
Muânîd	:İnatçı
Mugayir	:Aykırı, uymaz, başka türlü
Muharir	:Tahrir eden, yazı yazan, kâtib, yazar, te'lif eser sahibi
Muhâtarât	:Tehlikeler, korkular, zararlar
Muî'n	:Yardım eden
Mukaddem	:Takdim edilen, sunulan, önde olan, önce gelen, önceki, değerli
Mukarreb	:Takrib edilmiş, yaklaşmış, yakın
Mukarin	:Bitişik, ulaşmış, erişmiş, bir yere gelmiş
Mukayyed	:Kayıtlı, ayağında zincir veya pranga bulunan, bir işe ehemmiyet veren
Mukbil	:İkballi, kutlu, mutlu
Muktedâ	:İktidâ edilen, uyulan, örnek tutulan, önde bulunan
Muktezâ	:İktizâ etmiş, lazım gelmiş
Musaddar	:Sudûr eden, çıkmış
Mutazammın	:Tazammum eden, içine alan, kefil olan, üstüne alan
Mu'teber	:İtibarlı, hatırı sayılır, saygın, inanılır, güvenilir
Mutmain	:Gönlü kanmış, içi rahat, şüphesi yok
Muvaggir	:Tevkir eden, ağırlayan, saygı gösteren; ululayan
Muvahhid	:Allah'ın birliğine inanan
Muvâzine	:Vezince, ağırlıkça birbirine denk olan, uygun, denk
Mübâhât	:Günahı sevabı olmayan, işlenmesi ne haram ne de helal olan şeyler

Mübâşeret	:Bir işe başlama, girişme
Mücâb	:Kabul cevabı almış olan, duası kabul olunan
Mücânebet	:Bir şeyden sakınma, çekinme, uzak durma
Mücazât	:Karşılık, bir suça karşı ceza çektirme
Mücellâ	:Cilâlı, parlatılmış, parlak
Mücerred	:Soyutlanmış, ayırdedilmiş
Mücmel	:İcmal olunmuş, kısa ve az sözle anlatılmış
Müeddâ	:Edâ olunmuş, mânâ mefhûm
Müekked	:Te'kid edilmiş, sağlamlaştırılmış, tekrar edilmiş
Mühmel	:İhmâl edilmiş, başlanıp bırakılmış
Mükevvenât	:Mahlûkların, yaratıkların hepsi
Mülâzım	:Ayrılmayan, tutunup kalan
Münâferet	:Nefret etme, sevişmezlik, soğukluk
Münderic	:İçinde bulunan, yer almış
Münezzel	:İnzâl olunmuş, aşağı indirilmiş, gökten indirilmiş
Münîf	:Faydalı olan
Müntehî	:Nihayet bulan, sona eren, biten, bir şeyi tamamlayan
Müntic	:Netice veren, sebebiyet veren; meydana getiren
Mürâtib	:Düzenleyen
Mürebbidîn	:Dini terbiye verenler
Müsâvî	:Eşit, denk
Müsellemât	:Umumiyetle kabul edilmiş, meydanda olan meseleler
Müstelzim	:İstilizâm eden, gereken, gerektiren
Müstenbi'	:İstihbâr eden, haber veren, duyan, işiten
Müşabehet	:Benzeyiş, benzeme,
Müşâhede	:Bir şeyi gözle görme, Allah âlemini görme
Mütâveât	:İtaat edilen şeyler
Mütâvî	:İtaat eden, itaatli
Müteallik	:Asılı, bağlı, taalluk eden, ilgili, ilişkisi olan
Mütecâsir	:Cür'et gösteren, küstah
Mütedâvil	:Tedâvülde bulunan, elden ele gezen; geçen, kullanılan
Mütefâvite	:Birbirinden farklı, çeşitli olan, aralarında fark bulunan
Mütehallî	:Tahallî eden, boşalan, boş kalan
Mütenevvî'	:Nevî'lenen, türlü, çeşitli, değişik

Müterakkıb	:Bekleyen, gözleyen, uman
Müteveccih	:Bir cihete, bir tarafa yönelen, bir tarafa gitmeye kalkan
Müzırra	:Zararlı, zarar veren, zarara sokan
N	
Nâb	:Saf
Nâ-binâ	:A'mâ, gözü görmez, anadan doğma kör
Nâbûd	:Yok olan, bulunmayan, sonradan yok olan, iflas etmiş
Nâ-kâbil	:Olmayacak, olamayacak, kabiliyetsiz, cahil
Nakdî	:Kıymetli mal
Nâ-mahrem	:Mahrem olmayan, nikah düşen, yabancı
Nâ-mütenâhî	:Sonsuz, uçsuz-bucaksız
Nâsût	:İnsanlık, mahlûkiyet, insanlık câmiası, insanlığa ait şeyler
Nâtık	:Söyleyen, konuşan, lakırdı eden
Nâzende	:Naz edici, nazlı, hoş edâlı, sevgili
Neberd	:Harb, savaş
Nesâim	:Hafif ve latîf rüzgarlar
Nesh	:Fesih ve lağv etme, kaldırma, hükümsüz bırakma
Neşât	:Sevinç, neşe, şenlik
Nihâd	:Tabiat, huy, yaradılış
Nikâl	:Ateşli kömür parçası
Nîl	:Çivit otu, Mısır'dan geçen, Akdeniz'e dökülen meşhur nehir
Nişâne	:İz, alâmet, belirti
Niyâbet	:Nâiblik, vekâlet, vekillik
Niyâz	:Yalvarma, yakarma, duâ, muhtaçlık
Nuhust-zâd	:Evvel doğan, ilk doğmuş olan
Nûr	:Aydınlık, parıltı, parlaklık, Mekke'deki Harra dağı
Nümâyân	:Görünücü, görünen, meydanda
Nümû-dâr	:Görünen, görünücü, örnek
P	
Pâk-bâz	:Temiz oynayıcı, oynayan, sadakatli aşık
Pây	:Ayak
Penâhî	:Sığınma
Peyvest	:Ulaşma, kavuşma
Pezîr	:Kabul eden, edici, alan; kabul edebilir

Pîr	:Yaşlı kişi, ihtiyâr
Pişvâ	:Reis, başkan
R	
Rahşân	:Parlak, kadın adı
Rafaza	:Bırakma, Rafizîlik
Refte	:Gitmek
Reşk	:Kıskanma, haset günü, kıskanılmış, gıpta etme
Revş	:Gidiş, yürüyüş, usûl, tutum, yol
Rikâb	:Örtü
Rişte	:Yün eğirme aracı
Riyâzet	:İdman, eğitme, terbiye ve ıslah etme, nefsi terbiye etme yöntemi
Rû	:Yüz, çehre
Rubûbiyet	:Rablik, efendilik
Rûgerdân	:Yüz çeviren, yüz döndüren
Rûh	:Can, nefes, canlılık, his, duygu, en mühim nokta, öz, yanak
Rûnümâ	:Yüz gösteren, meydana çıkan, yüz görümlülüğü
Rûy	:Tunç
Rûz	:Gün, gündüz
Rû-zen	:Yüze vuran, atan, çalan
S	
Saâdet	:Mutluluk
Sâbigûn	:Önde gidenler, gitmiş olanlar
Safha	:Bir şeyin düz yüzü, bir cismin görünen tarafı, yazılmış sahîfe
Safâ	:Temizlik, duruluk, arılık, zevk, keyif
Sahn	:Kırma
Salâh	:Düzelme, ileşme, iyilik, rahatlık, dîne olan bağlılık
Salb	:Asma, daracağına çekme, çarmıha germe
Sâlik	:Bir yola giren, bir yolda giden, bir tarîkata girmiş bulunan
Samedânî	:Allah'a ve O'nun ezeli kuvvet ve kudretine mensup
Sa'y	:Çalışma, çabalama
Sebekât	:Öne geçme
Sebk	:İleri geçme, ilerleme, evvelce geçme, vaki olma
Sekîm	:Hasta, rahatsız
Semt	:Taraf, yön, açıklık

Ser	:Baş, kafa
Serâb	:İlgım, öteki dünya
Serdâde	:Boş vermiş
Ser-defter	:Defterin başında yazılı olan, en başta bulunan
Ser-hût	:Hudut, sınır
Serîr	:Taht
Sîne	:Göğüs, yürek
Suhte	:Yanmış, tutuşmuş, yanık
Sûî	:Kötülük, fenâlık, kötü, fenâ
Sûriye	:Düğün, ziyâret, şenlik gibi şeyleri anlatan manzûm ve mensûr yazı
Suver	:Suretler, şekiller
Südâ'	:Baş ağrısı, rahatsız etme, rahatsızlık

Ş

Şâd	:Sevinçli
Şâibe	:Leke, kusur; noksan, nâkisa, kötü eser, iz
Şebîh	:Benzeyen, benzeyiş
Şefeteyn	:İki dudak
Şehd	:Bal, gümeç balı
Şevâkıl	:Yollar, tarîkler, mezhepler; meslekler, yaradılışlar
Şirâzeben	:Şirâze bağlayan, düzen veren, düzenleyen
Şirzime	:Bir şeyin küçük bir parçası, küçük, az olan topluluk
Şû'le	:Alev, ateş alevi
Şuûn	:İşler, hâdiseler, vak'alar

T

Taaddüd	:Birden çok olma, çoğalma, sayısı artma
Taalluk	:Asılı olma, asılma, ilişiği, ilgisi olma, ait olma
Taaşşuk	:Aşık olma
Taayyüş	:Yaşama, geçinme
Tagayyür	:Değişme, başkalaşma, bozulma, kokma
Tahallüf	:Geride kalma, arkada bırakılma, uygun gelmeme
Taharrî	:Arama, araştırma, araştırılma; aratma
Tahayyülât	:Hayale getirmeler, hayalde canlandırmalar
Tahdîş	:Tırmalama, tırnakla incitme; kurcalama
Tahiyyât	:“Allah ömürler versin!” demeler, selamlar, hayır duâlar

Tahlîs	:Kurtarma, kurtarılma
Tahvil	:Değiştirme, değiştirilme, çevirme, döndürme
Tehzîz	:Harekete geçirme
Takarrüb	:Yaklaşma, yanaşma, vakti yakın olma
Târumâr	:Karmakarışık; dağınık, perişan
Tasavvur	:Zihinde şekillendirme, kurma, göz önüne getirme
Tasfiye	:Saf kılma, kılınma, saflaştırma; temizleme
Tasliye	: “Sallallâhü Teâlâ Aleyhi ve Sellem” duâsını okuma
Tavî’	:Kendiliğinden, içinden
Tavk	:Gerdanlık, halka, tasma, takat, güç
Tavî’yyet	:Gönülde gizli olan kasıt, niyet
Tebâiyet	:Tabi olma, uyma
Tebşîr	:Müjde verme, müjdelenme, müjdeleme
Tebyîn	:Meydana çıkma, belli etme, açıktan açığa anlatma
Tecellî	:Görünme, belirme, kader, talih, Allah’ın lutfuna nâil olma
Tedebbür	:Sonunu, hakikati düşünme, arkasını dönme
Teehhür	:Sonraya, geriye kalma, gecikme
Tefrît	:Tersine aşırılık, ortalamanın çok altında kalma
Tekessür	:Çoğalma
Telbîs	:Ayıbını, kusurunu örterek bir şeyi sahtelendirme, hile, aldatma
Temâyül	:Meyletme, eğilme, bir kimseye fazla taraftarlık ve sevgi gösterme
Temennâ	:Dileme, dilek, istek
Tencis	:Pisleme, pis etme
Terdîf	:Arkası sıra yürütme, yürütülme, ardı sıra söyleme, terkeye alma
Terk	:Bırakma, koyuverme, vazgeçme, ihmal
Tesmiye	:Ad koyma, adlandırma, isim verme, besmele çekme
Teşvîş	:Karıştırma, karmakarışık hale getirme
Tetâbu’	:Aralıksız, biribiri ardından gelme
Tevcîhât	:Rütbe vermeler, verilmiş rütbeler
Tev’em	:İkiz, eş, benzer
Tevfîk	:Allah’ın yardımına kavuşma, başarıma
Tezâhüm	:Kalabalıktan sıkışma, toplanma, yığılma, etrafını kalabalığın çevirmesi
Tezâüd	:Artmak, çoğalmak
Tıla’	:Altın yaldızla süsleme veya yazı yazma,sürülecek merhem, yağ, ilaç

Tuyûr :Kuşlar

U

Ukbâ :Cezâ, âhiret, öbür dünya

Ulviyyât :Ma'nevî yükseklikler, yücelikler

Umûr :İşler, hususlar, maddeler, şeyler

Ü

Ünân :İnleme

Üslûb :Usul, tarz

V

Vahdet :Birlik, hakiki anlamda bir olan Allah'tır

Vahdet-i vücûd :Allah'tan başka varlık olmadığının idrâkinde olma

Vâreste :Kurtulmuş, serbest, rahat, ilişkisiz

Vârid :Gelen, vasıl olan, erişen, bir şeyin olabileceği düşünülen

Va'z :Kalbi yumuşatan, kişiyi iyiliğe sevkeden dini öğüt

Vazîhâ :Apaçık, besbelli, meydanda

Verâ' :Takva, dinde şüheli olan hususlardan uzak durma

Vesselâm :Selâm ile sözü sona erdirmeye

Vikâye :Kayırma, koruma, esirgem

Vusûl :Ulaşma, gelme, varma, erişme, yetişme

Y

Yakaza :Uyanıklık

Yakîn :Sağlam bilgi, iyi, katî' olarak bilme

Yeksân :Düz, bir, beraber, her zaman, bir düziye

Yek-tâ :Tek, eşsiz, benzersiz

Yerâa :Kamış

Z

Zamîr :İç yüz, kalp, vicdan, gönülde gizli olan

Zebân :Dil, lisân, lûgat, lehçe

Zelle :Sürçüp kayma, yanılmalar, yanlışlar, suçlar

Zî :Sâhip

Zî-nâr :Ateş sâhibi

Zîpâpeşnemâ:Süslü, yakışıklı, güzel

Zîrûh :Ruh sahibi

Zıll	:Gölge, koruma, sahip çıkma
Zımn	:İç taraf, dolaylı anlatılan söz, maksat, istek, niyet
Zuafaâ	:Zayıflar
Zuhûr	:Açığa çıkma, meydana gelme
Zu'm	:Bâtıl zann, sanı, boş inanç, şüphe
Zühûrât	:Hesapta olmayan, umulmadık hâdiseler, rastlayış
Züht	:Kendini ibadete vermek
Zülümât	:Karanlıklar

BİBLİYOGRAFYA

- Aşkar**, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, 2001..
- Aclûnî**, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhî,(v. 1162/1778), *Keşfü'l-Hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*, (nşr. Ahmed el-Kallâş), I-II, Beyrut 1988.
- Akgündüz**, Ahmed-Öztürk, Sait, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul., 2000.
- Algar**, Hamit “Hâlîd-i Bağdâdî”, *DİA*, c.XV, İstanbul, 1988.
- Ateş**, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul, 1992.
- Azamat**, Nihat “Muhammed Nûrî'l-Arâbî”, *DİA*, c.XXX, (İstanbul, 1988).
- _____ “Mehmed Tefvik Bosnevî”, *DİA*, c. XXVIII, (İstanbul, 1988).
- _____ “Kilisli Abdullah Sermest”, *DİA*, c. XXVI, (İstanbul, 1988).
- _____ “Kuşadalı İbrahim Halvetî” *DİA*, c. XXVI, (İstanbul, 1988).
- Bayrak**, M. Orhan, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*, İstanbul, 2002.
- Beyhâkî**, Ebû Bekir Ahmed, (v. 458/1072), *es-Sünenü'l-Kübra*, I-X, Beyrut, trs.
- Buhari**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (v. 256/870), *es-Sahih*, I-VIII, İstanbul. 1992.
- Bursalı Mehmed Tahir**, (v.1306 /1924), *Osmanlı Müellifleri* (Sadeleştirenler: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), I-III, İstanbul., 1975.
- Çakan**, İsmail L. “Ahmed Kuddûsî”, *DİA*, c. II, (İstanbul, 1988).
- Çiçek**, Yakup “Harîrîzâde”, *DİA*, c. XV, (İstanbul, 1988).
- Çift**, Salih, “Gazalî öncesi mutasavvıfların Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le ilgili görüşleri”, *Marîfe bilimsel birikim dergisi*, yıl, 5, s, 1, bahar 2005.
- Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân el-Fazl,(255/869), *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- Develioğlu**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1993.
- Deylemî**, Ebû Şuca', (v. 509/1115), *el-Müsnedü'l-Firdevs*, I-V, Beyrut, 1986.
- Doğan**, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1987.
- Ebû Davûd**, (v. 275/888), *es-Sünen*, I-IV, Beyrut, trs.
- Elbânî**, Muhammed Nasîrüddin,(v. ?), *Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Zaîfe ve'l mevzûa*, I-XX, Beyrut, trs.
- Eraydın**, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1997.
- Faruqî**, Nisar Ahmad “İmdâdullah Tehânevî,” *DİA*, c. XXII, (İstanbul, 1988).
- Gölpınarlı**, Abdalbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul,1983.
- Gazzâlî**, Ebû Hamid Muhammed İbn Muhammed, (v.505/1116), *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, I-V, Kahire, 1992.

Gündüz, İrfan “Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Meydana Gelen Bazı Tasavvufî Gelişmeler”, *İlam Araştırma Dergisi*, c. II, sayı, I, Ocak-Haziran 1997.

_____ “Gümüshânevî”, *DİA*, c. XIV, (İstanbul, 1988).

Gürer, Dilaver, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*, İstanbul, 2002.

_____ *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, 1999.

Hâris el-Muhâsibî, (v. 243/857) *er-Riâye*, (Çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük), İstanbul, 1998.

Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî(v. 470/1069), *Keşfü'l-Mahcûb*, (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1996.

Hür Mahmut Yücer, “XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf”, *Tasavvuf ilmî ve akademik araştırma dergisi*, sayı, 11, Temmuz-Aralık 2003.

Hüseyin Vassâf, Osmanzâde, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul, 2006.

İbn Adî el-Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah, (v. 365/977), *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, I-VII, Beyrut, 1984.

İbnü'l Cevzî, Ebû Ferec Abdurrahman b. Ali, (v. 597/1198), *el-İlelü'l Mütenâhiye Fi'l Ehâdisi'l- Vâhiye*, I-II, Pakistan, 1981.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn, (v. 852/1449), *Lisânü'l-Mîzân*, I-VII , Beyrut, 1986.

İbn Hanbel, Ahmed, (v. 241/855), *el-Müsned*, I-VI, İstanbul. 1992.

İbn Hibban, (v.807/1405), *Mevâridü'z-Zemân ilâ Zevâid-i İbn Hibbân*, I-VIII, Suriye, 1990.

İbn Mâce, (v. 275/889) *es-Sünen*, I-II, 1975.

İbn Manzûr, (v. 711/1310), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1990.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I-II, İstanbul, 1999.

İsmail Ankaravî, (v. 1041/1631), *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkân (Şerh-i Ahâdis-i Erba'în)*, (Yay. Haz. Semih Ceyhan), İstanbul, 2001.

_____ *Minhâcü'l-fukarâ*, (Nşr. Saadettin Ekinci), İstanbul, 1996.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul, 1999.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983.

Kelâbâzî, Ebû Bekir, (v. 385/995), *et-Ta'arruf li Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1992.

- Kettânî**, Muhammed b. Ca'fer, (v. 1345/1939), *Hadis Literatürü*, (trc. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994.
- Kılıç**, M. Erol, “İbnü'l-Arabî Mühyiddin”, *DİA*, c. XX, (İstanbul, 1999).
- Kıziler**, Hamdi “Mevlânâ'ya Göre İnsan ve Değeri”, *Tasavvuf ilmî ve akademik araştırma dergisi*, (14 Ocak-Haziran 2005), 6. sayı.
- Köksal**, Mustafa Asım-**Uludağ**, Süleyman “Kuddûsî Ahmed Efendi”, *DİA*, c.XXVI, (İstanbul, 1988).
- Kuşeyrî**, Abdülkerîm, Ebû'l-Kâsım Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha en- Neysabûrî, (v. 465/1072), *Kuşeyrî Risâlesi*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1978.
- Küçük**, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Konya, 2004.
- _____ *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, İstanbul, 2003.
- _____ *Sultân Veled ve Maârif'i*, Konya, 2005.
- Küçük**, Raşit, *Sevgi Medeniyeti*, İstanbul, 2002.
- Machiel**, Kiel, “Köstendil”, *DİA*, c. XXVI, (İstanbul 1988).
- Makdisî**, Ebû Fadl Muhammed, (v. 1113/1730), *Kitâbü Ma'rifeti't-Tezkîra fî Ehâdisi'l-Mevdûat*, Beyrut, 1985.
- Mekkî**, Ebû Talib Muhammed b. Ali b. Atiye el-Hârîsî el-Acemî, (v. 388/996), *Kûtü'l-Kulûb*, (çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi), I-IV, İstanbul, 2003.
- Mevlânâ**, Celâleddin er-Rûmî, (v. 672/1273) *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), MEB. Yayınları, İstanbul, 1990, c. V, 3575.
- Mübarek Fûrî**, Ebû'l-Ulâ, (v. 1353) *Tühfetü'l-Ehvezî bi Şerhi Câmiî't-Tirmizî*, I-X, Kahire, trs.
- Munâvî**, Abdurraûf, (v. 1031/1621) *Feyzü'l-Kadîr*, I-VI, Beyrut, trs.
- Muslu**, Ramazan, “Halvetîye'de Atvâr-ı Seba' Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seba' Risalesi”, *Tasavvuf ilmî ve akademik araştırma dergisi*, Yıl, 8 (Ocak-Haziran 2007), sayı, 1.
- Müslim**, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, (v. 261/875), *es-Sahih*, I-VI, İstanbul. 1992.
- Nesaî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şüayb, (v. 303/914) *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1992.
- Nisâbûrî**, Hakim (v. 405/1013) *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, I-IV, Beyrut, 1990.
- Nisâbûrî**, Hakim (v. 405/1013) *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, I-IV, Beyrut, 1990.
- Ortaylı**, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2006.
- Özcan**, Nuri “Ahmed Efendi” *DİA*, c.II, (İstanbul 1988).
- Öztuna**, Yılmaz, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I-VIII, İstanbul, 1994.

- Pala**, İskender “Abidin Paşa”, *DİA*, c. I, (İstanbul, 1988).
- Saîdûnî**, Nâsırüddîn “Cezâyîrî”, *DİA*, c.VII, (İstanbul, 1988).
- Sami**, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 2002.
- San’ânî**, Ebû Bekir Abdurrazzak b. Hemmâm (v. 211/825), *Musannef*, I-XI, Beyrut, 1983.
- Sarıçam**, İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2005.
- Suyûtî**, Celaledin b. Ebû Bekir Şeybânî el- Mervezî, (v. 911/1507), *ed-Dürerü’l-Müntesire fî Ehâdisi’l-Müntesire*, Riyad, 1994.
- Sühreverdî**, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer, (v. 632/1240), *Avârifü’l-Meârif*, (Haz. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz), İstanbul, 1989.
- Tanman**, M. Baha, *Beşiktaş Mevlevîhânesi*, *DİA*, V, (İstanbul, 1992).
- Tahirü’l-Mevlevî**, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul, 1971.
- Timurtaş**, Faruk K., *Osmanlıca Grameri*, İstanbul, 1964.
- Tirmizi**, Muhammed b. İsa, (v. 279/892), *es-Sünen*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, *Darü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi*, Beyrut, trs.
- Türer**, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul, 1998.
- _____ “Gazzîzâde Abdullatif Efendi”, *DİA*, c. XIII, (İstanbul, 1988).
- Uludağ**, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1999.
- _____ “Abdullah ed-Dihlevî”, *DİA*, c. I, (İstanbul, 1988).
- Uysal**, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, bkz., Konya, 2001.
- Yılmaz**, Ömer Faruk, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, I-V, İstanbul, 2000.